

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

**ЕКОЛОГІЯ
ПРАВО ЛЮДИНА**

Права людини ТА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ

Навчально-методичний посібник
для тренерів (викладачів-суддів)

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ

Навчально-методичний посібник
для тренерів (суддів-викладачів)

Компанія «Манускрипт»
Львів
2016

УДК [349.6:347.2](477)(075.8)
ББК [67.9(4УКР)307+67.9(4УКР)300.32]я73
П 68

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Національної школи суддів України (Протокол № 1 від 19 лютого 2016 р.)*

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ:

- С. В. Шутяк**, юрисконсульт 1-ї категорії Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина», адвокат;
Є. А. Алексеева, провідний юрисконсульт, керівник інформаційно-аналітичного відділу Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина»;
І. А. Войтюк, канд. юрид. наук, член правління Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина»;
О. В. Кравченко, директор, головний редактор Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина»;
Н. Р. Куць, юрисконсульт Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина»;
О. М. Мелень-Забрамна, керівник юридичного відділу Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина»;
М. Б. Панькевич, юрисконсульт Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина»;
Г. М. Левіна, юрист громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво–Київ»;
О. М. Шуміло, канд. юрид. наук, доцент, професор кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ, голова Харківської міської громадської організації «ЕкоПраво–Харків».

За загальною редакцією **О. В. Кравченко**

- П 68 Права людини та охорона довкілля : навч.-метод. посіб. для тренерів (суддів-викладачів) / С. В. Шутяк, Є. А. Алексеева, І. А. Войтюк та ін.; за заг. ред. О. В. Кравченко. — Львів : Вид-во «Компанія “Манускрипт”», 2016. — 336 с. ISBN 978-966-2400-50-2

Навчально-методичний посібник покликаний допомогти діючим суддям розвинути навички щодо розгляду справ з охорони довкілля та прав людини. Видання має прикладне спрямування і містить практичну частину. Використовуються приклади з реальних судових рішень. Чимало порад і рекомендацій оснований на досвіді зарубіжних країн, передусім європейських.

Посібник розрахований і на суддів упродовж п'ятирічного строку їхнього призначення, і досвідчених суддів. Його можуть використовувати і тренери-викладачі при розробленні та проведенні тренінгів, і судді безпосередньо під час роботи.

УДК [349.6:347.2](477)(075.8)

ББК [67.9(4УКР)307+67.9(4УКР)300.32]я73

ISBN 978-966-2400-50-2

© Агенство США з міжнародного розвитку (USAID), 2016

© МБО «Екологія–Право–Людина», 2016.

Права людини та охорона довкілля.

Усі права захищені. Зміст цієї публікації можна безкоштовно копіювати та використовувати для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

USAID

ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Ця публікація була здійснена за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проекту «Справедливе правосуддя».

Погляди авторів, викладені у цьому виданні, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки.

З М І С Т

Список скорочень	7
Вступ	9
Частина I. Розробка навчальної програми для суддів.....	11
1.1. Методика навчання	11
1.2. Процес планування	17
1.3. Використання навчально-методичного посібника	20
Частина II. Програма курсу.....	28
2.1. Навчання тривалістю 24 години.....	29
2.2. Навчання тривалістю 16 годин.....	31
2.3. Навчання тривалістю 8 годин	33
Частина III. Конспект заняття.....	34
3.1. Привітання та загальний огляд.....	35
3.2. Мета навчальної програми «Права людини та охорона довкілля»	38
3.3. Модуль I. Захист довкілля, екологічні права та права людини: зв'язки у міжнародному праві	40
3.4. Модуль II. Процесуальна правоздатність (standing)	71
3.5. Модуль III. Засоби правового захисту.....	79
3.6. Модуль IV. Судові витрати та інші матеріальні фактори, пов'язані з доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля	92
3.7. Підсумки, оцінювання.....	101

Частина IV. Матеріали	102
4.1. Інтерв'ю.....	103
4.2. Мета навчальної програми «Охорона довкілля і права людини».....	104
4.3. Закони та інші документи, які регулюють відносини у галузі охорони довкілля.....	106
 Частина V. Судова практика та слайди, а також інші роздаткові матеріали	179
5.1. Роль судового прецеденту в Україні.....	180
5.2. Судова практика	192
5.3. Презентації.....	252
5.4. Інші роздаткові матеріали	275

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ВАС України* — Вищий адміністративний суд України
- ВК України* — Водний кодекс України від 6 червня 1995 р.
- ВР України* — Верховна Рада України
- ВС України* — Верховний Суд України
- ГДК* — гранично допустима концентрація
- ГК України* — Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.
- Держбюджет України* — Державний бюджет України
- ДБЗ* — Дунайський біосферний заповідник НАН України
- ДСК* — для службового користування
- ДУС* — Державне управління справами
- ЕкоПраво-Київ* — Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ»
- ЕПЛ* — Міжнародна благодійна організація «Екологія – Право – Людина»
- ЄДРПОУ* — Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України
- ЄЕК ООН* — Європейська економічна комісія ООН
- ЄКПЛ* — Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)
- ЄС* — Європейський Союз
- ЄСПЛ* — Європейський суд з прав людини
- ЗК України* — Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р.
- ЗУ* — Закон України
- КААС* — Київський апеляційний адміністративний суд
- КАС України* — Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р.
- КЕКЦ* — Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр»
- КК України* — Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.
- КМ України* — Кабінет Міністрів України

КСУ — Конституційний Суд України

КУ — Конституція України

КУпН — Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р.

ЛК України — Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р.

Мінагрополітики України — Міністерство аграрної політики та продовольства України

Мінприроди України — Міністерство екології та природних ресурсів України

Мін'юст України — Міністерство юстиції України

НПА — нормативно-правовий акт

ОВНС — оцінка впливу на навколишнє середовище

ОГС — організація громадянського суспільства

ООН — Організація Об'єднаних Націй

Оргуська конвенція — Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля

ПЗФ — природно-заповідний фонд

СВП — суб'єкт владних повноважень

СЕС — санітарно-епідеміологічна станція

СЗЗ — санітарно-захисна зона

ЦК України — Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.

ЦПК України — Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р.

ЧК України — Червона книга України

ВСТУП

Навчально-методичний посібник підготовлено у рамках проекту «Справедливе правосуддя» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Мета проекту — сприяти утвердженню верховенства права в Україні шляхом підтримки судової реформи, підвищення рівня прозорості та підзвітності судової системи, поліпшення обізнаності громадян із діяльністю судової системи та зростання довіри суспільства до судової влади.

У цьому посібнику викладено матеріали навчальної програми з покращення доступу до правосуддя у галузі захисту екологічних прав громадян і довкілля під назвою «Права людини і охорона довкілля». Реалізація програми з цієї тематики сприятиме підвищенню ефективності судової системи для захисту довкілля та екологічних прав громадян, покращенню доступу громадян до правосуддя для захисту їхніх екологічних прав. Національна школа суддів України зможе використати цей посібник для розроблення та впровадження власних програм з метою підвищення кваліфікації суддів.

У посібнику зроблено спробу зібрати в одному виданні практичні поради, національну та міжнародну судову практику, національне та міжнародне законодавство, які необхідні для проведення інтерактивних навчальних занять для суддів, що спрямовані на дію та вирішення проблем, які виникають при здійсненні правосуддя в Україні у галузі захисту екологічних прав та прав людини, зокрема, при виконанні положень Організації Об'єднаних Націй, а також практику ЄСПЛ щодо захисту екологічних прав людини¹.

Посібник розроблено для допомоги як тренерам-початківцям, так і досвідченим тренерам, які працюють із суддями. У ньому використано практичні матеріали, які є результатом 20-річної роботи МБО «Екологія–Право–Людина»², Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво–Київ»³ та Харківської міської громадської

¹ Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Конвенція ООН від 25.06.1998 р. // Офіційний вісник України. — 2010. — № 33 (14.05.2010). — Ст. 1191.

² Офіційний сайт: <http://epl.org.ua/>

³ Офіційний сайт: <http://ekopravo.kiev.ua/>

організації «ЕкоПраво–Харків» заради верховенства права для збереження довкілля, а також міжнародний досвід проведення навчальних програм для суддів.

Посібник складається із п'яти частин:

- Частина I «Розробка навчальної програми для суддів» стосується процесу планування програми, зокрема принципів навчання дорослих, мети навчальної програми, необхідності колективного планування й обговорення програми, визначення цілей програми та викладачів, а також використання цього посібника.
- Частина II «Порядок денний» пропонує шістнадцятигодинний та восьмигодинний розклади навчання.
- Частина III «Конспект заняття» містить виклад змістовної частини навчання та інструкції щодо методики подання матеріалу учасникам.
- Частина IV «Матеріали» охоплює навчальні матеріали, а також законодавство.
- Частина V «Судова практика та інші роздаткові матеріали» пропонує зміст наочних матеріалів.

ЧАСТИНА І

Розробка навчальної програми для суддів

Ця частина навчально-методичного посібника подана у трьох аспектах, які доцільно брати до уваги у процесі розробки навчальної програми з охорони довкілля та прав людини для представників суддівського корпусу. По-перше, оскільки навчання суддів є різновидом навчання дорослих осіб, ця частина починається із стислого огляду принципів навчання дорослих, що становлять підґрунтя для планування програми. Далі подано процес планування моделі курсу. Цей розділ закінчується рекомендаціями щодо використання навчально-методичного посібника при розробці програми «Права людини та охорона довкілля».

1.1. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ⁴

Специфіка навчання дорослих висуває свої вимоги до тренера-викладача та до стилю викладання ним навчального матеріалу. Отже, тренер (викладач):

- із лектора перетворюється на консультанта, інструктора, тому повинен мати не лише ґрунтовні професійні знання, а й відповідні особисті якості;
- орієнтується на діалоговий стиль спілкування із слухачами;
- враховує попередній досвід слухачів і допомагає його використовувати, тобто спочатку визначає стартовий рівень, наявні як професійні, так і ті непрофесійні знання та вміння, які можна інтегрувати в професійні;

⁴ Цей розділ використовує матеріали навчально-методичного посібника для суддів-викладачів «Професійна етика судді». Підготовлений у рамках проекту USAID «Україна: верховенство права».

- має бути готовим до того, що хтось із слухачів у певному питанні виявиться компетентнішим за нього, а також враховувати побажання слухачів щодо методів навчання;
- оскільки працює з групою людей, різних за віком, рівнем освіти, досвідом тощо, повинен володіти педагогічними методами та прийомами, щоб забезпечити індивідуальний підхід до кожного слухача, надати йому необхідну допомогу;
- працює в одній команді з іншими тренерами, орієнтуючись на кінцеву мету навчання.

Результати психолого-педагогічних досліджень свідчать, що в професійній діяльності особливе місце займає мотивація, система пізнавальних потреб, ставлення до одержуваної інформації. Зрозуміло, що традиційні форми навчання (зокрема, лекція, котра все ще залишається найпоширенішим методом навчання) не відповідають зазначеним вимогам. Заслужують на увагу сучасні педагогічні технології навчання дорослих, що враховують особливості цієї категорії осіб і спрямовані на їхню активну участь у навчальному процесі. Застосування цих технологій сприяє поліпшенню якості навчання, скороченню його термінів, підвищенню професійної адаптації та конкурентоспроможності слухачів на ринку праці.

Основним напрямом удосконалення навчання дорослих та підвищення їхньої ефективності є запровадження технологій, спрямованих на стимулювання слухача до засвоєння нових професійних знань та вмінь.

Високим рівнем активності слухачів характеризуються проблемні, творчі, дослідницькі, ігрові технології. Від традиційних вони відрізняються не лише методикою викладання, а й високою ефективністю навчального процесу, оскільки дають змогу розвивати у слухачів спеціальні навички (здатність до соціальної інтеграції та компромісів, вміння приймати самостійні рішення, вирішувати конфлікти тощо), підвищувати мотивацію та самосвідомість слухачів, закріплювати теоретичні знання на практиці.

З огляду на зазначене вище тренери застосовуватимуть у своїй роботі такі методи та прийоми.

Ігрові методи дедалі ширше використовують у процесі навчання дорослих. Їхня ефективність ґрунтується на інтенсивності передання

інформації, можливості розвитку самостійності, оволодінні навичками застосування професійних знань та вмінь.

Специфічна мета ділової гри — підготувати учасників до вирішення складних професійних питань шляхом застосування конкретних альтернативних дій. У процесі ділової гри слухачі в спеціально змодельованих умовах навчаються оперативно аналізувати можливі виробничі ситуації, приймати оптимальні рішення, вести пошук несправностей на основі певних параметрів, обирати найдоцільніший технологічний процес, вирішувати економічні проблеми підприємства тощо. Ділові ігри проводять зазвичай з використанням спеціальної техніки або тренажерів.

Основними ознаками ділової гри є:

- моделювання судового процесу;
- спільна мета груп, які беруть участь у грі;
- наявність ролей і розподіл їх між учасниками гри;
- відмінність інтересів учасників (враховуються суперечливі інтереси учасників гри: суддя, позивач, відповідач, треті особи).

Ділова гра потребує ґрунтовної підготовки і тривалого часу для проведення.

До ігрових методів навчання відносять також рольові та управлінські ігри, під час яких потрібно приймати рішення у взаємодії з іншими слухачами. Такі ігри характеризуються значним емоційним впливом на учасників, сприяють формуванню та розвитку вміння спілкуватися, розвивають навички взаємодопомоги. Роль викладача багатопланова: до початку гри він — інструктор, який пояснює зміст, порядок та правила гри; у процесі гри — консультант; під час підбиття підсумків — головний суддя і керівник.

Рольові та управлінські ігри значно простіші й доступніші, ніж ділові як щодо підготовки, так і щодо проведення.

Рольова гра може відбуватися у двох формах:

- учасник імпровізує свою роль;
- тренер (викладач) роздає учасникам описи ролей. Учасники можуть розіграти гру ще раз, помінявшись ролями.

У разі групової роботи спочатку тренер проводить навчальну бесіду для всіх учасників. Потім гра триває у невеликих групах. На завершальному етапі кожна група представляє результати своєї

роботи на загальне обговорення. Отже, групова робота передбачає активність кожного учасника.

Серед умов, необхідних для успішної роботи в групах, можна назвати такі:

- група має бути не надто численною, щоб усі її члени мали змогу взяти участь у грі, висловити свою думку;
- група має бути достатньо численною, щоб її учасникам вистачило знань і вмінь для вирішення поставлених завдань;
- усі члени групи мають бути рівними у своїх правах;
- усі члени групи повинні дотримуватися запропонованого режиму роботи;
- відповідальність за керівництво роботою можуть брати на себе або викладач, або члени групи по чергово.

Дискусія, обговорення. Суть цієї навчальної технології полягає в тому, що тренер пропонує два протилежні погляди на одну й ту ж проблему, а слухачі мають обґрунтувати один із них на власний вибір. У процесі дискусії слухачі вільно обмінюються думками, висловлюють та захищають свою точку зору.

Роль тренера полягає в тому, щоб підтримати дискусію, розкриваючи, уточнюючи ті чи інші аргументи, ставлячи додаткові запитання. Слухачі повинні не лише обґрунтувати свою позицію, а й аргументовано спростувати протилежну. Вихідним матеріалом для дискусії можуть бути статті в пресі, телепередачі тощо. Висновки слухачів бажано фіксувати на офісному мольберті.

Коли всі міркування висловлено і висновки зроблено, тренер оголошує підсумки, звертаючи увагу на правильні твердження, аналізує та доводить помилковість інших. Проводити дискусію найліпше після розгляду лекційних частин.

Завдяки партнерському, діалоговому стилю навчання викладач створює атмосферу жвавого обговорення проблеми, під час якого:

- спілкування не залишається формальним, учасники починають краще розуміти одне одного;
- розвивається взаємоповага та готовність йти назустріч;
- дискусія стає відвертішою, що сприяє швидкому вирішенню проблеми;
- значно підвищується активність і мотивація учасників.

Проблемні ситуації розробляють так, щоб слухачі:

- опинилися в умовах необхідності практичного використання набутих знань та вмінь;
- мали змогу з'ясувати суперечності між теоретично можливим шляхом вирішення завдання і його практичною нездійсненністю чи недоцільністю;
- змушені були вибирати правильне рішення з кількох запропонованих;
- усвідомили, що наявних у них знань і вмінь недостатньо для виконання поставленого **завдання**.

Проблемний спосіб навчання передбачає такі етапи подання інформації:

- підготовка проблеми і розкриття основних протиріч, що виникають у процесі її вирішення;
- формування гіпотез, їхнє обговорення, наведення теоретичних міркувань і експериментально одержаних даних на їх підтвердження чи спростування;
- знаходження правильної гіпотези, обґрунтування її за допомогою теоретичних аргументів або експериментальних даних.

Матеріали та наочні засоби. Більшість дорослих осіб краще засвоюють інформацію, коли сприймають її візуально, а не на слух. Ефективність навчання зростає, коли інформація подається й усно, і візуально. Отже, друковані матеріали та наочні засоби є важливими компонентами продуктивного навчання суддів.

Друковані матеріали повинні фігурувати на кожному занятті програми навчання суддів. Ці матеріали можуть мати різні форми. Нижче наведено опис типових видів друкованих матеріалів, використовуваних у навчанні суддів.

Виклад. Цей вид матеріалу представляє інформацію в текстовій формі. Він містить усю інформацію, яку викладач має намір подати усно, а іноді й додаткові відомості. Учасники можуть підготуватися до заняття, прочитавши викладений матеріал; його можна також використовувати як довідковий, коли програму буде завершено.

Конспект. Цей вид матеріалу систематизує та підсумовує, у форматі конспекту, інформацію, яку представив викладач на занятті. Учасники можуть користуватися конспектом під час заняття, щоб було легше стежити за лекцією і засвоювати матеріал. Конспекти також можуть містити відповідні графи, які учасники

можуть заповнювати під час заняття, що має посприяти ще кращому розумінню змісту.

Бібліографія. Анотована бібліографія часто додається до вказаних вище видів друкованих матеріалів. Анотації містять стислий опис джерел друкованої інформації, а також рекомендації учасникам щодо того, де вони зможуть дістати цю літературу, якщо захочуть дізнатися більше про ту чи іншу тему, коли програму буде закінчено.

Наочні засоби доцільно використовувати під час занять. Вони допомагають учасникам зрозуміти поняття, а викладачам дають змогу розширити арсенал активних навчальних методів. Існує чотири види наочних засобів: плівкові слайди, дошки для крейди, фліпчарти та роздаткові матеріали.

Фліпчарт — це офісний мольберт. Викладачі в більшості ситуацій можуть використовувати фліпчарти замість слайдів та дошок. З огляду на свій обмежений розмір, фліпчарти не можуть бути настільки ж ефективними при роботі з великими групами, як слайди та дошки. З іншого боку, фліпчарти є ефективними засобами для занять з малими групами, коли потрібно зафіксувати ідеї, які висловили учасники. Окрім того, фліпчарти є мобільним засобом, тож їх неважко мати під рукою, коли відсутні інші наочні засоби.

Роздаткові матеріали — різні візуальні засоби. До їх переліку належать конспекти, перевірні листи, графіки, діаграми, задачі, приклади, слайди та інструкції. Роздаткові матеріали дають змогу економніше розпоряджатися часом, відведеним на заняття, оскільки учасникам не потрібно переписувати інформацію з дошки чи слайда. Крім того, це — багаторазові матеріали, тож викладачі можуть використовувати їх у подальших заняттях, а учасники — після закінчення програми.

Додатково для зацікавлення учасників тренінгу проблемами охорони довкілля та прав людини варто використовувати мотиваційні та пізнавальні матеріали, оскільки тематичні підбірки відеоматеріалів, вирізки із новинного ряду, виступів на конференціях, дослідження тощо.

1.2. Процес планування

У цій частині навчально-методичного посібника представлено модель процесу планування програми курсу «Права людини та охорона довкілля». Модель має слугувати орієнтиром. У більшості ситуацій організаторам програми буде доцільно дотримуватися цієї моделі. Проте в окремих випадках організатори пристосовують модель процесу планування до своїх конкретних потреб.

Модель процесу планування складається з п'яти елементів: 1) оцінювання потреб; 2) цілі навчання; 3) створення комітету з планування; 4) викладацький склад; і 5) оцінювання програми.

Оцінювання потреб. Першим кроком організаторів програми «Права людини та охорона довкілля» для суддів має стати проведення оцінювання потреб. Один із способів проведення ними такого оцінювання — поставити собі низку запитань і спробувати дати на них відповіді. Наприклад:

- Чому для суддів потрібна або бажана програма курсу «Права людини та охорона довкілля»?
- На які категорії суддів має бути спрямована програма курсу?
- Яким є нинішній рівень обізнаності учасників із питання прав людини та її екологічних прав зокрема?
- Що вони вже знають про екологічні права?
- Який досвід мають вони в царині практичного застосування екологічного права та прав людини?
- Який рівень обізнаності із Оргуською конвенцією?
- Яке їхнє ставлення до Оргуської конвенції?
- Які суттєві знання й навички потрібно набутися потенційним учасникам, аби підвищити ефективність судової системи для захисту довкілля та екологічних прав громадян?
- Які правові казуси ви зустрічали у своїй практиці щодо застосування екологічного законодавства у судовій практиці для захисту прав людини.

Можливо, організатори знають відповіді на ці запитання завдяки своєму попередньому досвіду участі в програмах з цієї теми. В інших випадках організаторам доведеться проконсультуватися з експертами з доступу до правосуддя у справах, що стосуються довкілля, захисту екологічних прав та прав людини, щоб одержати відповіді на деякі з

перелічених питань. Ймовірно також, що організаторам доведеться провести опитування потенційних учасників та з'ясувати, які знання та досвід вони мають і яким є їхнє ставлення до екологічного права та прав людини. Так чи інакше, організаторам необхідно відповісти на наведені вище запитання для того, щоб підготувати таку програму з доступу до правосуддя для захисту довкілля та екологічних прав, яка відповідатиме потребам учасників.

Цілі навчання. Другий крок організаторів у процесі планування програми «Права людини та охорона довкілля» — окреслити загальні навчальні цілі програми. Цілі навчання є відповіддю на запитання: «Що зможуть робити учасники в результаті опанування програми?». При визначенні кожної навчальної цілі організаторам варто дотримуватися трьох етапів процесу. По-перше, почніть виклад навчальної цілі такими словами: «В результаті опанування цієї програми учасники зможуть...» По-друге, виберіть дієслово, яке позначає активну дію, щоб описати, що саме зможуть робити учасники після закінчення програми, як-от «визначити», «вказати», «розробити», «створити», «проаналізувати», «дослідити». Уникайте таких дієслів, як «знати» та «розуміти», оскільки вони не відображають спостережувану поведінку. По-третє, закінчіть виклад навчальної цілі відповідними прикладами. Наприклад, усі або деякі з наведених нижче навчальних цілей будуть доречними для програм різної тривалості.

У результаті опанування цієї програми учасники зможуть:

- Пояснити важливість покращення практичних навиків суддів у застосуванні норм екологічного законодавства у судових процесах.
- Вказати на закони та норми, які регулюють питання доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.
- Підсумувати ключові положення законів, які регулюють питання охорони екологічних прав та прав людини.
- Підтвердити, що екологічні права є важливими, а їхній захист — запорука збереження здорової нації та довкілля, прийнятного для життя.
- Застосувати положення Організації Конвенції, які спонукають до розвитку доступу до правосуддя для захисту екологічних прав.

- Застосувати рішення ЄСПЛ, які прийняті на захист екологічних прав людини.
- Оцінювати свої дії стосовно дотримання положень Оргуської конвенції щодо доступу до правосуддя із захисту екологічних прав.
- На практиці реалізовувати положення Оргуської конвенції щодо доступу до правосуддя із захисту екологічних прав.
- Оцінити, чи судова система України є достатньо ефективною у захисті екологічних прав та прав людини.
- Розробити стратегії, що мають забезпечити краще розуміння суддями діяльності громадськості, яка працює заради верховенства права для охорони довкілля, а також посилення підтримки суддів з боку громадськості.
- Вирішувати проблемні ситуації через правові казуси екологічного законодавства.

Створення комітету з планування. Закінчивши оцінювання потреб і намітивши навчальні цілі програми, організатори мають утворити комітет з планування. Хоча спланувати програму може й одна особа, проте саме колективне планування підвищує шанси на створення логічно вивіреного, збалансованого й репрезентативного курсу. Комітет з планування має складатися з п'яти–восьми членів, обізнаних із правами людини та екологічними правами.

Комітет повинен запропонувати свої поради щодо основних елементів планування програми. Комітет має розглянути оцінювання потреб та навчальні цілі і висловити свою думку щодо них. Потім комітет повинен представити висновки щодо конкретних тем, потрібних для досягнення цілей навчання. Далі комітет має визначити, скільки часу в межах програми доцільно відвести на кожну окрему тему. Комітет повинен вирішити, які навчальні роботи потрібні для досягнення цілей програми. Нарешті, комітет має дати потенційним викладачам рекомендації щодо програми.

Викладацький склад. Ефективний склад викладачів є конче необхідним для досягнення успіху курсу. В ідеалі викладачі повинні знати теми, які вони висвітлюватимуть, мати викладацькі навички і бути різного віку, статі та етнічного походження. Якщо це можливо, викладачам варто зустрітися до початку програми, щоб узгодити зміст своїх занять і відповідно уникнути повторів та пропусків.

Інструктивний семінар з акцентом на ефективних методиках навчання дорослих осіб, що передбачають активну участь аудиторії в заняттях, якнайкраще допоміг би викладачам зробити програму ефективною.

Стосовно будь-якого із занять за програмою викладач, який має його проводити, відповідає за розроблення навчальних цілей, робіт, матеріалів та наочних засобів. У частинах III–IV цього навчально-методичного посібника наведено рекомендації щодо навчальних цілей, робіт, матеріалів та наочних засобів для кожного заняття за програмою. Викладачі можуть використати ці елементи без змін або модифікувати їх згідно з потребами свого заняття.

Оцінювання програми. Організатори повинні розробити форму для письмового оцінювання якості та успішності програми на тему «Права людини та охорона довкілля». Результати письмового оцінювання міститимуть важливу, з погляду зворотного зв'язку, інформацію для організаторів та викладачів, яка знадобиться їм у процесі планування наступної реалізації програми.

1.3. Використання навчально-методичного посібника

Права людини є однією з найважливіших галузей сучасного міжнародного права. Вони отримали значний розвиток із створенням ООН, під егідою якої була розроблена Загальна декларація прав людини⁵ та низка інших міжнародно-правових актів у сфері прав людини. У них не згадано про екологічні права, оскільки міжнародна спільнота усвідомила наявність і важливість екологічних питань, а також зв'язок між станом довкілля та правами людини, коли основні міжнародно-правові документи в галузі прав людини були прийняті. Усвідомлення актуальності екологічних проблем почалося у 60-х роках із публікації книги Рейчел Карсон «Мовчазна весна»⁶ та алармістських прогнозів Римського клубу. Усвідомлення того,

⁵ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93 (15.12.2008). — Ст. 3103.

⁶ Carson R. Silent Spring / Rachel Carson. — Houghton Mifflin Company; Anniversary Edition, 2002. — 400 p.

що основні права людини, в тому числі право на життя, залежать від стану довкілля, прийшло ще пізніше — у 70–90-х рр. Очевидно, реалізація соціальних, економічних і культурних прав, зокрема права на життя, неможлива у забрудненому чи деградованому навколишньому природному середовищі.

Людство усвідомило взаємозв'язок між реалізацією прав людини та станом довкілля лише після виникнення серйозних екологічних проблем. Уперше його було визнано на Стокгольмській конференції з оточуючого людину навколишнього середовища. У преамбулі Стокгольмської декларації⁷ зазначено, що як природне, так і створене людиною навколишнє середовище мають вирішальне значення для добробуту та реалізації основних прав людини, в тому числі її право на життя. Наслідком цього стало виникнення і закріплення права людини на сприятливе навколишнє середовище. Перший *принцип Стокгольмської декларації* проголосив право кожної людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя у довкіллі. По суті, у цьому документі зафіксовано право людини на сприятливе навколишнє середовище, яке нині є одним із фундаментальних прав людини й одним із принципів міжнародного права навколишнього середовища. Стокгольмська декларація справила великий вплив на розвиток екологічних прав людини як у міжнародному, так і в національному праві. Майже усі конституції держав, прийняті або переглянуті після 1972 р., закріплюють право людини на сприятливе навколишнє середовище. Так, у ст. 50 Конституції України⁸ наголошено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Одночасно потрібно зазначити, що закріплення права на сприятливе навколишнє середовище у міжнародному праві супроводжувалося багатьма труднощами. Це питання й досі є дискусійним. Стокгольмська конференція дала поштовх численним дослідженням, у тому числі правовим. З 1972 р. було прийнято кілька важливих міжнародно-правових документів, у яких відображено питання,

⁷ Стокгольмська декларація від 16.06.1972 р. [Електронний ресурс] // Ліга : Закон. — 1 файл. — MU72006.LHT. — Назва з екрана.

⁸ Конституція України від 28.06.1996 р. за № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30 (23.07.96). — Ст. 141.

пов'язані з екологічними правами людини. Особливої уваги заслуговує Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку 1992 р. (Декларація Ріо)⁹, яка закріпила принцип сталого розвитку. Зазначений документ було прийнято через 20 років після проведення Стокгольмської конференції. Він, з одного боку, мав розвинути положення Стокгольмської декларації, а з іншого — відобразити новий підхід до охорони навколишнього середовища загалом та екологічних прав людини зокрема. Принцип 1 Декларації Ріо проголошує, що людина є центральною ланкою в діяльності із забезпечення сталого розвитку. Відповідно до нього, усі люди мають право жити в доброму здоров'ї та плідно працювати в гармонії з природою. Іншими словами, кожна людина має право на навколишнє середовище, сприятливе для її життя, здоров'я і добробуту. У Декларації Ріо (ст. 4) це право тісно пов'язане із сталим розвитком, невід'ємною частиною досягнення якого є охорона навколишнього середовища. Поряд із проголошенням права кожної людини на сприятливе навколишнє середовище у міжнародних універсальних актах процес його закріплення відбувається і на регіональному рівні, де особливі здобутки має європейський регіон¹⁰.

Європейська система прав людини ґрунтується на ЄКПЛ¹¹. Хоча цей документ не містить екологічних прав, це не означає, що їх ефективний захист неможливий у ЄСПЛ. Практика цього органу (до недавнього часу й Комісії) дає класичні приклади справ, під час розгляду яких забруднення навколишнього середовища було визнане причиною порушення основних прав людини. При цьому наголошувалося на зв'язку між довкіллям та правом на повагу до приватного і сімейного життя та до житла. Наприклад, у своїй

⁹ Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 03.06.1992 р. [Електронний ресурс] : // Ліга : Закон. — 1 файл. — MU92340.LHT. — Назва з екрана.

¹⁰ Кравченко С. Розвиток екологічних прав людини у міжнародному праві [Електронний ресурс] / С. Кравченко. — URL: <http://humanrightsinukraine.org.ua/poslidovnist-zahistu-ekologichnih-prav-lyudini-u-mizhnarodnomu-pravi/>

¹¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. ETS № 005 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 32 (23.08.2006). — Ст. 2371.

найвідоміший (з погляду питань, що стосуються навколишнього середовища) справі Лопес Остра проти Іспанії ЄСПЛ¹² аргументував, що значне забруднення довкілля може вплинути на добробут громадян і унеможливити користування ними своїм житлом настільки, що це негативно позначиться на їхньому приватному і сімейному житті, не становлячи однак значної загрози їхньому здоров'ю.

Усі перелічені вище міжнародно-правові акти сприяли розробленню у рамках процесу «Довкілля для Європи» ЄЕК ООН Керівних принципів забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості у прийнятті рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, які розвинули принцип 10 Декларації Ріо і були схвалені на III Конференції міністрів охорони навколишнього середовища, яка відбулася у Софії 1995 р. За ініціативою Комітету екологічної політики ЄЕК ООН було створено робочу групу, яка розробила проект Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища, яка після десяти раундів переговорів за участю урядів країн та коаліції екологічних громадських організацій була підписана представниками сорока європейських країн в Оргусі (Данія) у 1998 р. Оргуська конвенція є найповнішою розробкою принципу 10 Декларації Ріо.

В Оргуській конвенції, стороною якої є Україна, визнано, що адекватна охорона довкілля важлива для добробуту людини, дотримання основних прав людини, у тому числі саме право на життя. Кожна людина має право жити в довкіллі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, а також зобов'язана як індивідуально, так і спільно з іншими людьми захищати і покращувати довкілля на благо нинішнього та майбутніх поколінь. Для забезпечення можливості відстоювати це право та виконувати цей обов'язок, громадськість повинна мати доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, які стосуються довкілля. Дієві судочинні механізми мають бути доступними для громадськості з метою забезпечення за-

¹² Лопес Остра проти Іспанії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_348

хисту її інтересів і дотримання законності, зокрема питань, що стосуються довкілля.¹³

Важливою у формуванні механізмів захисту екологічних прав людини є практика ЄСПЛ¹⁴. Серед найвідоміших справ: Лопес Остра та інші проти Іспанії (ЄСПЛ 09.12.1994)¹⁵, Геттона проти Італії (ЄСПЛ 19.02.1998), Геттон та інші проти Об'єднаного Королівства (Case of Hatton and others v. the United Kingdom) (ЄСПЛ 02.10.2001/ 08.07.2003)¹⁶, Кіртатос проти Греції (ЄСПЛ 22.05.2003), Фадеева проти Росії (ЄСПЛ 09.06.2005)¹⁷, Ледяєва та інші проти Росії (Ledyayeva and Others v. Russia) (ЄСПЛ 26.10.2006)¹⁸, Ташкин та інші проти Туреччини (ЄСПЛ 10.10.2004)¹⁹, Окан та інші проти Туреччини (ЄСПЛ 28.03.2006)²⁰, Джакомеллі проти Італії (ЄСПЛ

¹³ Екологічні права людини в міжнародному праві [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www-ecology.univer.kharkov.ua/docum/kafedra_mon/Gololobova/mizhnarodne%20ecopravo.pdf

¹⁴ European Court of Human Rights [Electronic resource]. — Access mode: <http://echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home> (date of treatment 01.09.2015)/

¹⁵ Лопес Остра проти Іспанії: Рішення Європейського суду з прав людини від 09.12.1994 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2004. — № 3.

¹⁶ Справа «Геттон та інші проти Сполученого Королівства» (Case of Hatton and others v. the United Kingdom) : Рішення Європейського суду з прав людини від 02.10.2001 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — 05. — № 3.

¹⁷ Справа «Фадеева проти Росії»: Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2005 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2007. — № 2.

¹⁸ Case of Ledyayeva, Dobrokhotoeva, Zolotareva and Romashina v. Russia: Judgement of European Court of Human Rights dated 26.10.2006 [Electronic resource] // Access mode: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77688#{«itemid»:\[«001-77688»\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77688#{«itemid»:[«001-77688»]}) (date of treatment 18.11.2015). — Title from the screen.

¹⁹ Рішення Палати у справі «Ташкин та інші проти Туреччини» : Комюніке Європейського суду з прав людини від 10.11.2004 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2005. — № 1.

²⁰ Стосовно рішення у справі «Окан та інші проти Туреччини» : Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 р. // Юридичний вісник України. — 2006. — 06. — № 24.

12.11.2006)²¹, Морено Гомез проти Іспанії (ЄКПЛ 16.12.2004)²², Дубецька та інші проти України (ЄСПЛ 11.02.2011). Остання із наведених справ ЄСПЛ — стосується безпосередньо України. Більш детально із практикою ЄСПЛ по справах, які пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, можна ознайомитись, вивчивши інформаційно-тематичний листок ЄСПЛ за квітень 2011 р.²³

У межах роботи Цільової групи з доступу до правосуддя²⁴, створеної в рамках Організації, було проведено низку досліджень з питання доступу до правосуддя в регіоні країн СЕКЦА. У результаті аналізу законодавства цих країн (у тому числі України) було виявлено загальні для всіх країн проблеми забезпечення доступу громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, серед яких:

- недотримання термінів розгляду справ, тривалий розгляд справ;
- значні судові витрати (мито у майнових позовах, оплата експертизи та експертних послуг, оплата правової допомоги);
- відсутність можливості отримати кваліфіковану правову та експертну допомогу;
- застосування при винесенні судових рішень принципу «платить той, хто програв» (у тому числі відшкодування збитків, завданих відповідачу у зв'язку з використанням судової заборони);
- недостатня обізнаність суддів про законодавство в галузі охорони довкілля (особливо міжнародних угод) і про права громадян та неурядових організацій у цій сфері;
- «вузька» процесуальна правоздатність громадськості (особливо в контексті можливостей оскарження громадськістю в судовому

²¹ Стосовно рішення у справі «Джакомеллі проти Італії»: Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини від 02.11.2006 р. // Юридичний вісник України. — 2007. — 02. — № 7.

²² Рішення у справі «Морено Гомез проти Іспанії» [Електронний ресурс]: Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини від 16.12.2004 р. — URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_232

²³ Практика Суда по делам, связанным с окружающей средой [Электронный ресурс]: информационно-тематический листок, апрель 2011. — URL : http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Environment_RUS.pdf

²⁴ Eighth meeting of the Task Force on Access to Justice under the Aarhus Convention 15–17 June 2015 [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.unece.org/index.php?id=36725#/>

порядку порушень природоохоронного законодавства та звернень з позовами на захист інтересів необмеженого кола осіб).

З огляду на перелічене вище основними завданнями курсу є:

- підвищення рівня усвідомлення суддями та працівниками суддівського апарату важливості захисту довкілля та екологічних прав громадян і безпосереднього зв'язку екологічних прав з базовим правом людини — правом на життя;
- покращення практичних навичок суддів у застосуванні норм екологічного законодавства у судових процесах;
- створення передумов для усунення бар'єрів у доступі до правосуддя у сфері захисту довкілля та екологічних прав людини²⁵.

Курс передбачає огляд міжнародно-правових інструментів захисту екологічних прав людини, огляд та аналіз практики ЄСПЛ і загальних аспектів доступу до правосуддя в контексті захисту довкілля та екологічних прав людини, таких як процесуальна правоздатність, засоби судового захисту, судові витрати та фінансові бар'єри у доступі до правосуддя.

Курс, який описано у цьому навчально-методичному посібнику, розрахований на 2–3 дні. Він складається з чотирьох окремих модулів і передбачає можливість доповнення його новими модулями або доповнення окремих модулів (прикладом судової практики, тематичними лекціями/презентаціями). Окрім того, деякі модулі можуть бути інтегровані в загальну навчальну програму як самостійні елементи.

Модульна система і відокремлення вступної та завершальної частин дає змогу викладати теми, внесені до навчально-методичного посібника, незалежно одна від одної в часі і просторі. Кожна тематична розробка містить рекомендації щодо тривалості викладу теми, необхідних матеріалів та обладнання, цілей заняття, форм і методів викладання, а також практичні поради щодо розкриття теми.

Модулі складаються з лекційної частини та інтерактивного спілкування, яке відбуватиметься у різних формах, зокрема, таких як: розгляд практичних справ, аналіз реальної ситуації та прийнятих судових рішень, дискусій, «мозкового штурму», рольових та інших

²⁵ Декларация «Рио+20» по вопросам правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости [Электронный ресурс]. — Access mode: <http://www.unep.org/delc/Portals/24151/UNEPGC.27-13-Russian.pdf>

вправ. У цьому курсі також використовуються відеоматеріали та фотоматеріали конкретних справ (в якості ілюстрації або фабули для дискусії).

Загальна мета цього навчально-методичного посібника — дати змогу фахівцям у галузі навчання суддів або організаторам програм реалізувати курс із «Охорони довкілля та прав людини». З цією метою посібник містить рекомендації щодо порядку денного та цілей навчання, навчальних робіт, змістовної частини, пов'язані з програмою матеріали, наочні засоби та оцінну форму.

Навчально-методичний посібник та додаткові матеріали також можуть слугувати свого роду «путівником» для тих суддів, хто займається підвищенням професійної кваліфікації самостійно.

Для того щоб цей посібник можна було використовувати за інших умов, до нього внесено пропозиції щодо розроблення програм різної тривалості з питань доступу до правосуддя для захисту екологічних прав.

Хоча посібник має на меті полегшити реалізацію програми, проте в більшості випадків організатори та викладачі можуть адаптувати її з урахуванням рівня знань, місцевих екологічних умов і досвіду правозастосування учасників. Тож після проведення оцінювання потреб організатори можуть видозмінити навчальні цілі програми, приділивши більше уваги певним темам і перерозподіливши час, відведений темам у межах програми. Так само викладачі можуть ревізувати навчальні цілі будь-якого із занять, модифікувати матеріали, обрати інші навчальні роботи та видозмінити наочні засоби з урахуванням свого викладацького досвіду.

ЧАСТИНА II

Програма курсу

Для реалізації навчальної програми з курсу «Права людини та охорона довкілля» можуть бути відведені різні обсяги часу. Тривалість програми залежатиме від того, який часовий проміжок запропоновано для проведення одного заходу, обсягу практичних знань та досвіду учасників, конкретних цілей, яких організатори сподіваються досягти, а також від широти та глибини пояснення тем. Навчальний курс «Права людини та охорона довкілля» можна викладати в межах окремої програми, тривалістю від половини робочого дня до кількох днів або як розділ ширшої навчальної програми для суддів.

Цей навчально-методичний посібник містить два розклади програми на триденний та дводенний тренінг. Кожен із розкладів можна застосувати у процесі реалізації самостійної програми з доступу до правосуддя в екологічних справах для суддів або ж при викладанні цієї теми як розділу більш широкої програми. Восьмигодинний розклад можна ще скоротити, відмовившись від деяких цілей, частин змісту та окремих компонентів. З іншого боку, шістнадцятигодинний розклад можна перетворити на триваліший шляхом розширення та поглиблення пояснення матеріалу, для чого передбачені додаткові навчальні компоненти з активним залученням аудиторії.

2.1. Навчання тривалістю 24 години

Права людини та охорона довкілля

Програма курсу

*Тренінг для суддів «Права людини та охорона довкілля» для суддів,
місце проведення ... _____ 20__ р.*

1-й день		
9:00–9:20	Реєстрація	
9:20–10:00	Відкриття тренінгу. Тренер: _____	1. Представник ректорату Національної школи суддів України (5 хв.) 2. Представлення та очікування учасників тренінгу (20 хв.) 3. Обговорення мети та завдань тренінгу (10 хв.)
10:00–15:00	Модуль I. Захист довкілля, екологічні права та права людини: зв'язки у міжнародному праві. Тренер: _____	10:00–11:00 1.1. Огляд міжнародно-правових інструментів у сфері прав людини та перспективи захисту екологічних прав людини. 11:00–12:00 1.2. Оргуська конвенція та доступ до правосуддя з питань довкілля. Практика Комітету з дотримання Оргуської конвенції. Обговорення справи «Канал Дунай–Чорне море»
12:00–13:00	Перерва на обід	
13:00–14:40	Модуль I. Захист довкілля, екологічні права та права людини: зв'язки у міжнародному праві (продовження). Тренер: _____	13:00–13:40 1.3. Практика ЄСПЛ — зв'язок довкілля і прав людини. 13:40–14:40 1.4. Справи проти України у сфері захисту екологічних прав. Аналіз справи «Дубецька та інші проти України»
14:40–15:00	Кавова перерва	
15:00–17:00	Модуль II. Процесуальна правоздатність: поняття, тенденції та існуюча практика в різних країнах. Тренер: _____	15:00–15:40 Процесуальна правоздатність у контексті ст. 9 Оргуської конвенції. Практична вправа. 15:40–16:20 Процесуальна правоздатність у контексті доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля в Україні (розгляд прикладів із судової практики: Ташлицька ГАЕС, селекційний відстріл мисливських тварин, справа про скасування державної реєстрації фосфіду цинку). 16:20–16:40 Дискусія, підготовка до рольової гри на 2-й день, аналіз фабули справи, визначення дійових осіб та виконавців
17:00–18:00	Вечеря	

2-й день		
10:00–13:00	Тренери: _____	Рольова гра: розгляд судової справи за заданою фавулою. Дійові особи і виконавці: колегія суддів, відповідач; позивачі: ОГС, юристи-екологи, місцева громада, експерти. Основна частина. Інсценізація судового процесу. Підведення підсумків
13:00–14:00	Перерва на обід	
14:00–18:30	Модуль III. Засоби правового захисту Тренер: _____	14:00–14:30 Оргуська конвенція про ефективні засоби правового захисту та судову заборону. 14:30–15:15 Засоби правового захисту та їхня ефективність у справах, що стосуються довкілля. 15:15–16:15 Судова заборона як засіб правового захисту (тимчасова та постійна)
16:15–16:30	Кавова перерва	
16:30–18:30	Модуль III. Засоби правового захисту (продовження). Тренер: _____	16:30–18:30 Практична вправа: аналіз справ. Підготовка до третього дня.

3-й день		
9:00–11:00	Модуль IV. Судові витрати та інші матеріальні фактори, пов'язані з доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля. Тренер: _____	9:00–10:00 Матеріальні фактори, які впливають на доступ до правосуддя у справах, що стосуються довкілля. Загальний огляд. 10:00–11:00 Дискусія про фінансові бар'єри та шляхи їхнього усунення.
11:00–11:30	Кавова перерва	
11:30–14:00	Модуль IV. Судові витрати та інші матеріальні фактори, пов'язані з доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля (продовження). Тренер: _____	11:30–12:30 Практичні вправи: аналіз проблем судового захисту карпатських річок від забудови гідроелектростанціями. 12:30–13:00 Аналіз справ ЕПЛ по доступу до екологічної інформації. 13:00–14:30 Підсумки: зауваження, пропозиції до проекту курсу, оцінювання учасниками тренінгу
14:30–15:30	Обідня перерва	

Тренери:

- 1.
- 2.
- 3.

2.2. Навчання тривалістю 16 годин

Права людини та охорона довкілля

Програма курсу

Тренінг для суддів «Права людини та охорона довкілля» для суддів, місце проведення ... _____ 20__ р.

1-й день		
9:00–9:20	Реєстрація	
9:20–10:00	Відкриття тренінгу. Тренер: _____	1. Представник ректорату Національної школи суддів України (5 хв.) 2. Представлення та очікування учасників тренінгу (20 хв.) 3. Обговорення мети та завдань тренінгу (10 хв.)
10:00–15:00	Модуль I. Захист довкілля, екологічні права та права людини: зв'язки у міжнародному праві. Тренер: _____	10:00–11:00 1.1. Огляд міжнародно-правових інструментів у сфері прав людини та перспективи захисту екологічних прав людини. 11:00–12:00 1.2. Оргуська конвенція та доступ до правосуддя з питань довкілля. Практика Комітету з дотримання Оргуської конвенції. Обговорення справи «Канал Дунай–Чорне море»
12:00–13:00	Перерва на обід	
13:00–15:00	Модуль I. Захист довкілля, екологічні права та права людини: зв'язки у міжнародному праві (продовження). Тренер: _____	13:00–13:40 1.3. Практика ЄСПЛ — зв'язок довкілля і прав людини. 13:40–14:20 1.4. Справи проти України у сфері захисту екологічних прав. Аналіз справи «Дубецька та інші проти України»
14:20–15:00	Кавова перерва	
15:00–17:00	Модуль II. Процесуальна правоздатність: поняття, тенденції та існуюча практика в різних країнах. Тренер: _____	15:00–15:30 Процесуальна правоздатність у контексті ст. 9 Оргуської конвенції. 15:30–16:20 Процесуальна правоздатність у контексті доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля в Україні (розгляд прикладів із судової практики: Ташлицька ГАЕС, селекційний відстріл мисливських тварин, справа про скасування державної реєстрації фосфиду цинку). 16:20–17:00 Дискусія, підготовка до рольової гри на другий день, аналіз фабули справи, визначення дійових осіб та виконавців

2-й день		
10:00–13:00	Тренери: _____ _____ _____	Рольова гра: розгляд судової справи. Дійові особи і виконавці: колегія суддів, відповідач; позивачі: ОГС, юристи-екологи, місцева громада, експерти. Основна частина. Інсценізація судового процесу. Підведення підсумків
13:00–14:00	Перерва на обід	
14:00–15:00	Модуль III. Засоби правового захисту Тренер: _____	14:00–15:00 Оргуська конвенція про ефективні за- соби правового захисту та судову заборону.
15:00–17:00	Модуль IV. Судові витрати та інші матері- альні фактори, пов'язані з до- ступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля. Тренер: _____	15:00–16:00 Матеріальні фактори, які впливають на доступ до правосуддя у справах, що стосу- ються довкілля. Загальний огляд.
16:00–16:15	Кавова перерва	
16:15–17:00	Тренер: _____	16:15–17:00 Аналіз справ ЕПЛ по доступу до еко- логічної інформації
17:00–17:30		Підсумки: зауваження, пропозиції до курсу, оціню- вання учасниками тренінгу

Тренери:

- 1.
- 2.
- 3.

2.3. Навчання тривалістю 8 годин

Права людини та охорона довкілля

Програма курсу

*Тренінг для суддів «Права людини та охорона довкілля» для суддів,
місце проведення ...*

9:00–9:20 Привітання та загальний огляд. Мета навчальної програми «Права людини та охорона довкілля».

9:20–9:40 Знайомство учасників та з'ясування цілей їх участі у тренінгу.

9:40–10:00 Модуль I. Захист довкілля, екологічні права та права людини: зв'язки у міжнародному праві.

10:00–10:45 Практична вправа.

10:45–11:00 Перерва.

11:00–12:00 Модуль II. Процесуальна правоздатність.

12:00–12:45 Практична вправа.

12:45–13:15 Перерва.

13:15–14:00 Модуль III. Засоби правового захисту.

14:00–14:45 Практична вправа.

14:45–15:00 Перерва.

15:00–15:45 Модуль IV. Судові витрати та інші матеріальні фактори, пов'язані із доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля.

15:45–16:30 Практична вправа.

16:30–16:45 Перерва.

16:45–17:15 Дискусія.

17:15–17:30 Підсумки та оцінювання

ЧАСТИНА III

Конспект заняття

У третій частині навчально-методичного посібника розкрито зміст і наведено інструкції щодо методики подання матеріалу у кожній темі курсу «Права людини та охорона довкілля». Темі розміщено в такому ж порядку, в якому їх подано у «Програмі курсу» у другій частині.

Конспекти занять поділено на два стовпці. Для кожної теми у правому стовпці наведено змістовну частину матеріалу, який має представити викладач. Лівий стовпець складається з інструкцій викладачеві та учасникам щодо методики роботи з матеріалом. Інструкції стосуються пов'язаних з відповідними темами матеріалів, які подані у четвертій частині та роздаткових матеріалах, що наведені у п'ятій частині.

Щоб допомогти фахівцям у галузі навчання суддів адаптувати цей посібник до програм різної тривалості, в методичних інструкціях запропоновано способи як звуження, так і розширення порядку денного навчання. У разі потреби скоротити програму до восьмигодинного формату в інструкціях вказано на цілі, теми та види навчальної діяльності, які можна модифікувати або оминути. Якщо ж тривалість програми треба розширити до понад шістнадцяти годин, в інструкціях наведено рекомендації щодо змісту додаткових занять.

Звичайно ж, «Конспект заняття» не має на меті обмежити викладачів у процесі викладання. Представляючи будь-яку із запропонованих у посібнику тем, викладач може додати щось до змістовної частини, залишити поза увагою чи змінити той або інший компонент, враховуючи досвід і знання — як власні, так і ті, якими володіють учасники занять. Окрім того, кожен викладач може адаптувати зазначені в інструкціях види навчальної діяльності як до власного стилю викладання, так і до потреб учасників.

3.1. Привітання та загальний огляд

Рекомендації	Зміст навчання
Показати слайд «Загальний огляд програми». ²⁶	Привітання учасників заходу за програмою «Права людини та охорона довкілля»
Звернути увагу учасників на титульний аркуш розділу 2 частини IV.	Представлення учасникам загального огляду програми А. Огляд цілей програми
Для підняття мотивації учасників тренінгу показати виступ 12-річної дівчинки Северин Сузукі на третій конференції ООН Саміту Землі у червні 1992 року https://www.youtube.com/watch?v=9kY64-TqYno Можна вибрати інший тематичний ролик.	У результаті опанування цієї програми учасники зможуть: 1. Пояснити важливість покращення практичних навичок суддів у застосуванні норм екологічного законодавства у судових процесах 2. Вказати на закони та норми, які регулюють питання доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 3. Підсумувати ключові положення законів, які регулюють питання охорони екологічних прав та прав людини 4. Підтвердити, що екологічні права є важливими, а їхній захист — запорука збереження здорової нації та довкілля, прийнятної для життя 5. Застосувати положення Оргуської конвенції, які спонукають до розвитку доступу до правосуддя для захисту екологічних прав 6. Застосувати рішення ЄСПЛ, які прийняті на захист екологічних прав людини 7. Оцінювати свої дії щодо дотримання положень Оргуської конвенції стосовно доступу до правосуддя із захисту екологічних прав 8. На практиці реалізовувати положення Оргуської конвенції щодо доступу до правосуддя із захисту екологічних прав 9. Оцінити, чи судова система України є достатньо ефективною у захисті екологічних прав та прав людини 10. Розробити стратегії, покликані забезпечити краще розуміння суддями діяльності громадськості, яка працює заради верховенства права для охорони довкілля, а також посилення підтримки громадськості суддям.

²⁶ Слайди-презентації є у частині V посібника у розділі «Судова практика» та інші роздаткові матеріали. Слайди є рекомендаційними і повинні допомогти тренеру підготувати свою презентацію.

Звернути увагу учасників на порядок денний у роздаткових матеріалах (папці)	Б. Огляд видів методів викладання/навчання, які будуть використані в програмі: лекції, дискусії, ситуативний аналіз, моделювання, письмові роботи В. Надання учасникам детальної інформації з питань матеріально-технічного забезпечення: організація харчування, розташування інших приміщень для занять тощо Г. Стисла характеристика основних пунктів порядку денного Д. Представлення викладачів
Запропонувати учасникам заповнити форму інтерв'ю в розділі 1 частини IV. Записати цілі учасників на фліпчарті або на дошці, які використовуватимуться впродовж усієї програми. Матеріали для <i>icebreaking</i> «криголам»²⁷ гри у частині V розділ 4 (Інші роздаткові матеріали).	Залучення учасників до спільної роботи над інтерв'ю для того, щоб вони познайомилися, а також з метою задати тон їхній активності в процесі опанування програми. Розділені на пари учасники інтерв'юють один одного впродовж п'яти хвилин. Після цього учасники коротко представляють один одного або всій групі, якщо вона не надто велика (до 20 осіб) і якщо для цього достатньо часу, або групі з шести інших учасників. Під час представлень викладачі можуть провести оцінювання потреб, записавши досвід кожного з учасників у галузі охорони довкілля та права людини, а також ту одну пов'язану з програмою ціль, що її має вказати кожен із учасників. У цій частині доцільно провести <i>icebreaking</i> (дослівно «та, що ламає лід») вправу, яка є нічим іншим як психологічною грою для кращого розуміння тренерами особистості присутніх учасників, їх відкритість до нових знань. Ця вправа дасть можливість якісніше провести тренінг. Вправу тренер вибирає самостійно на власний розсуд.

²⁷ Криголам — це гра, яка сприяє та допомагає створити групу, щоб простіше почати процес формування команди. Криголами зазвичай представлені в грі, щоб «розігріти» групу, допомагаючи учасникам дізнатися більше один про одного. Гра фокусується на обміні особистою інформацією, такою як імена, хобі і т.д.

3.2. Мета навчальної програми «Права людини та охорона довкілля»

Рекомендації	Зміст навчання
Розпочати навчання за методом мозкового штурму. Запропонувати учасникам за кілька хвилин виконати письмову роботу щодо важливості екологічного права та прав людини для сталого розвитку (роз'яснити). Потім провести загальногрупову дискусію, попросивши учасників поділитися своїми ідеями. Записати ідеї учасників на офісному мольберті чи дошці.	Проведення мозкового штурму. Під час загальногрупової дискусії простежити за тим, щоб головна дискусія була щодо невідкладної реалізації цілей екологічного права, які є основою сталого розвитку і є важливими через значний вплив на охорону довкілля. Порушення національного законодавства підриває всі досягнення в галузі сталого розвитку та екологічної стабільності. Цей курс покликаний допомогти суддям обговорити шляхи і способи, з допомогою яких можливий подальший розвиток і реалізація верховенства права у галузі охорони довкілля. Це допоможе досягнути справедливих і довготермінових результатів, необхідних для реалізації законів, доступу до інформації, участі громадськості, відповідальності за екологічну шкоду, справедливого правосуддя та дотримання прав людини.

Рекомендації	Зміст навчання
Продовжити мозковий штурм. Запропонувати учасникам за кілька хвилин виконати письмову роботу щодо характеристик основних проблем забезпечення доступу до правосуддя із питань, що стосуються довілля. Потім провести загальногрупову дискусію, попросивши учасників поділитися своїми ідеями. Записати ідеї учасників на офісному фліпчарті.	Під час загальногрупової дискусії простежити за тим, щоб перелічені нижче проблеми, серед інших, були названі або учасниками, або ведучими. Проблеми забезпечення доступу громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довілля²⁸: • чи ефективна судова система для захисту довілля і прав людини? Якщо ні, то в чому причини? • недотримання термінів розгляду справ, тривалий розгляд справ; • значні судові витрати (мито у майнових позовах, оплата експертизи та експертних послуг, оплата правової допомоги); • відсутність можливості отримати кваліфіковану правову та експертну допомогу; • застосування при винесенні судових рішень принципу «платить той, хто програв» (у тому числі відшкодування збитків, завданих відповідачу у зв'язку з використанням судової заборони); • недостатня обізнаність суддів у законодавстві в галузі охорони довілля (особливо міжнародних угод) та про права громадян і неурядових організацій в цій сфері; • «вузька» процесуальна правоздатність громадськості (особливо в контексті можливостей оскарження громадськістю в судовому порядку порушень природоохоронного законодавства та звернень з позовами на захист інтересів необмеженого кола осіб).

²⁸ Доступ к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды: имеющиеся средства правовой защиты, сроки и издержки Восточная Европа, Кавказ и Центральная Азия [Электронный ресурс]. — URL : http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/AnalyticalStudies/EECCA_study_AJ/EECCA_study_RUS_final.pdf

3.3. Модуль І. Захист довкілля, екологічні права та права людини: зв'язки у міжнародному праві

Рекомендації	Зміст навчання
Звернути увагу учасників на цілі курсу. Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.	Дати стислий огляд цього модуля навчальної програми.
Мозковий штурм.	Які екологічні права людини ви знаєте? Які порушення екологічних прав вам відомі? У яких законодавчих актах України найповніше розкрито питання охорони екологічних прав та прав людини? Для проведення цієї лекції рекомендуємо тренерам ознайомитись із посібником: «Стратегічні судові справи на захисті екологічних прав та довкілля» ²⁹ .
Звернути увагу слухачів, що через часові обмеження лекційний матеріал не буде охоплювати інструментів та механізмів, які діють на рівні Латинської Америки, Африки, Азійського регіону, а лише ті, які мають прикладне значення для України.	Стислий огляд міжнародних документів у сфері прав людини, а також органів, що створені для охорони і захисту прав людини на глобальному та регіональному рівнях і їх зв'язок з екологічними правами та якістю навколишнього природного середовища.
Міні-лекція про міжнародно-правові інструменти у сфері прав людини та перспективи захисту екологічних прав людини.	Огляд міжнародно-правових інструментів у сфері прав людини та перспективи захисту екологічних прав людини. У першій частині лекції буде подано роз'яснення взаємозв'язку прав людини та якості довкілля, короткий екскурс в історію прийняття міжнародних документів у сфері прав людини, що мають посилання чи пов'язані із екологічними правами та захистом довкілля. Очевидним на сьогодні є факт, що виживання і розвиток людства залежить від здорового та безпечного навколишнього середовища.

²⁹ Стратегічні судові справи на захист екологічних прав та довкілля [Електронний ресурс]. — URL : http://www.epl.org.ua/images/pdf/people/1690_EPL_NewPosibnyk_PRAVKY_END_NET.pdf

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Права людини та якість довкілля дуже тісно пов'язані. Деякі порушення прав людини спричиняють чи впливають на погіршення стану довкілля. І навпаки, погіршення стану довкілля має наслідком порушення прав людини, таких як право на життя, здоров'я, права власності, права на розвиток, на інформацію тощо. Зв'язок між правами людини і довкіллям також інтегровано в концепцію сталого розвитку, реалізація якої потребує покращення стану довкілля та стану реалізації і дотримання прав громадян.

Незважаючи на цей зв'язок, нормотворчість на міжнародному рівні має результатом створення двох окремих підгалузей міжнародного права: права людини і екологічного права.

Міжнародні норми щодо проголошення та захисту прав людини почали розвиватися значно раніше ніж норми міжнародного екологічного права, що має наслідком існування на сьогодні широкої, ефективної та розгалуженої системи норм у сфері прав людини, які не тільки закріплюють міжнародно визнані стандарти в сфері прав людини, але і створюють серйозну інституційну систему для нагляду за дотриманням та захистом цих прав, а також важливу практику нормотворчості та правозастосування.

Ці норми мають як обов'язковий, так і декларативний характер, залежно від того, в якому документі вони містяться, проте в необхідності їх дотримання сумнівів у цивілізованих державах не виникає.

Початок розвитку міжнародного права у сфері прав людини датується прийняттям Статуту ООН у 1945 р. Деталізацію стандартів прав людини було проведено в Загальній декларації прав людини у 1948 р.

Декларація не містить прямої згадки про довкілля, проте проголошує певні права людини, реалізація яких залежить від якості довкілля: право на життя (ст. 3), право на свободу, невтручання в особисте та сімейне життя шляхом посягань на житло, таємницю

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

кореспонденції (ст. 12), право на володіння майном (ст. 17), свободу віросповідання (ст. 18), право на справедливі і сприятливі умови праці (ст. 23), право на участь у культурному житті (ст. 27), право на певний рівень життя, включаючи їжу, одяг, житло, медичне забезпечення і соціальне обслуговування (ст. 25).

Пізніше декларація була доповнена у 1966 р. двома угодами: Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права.

Останній проголошує в статті 6(1) право на життя невід'ємним правом кожної людини. Будь-які екологічні небезпеки можуть стати підставою для порушення цього права, тому на держави покладається обов'язок вживати заходів для запобігання та унеможливлення порушення цього права. Такі заходи можуть охоплювати і превентивні дії щодо мінімізації чи усунення забруднення довкілля внаслідок антропогенної діяльності чи природних умов.

Стаття 1 передбачає, що всі народи мають право на самовизначення. Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що впливають з міжнародного економічного співробітництва, ґрунтованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ у жодному разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права визнає право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що охоплює достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя (ст. 11), право на найвищий рівень фізичного і психічного здоров'я (ст. 12), яке може бути реалізовано шляхом поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища та гігієни праці у промисловості.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

На регіональному рівні було прийнято низку важливих угод у цій сфері. Зокрема, в Європі у 1950 р. підписано ЄКПЛ, яку на сьогодні доповнено 16 протоколами. І хоча Конвенція не підтверджує зв'язок погіршення стану довкілля та порушення прав громадян, практика ЄСПЛ вказує на зв'язок між порушенням права на життя (ст. 2), права на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8), права на справедливий суд (ст. 6), свободи висловлення поглядів (ст. 10) та погіршенням якості довкілля. Європейська соціальна хартія (ПЕРЕГЛЯНУТА) (ETS № 163), прийнята у 1961 р., закріплює право на безпечні та здорові умови праці (ст. 3) та право на охорону здоров'я (ст. 11), зв'язок яких із якістю навколишнього природного середовища можна легко простежити.

На жаль, жоден із цих документів не містить згадки про екологічні права чи якість довкілля, але це не є перешкодою для застосування цих норм для захисту довкілля.

Важливі норми, що пов'язують права людини і довкілля, містяться і в деяких угодах, прийнятих в африканському та латиноамериканському регіонах.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (від 8 червня 1977 р.) у ст. 54(2) забороняє піддавати нападу або знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

А ст. 55(1) вказує, що при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди. Такий

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

захист охоплює заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й цим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення.

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачає право жінок³⁰ у сільських районах користуватися належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- і водозабезпеченням (ч. 2 ст. 14). Також Конвенція надає жінкам рівні права із чоловіками на прийняття рішень у сфері управління довкіллям.

Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року³¹ передбачає визнання права дитини на користування найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороби і відновлення здоров'я. Для повної реалізації цього права держави вживають заходів, зокрема, щодо боротьби з хворобами і недоїданням, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища (ст. 24).

Римський статут Міжнародного кримінального суду³² в ст. 8 передбачає елементи військових злочинів, до яких належать: умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною широкої, довготермінової і серйозної шкоди для довкілля, і яка буде

³⁰ Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979 р. // Бібліотечка голови профспілкового комітету. — 2005. — 05–06. — № 5–6.

³¹ Про права дитини від 20 листопада 1989 року: Конвенція ООН від 20.11.1989 р. // Юридичний вісник України. — 2005. — 12. — № 48.

³² Римський статут міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]: від 17.07.1998 р. // Ліга: Закон. — 1 файл. — MU98119.LHT. — Назва з екрана.

Дискусія.

Задати запитання учасникам тренінгу:

Як ви вважаєте, чи норми міжнародного права щодо прав людини можуть бути використані для ефективного захисту довкілля та екологічних прав громадян?

Чи вбачаєте ви доцільність у розробленні та прийнятті окремого документа, який би закріплював міжнародні стандарти екологічних прав у національному законодавстві, чи ефективнішим було б доповнення існуючих міжнародних документів положеннями, які містять екологічні права чи стосуються довкілля?

явно неспівмірною із конкретною та безпосередньо очікуваною загальною воєнною перевагою.

Вже новіші документи у сфері прав людини відкрито визнають зв'язок між правами людини і довкіллям, зокрема в контексті права на їжу, права на здоров'я, права власності корінних народів на природні ресурси, культуру. Також процедурні права людини, такі як право на інформацію, на участь у прийнятті рішень чи право на справедливий суд відіграють важливу роль у контексті захисту довкілля.

Офіційно зв'язок між правами людини і якістю оточуючого природного середовища було визнано на рівні ООН у 1968 р. Декларація щодо питань навколишнього середовища³³, прийнята на всесвітньому саміті ООН 1972 р. у Стокгольмі також вказує:

«...оточуюче людину середовище як природне, так і створене людиною, має вирішальне значення для її добробуту і здійснення основних прав людини, включаючи навіть право на саме життя».

Принцип 1 також говорить:

Людина має право на свободу, рівність і сприятливі умови для життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести достойне і процвітаюче життя, та несе основну відповідальність за охорону і покращення навколишнього середовища на благо сьогодення і майбутніх поколінь.

Всесвітня Хартія природи³⁴ (1982) не містить формулювання права на чисте довкілля, проте закріплює право громадян на участь у процесі прийняття рішень з питань, пов'язаних із довкіллям, та право на засоби правового захисту в питаннях завдання шкоди довкіллю.

³³ Стокгольмська Декларація (Щодо питань навколишнього середовища) [Електронний ресурс] : від 16.06.1972 р. // Ліга: Закон. — 1 файл. — MU72006.LHT. — Назва з екрана.

³⁴ Всесвітня Хартія природи [Електронний ресурс] : від 01.01.1982 р. // Ліга: Закон. — 1 файл. — MU82306.LHT. — Назва з екрана.

Резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї ООН також було прийнято Декларацію про право на розвиток³⁵ (1986), яка пов'язує право на розвиток із правом доступу до основних ресурсів (у тому числі і природних) та справедливим розподілом доходу (ст. 8).

Віденська декларація та Програма дій³⁶, що схвалені на Всесвітній конференції з прав людини у 1993 році, визнає, що Право на розвиток повинно реалізовуватися так, щоб справедливо задовольнити потреби сьогоднішніх та майбутніх поколінь у сфері розвитку та навколишнього середовища. У Декларації також визнано, що незаконні скиди токсичних і небезпечних речовин і відходів становить потенційну серйозну загрозу для права кожної людини на життя і здоров'я. Отже, декларативні та необов'язкові міжнародні документи підтвердили й укріпили розуміння в світової спільноти щодо тісного зв'язку між станом дотримання прав людини та якістю довкілля, а також заклали основу для подальших правових дій з використання всього спектру міжнародних норм у сфері прав людини на благо інтересів оточуючого людини середовища.

Почути думку учасників на питання щодо достатності міжнародних угод у сфері прав людини для захисту довкілля та екологічних прав, а також їх точку зору щодо перспектив нормотворчості на міжнародному рівні в цій сфері чи у сфері міжнародного екологічного права. У другій частині лекції буде надано огляд механізмів та органів у сфері захисту прав людини на глобальному та регіональному рівнях, що створили, створюють чи мають повноваження до створення практики вирішення суперечок, що виникають у результаті деградації чи негативного впливу на довкілля.

Більшість глобальних угод у сфері захисту прав людини мають створені спеціальні органи — комітети, які наглядають за дотриманням державами своїх

³⁵ Резолюція 41/128 Генеральної Асамблеї ООН. Декларація про право на розвиток [Електронний ресурс] : від 04.12.1986 р. за №41/128 // Ліра : Закон. — 1 файл. — MU86005R.LHT. — Назва з екрана.

³⁶ Віденська декларація [Електронний ресурс]: від 09.10.1993 р. // Ліра : Закон. — 1 файл. — MU93378.LHT. — Назва з екрана.

зобов'язань. Як правило, такі комітети моніторять періодичні звіти, що надходять від держав, також можуть ініціювати справи щодо порушення прав людини на підставі звернень іншої країни, і лише декілька комітетів приймають скарги від індивідуальних заявників. У результаті розгляду питання про дотримання положень відповідної угоди у сфері прав людини комітет має повноваження запросити представника держави дати пояснення, сформулювати свої висновки та рекомендації, надати тлумачення положень відповідної угоди. Серед найважливіших комітетів варто виділити такі:

1. Комітет ООН з прав людини, створений відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права³⁷;

2. Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, створений відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права³⁸;

3. Комітет ООН з прав дитини, створений відповідно до Конвенції ООН про права дитини;

4. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, створений відповідно до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Також створені статутні органи в межах ООН, які мають повноваження нагляду за дотримання прав людини:

- Генеральна асамблея ООН;
- Економічна і соціальна рада ООН;
- Рада ООН з прав людини.

Основним завданням Ради є проведення всеосяжних періодичних оглядів та виконання кожною державою її зобов'язань у сфері прав людини. Діяльність Ради з прав людини проявляється в проведенні досліджень, обговоренні найактуальніших проблем, підготовці резолюцій із результатами таких досліджень та обговорень і рекомендаціями країнам, створенні спеціальних допоміжних органів та процедур.

³⁷ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. // Юридичний вісник України. — 2004. — 12. — № 49.

³⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. // Бюлетень національної служби посередництва і примирення. — 2005. — 04. — № 4.

Дискусія

Питання для обговорення:

- 1) Чи важливі міжнародні норми в діяльності суддів?
- 2) Чи ефективні несудові органи?
- 3) Перспективи захисту екологічних прав та довкілля.

У 2008 р. Рада ООН прийняла резолюцію 7/23 Права людини та зміна клімату³⁹, де вказано на загрозу повного здійснення прав людини в результаті зміни клімату.

Було засновано посаду спеціального доповідача з прав людини і довкілля, який має на меті вивчення взаємозв'язку між правами людини та екологічними правами. У результаті роботи цього доповідача було підготовлено Проект принципів щодо прав людини і довкілля⁴⁰.

Також серед багатьох інших доповідачів функціонують посади спеціального доповідача з наслідків екологічно обґрунтованого поводження та видалення небезпечних речовин і відходів для прав людини та спеціального доповідача з питання права людини на безпечну питну воду та санітарні послуги.

Головною посадовою особою ООН з прав людини є Верховний комісар ООН з прав людини, якого вперше обрали у 1993 р. Щорічно Верховний комісар подає на розгляд Генеральної Асамблеї доповідь з дотримання прав людини⁴¹.

Поза системою органів, створених під егідою ООН, на рівні Ради Європи функціонує ЄСПЛ, який контролює дотримання положень ЄКПЛ державами сторонами цієї угоди.

Практика інтерпретації такими органами, що створені під егідою угод у сфері прав людини, свідчить, що

³⁹ О правах человека и изменении климата [Электронный ресурс]: Резолюция Совета ООН по правам человека от 28 марта 2008 г. за № 7/23 — URL: http://ap.ohchr.org/documents/R/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_23.pdf

⁴⁰ Права человека и окружающая среда [Электронный ресурс]: Окончательный доклад Подкомиссии по предупреждению дискриминации и защите меньшинств Комиссии по правам человека Экономического и Социального Комитета ООН от 6 июля 1994 г. за № E/CN.4/Sub.2/1994/9. — URL : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/132/07/PDF/G9413207.pdf?OpenElement>

⁴¹ Annual Report of 2014 [Electronic resource] : Office of the High Commissioner for Human Rights. — URL: http://www2.ohchr.org/english/OHCHRReport2014/WEB_version/allegati/Downloads/1_The_whole_Report_2014.pdf

права людини інтерпретують із визнанням екологічної складової таких прав людини, як право на життя, на здоров'я, на адекватні стандарти життя, їжі, води, житла, права на самовизначення і на доступ до засобів існування тощо. Більшість згадуваних угод також містять процесуальні права, такі як право на інформацію, право на участь у прийнятті рішень, право на доступ до суду, що можуть бути використані у випадку їх порушення в спорах, пов'язаних із негативним впливом на довкілля.

Міжнародні фінансові інституції також перейняли ініціативу щодо створення допоміжних органів для покращення впровадження своєї політики та захисту прав громадян. Так, Світовий Банк заснував Інспекційну раду, що уповноважена розглядати справи про реалізацію проектів банку, які порушують чи можуть порушувати права людини та завдавати шкоду довкіллю⁴². Громадяни та громадськість мають право звернення та ініціювання справ у цій раді. Аналогічно Європейський банк реконструкції і розвитку створив механізм оскарження проектів — Незалежний механізм захисту прав, який є досить відкритим для громадськості⁴³.

Отже, система органів у сфері захисту прав людини на міжнародному рівні є доволі розвинутою, ефективною і відкриває широкі можливості для її використання у випадках порушення прав людини внаслідок забруднення та деградації довкілля, надмірного використання природних ресурсів та порушення екологічних прав громадян.

Почути думки учасників щодо важливості використання міжнародних угод у сфері прав людини суддями в їхній щоденній роботі, а також їх бачення ефективності функціонування несудових органів у сфері захисту прав людини на міжнародному рівні та перспектив захисту екологічних прав і довкілля такими органами.

⁴² The World Bank Inspection Panel [Electronic resource]. — URL : <http://ewebapps.worldbank.org/apps/ip/Pages/AboutUS.aspx>

⁴³ European Bank for Reconstruction and Development's Project Complaint Mechanism [Electronic resource]. — URL : <http://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-complaint-mechanism.html>

*Оргуська конвенція та доступ
до правосуддя з питань довілля*

Звернути увагу учасників, на текст Оргуської конвенції, що наведений у розділі «Законодавство». Її значення в охороні довілля та прав людини.

Подати короткий огляд історії прийняття Оргуської конвенції, основних процедурних прав, які вона закріплює, і викласти структуру та повноваження органів, що створені під егідою цієї Конвенції, зокрема Комітету із її дотримання.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Історія прийняття Оргуської конвенції та її значення
Оргуська конвенція — Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довілля. Ця Конвенція отримала назву Оргуська за місцем її підписання (м. Оргус, Данія, 23—25 червня 1998 р.). Вона набрала чинності 30 жовтня 2001 р. Україна підписала Оргуську конвенцію 25 червня 1998 р., а ВР України ратифікувала її 6 липня 1999 р.⁴⁴.

Оргуська конвенція була прийнята з метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, кожна із Сторін гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості у процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, відповідно до положень зазначеної Конвенції.

За сферою застосування Конвенція є регіональною (Європейською). Проте вона універсальна. До неї може приєднатися будь-яка країна. Конвенція заснована на положеннях першого принципу Стокгольмської

⁴⁴ Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довілля : Закон України від 06.07.1999 р. за № 832—XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 34 (27.08.99). — Ст. 296.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

декларації (Щодо питань навколишнього середовища)⁴⁵, десятого принципу декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку⁴⁶.

Оргурська конвенція — новий вид угоди у сфері охорони довкілля. Ця новизна полягає в тому, що Конвенцією визнані обов'язки нинішнього суспільства перед прийдешніми поколіннями. Це випливає із самої мети Конвенції, закріпленої у статті 1, — зробити так, щоб кожен громадянин жив у довкіллі, сприятливому для його здоров'я та благополуччя.

Окрім того, предмет Конвенції безпосередньо стосується взаємовідносин між суспільством та органами управління. Оргурська конвенція йде далі, ніж будь-яка інша Конвенція з питань охорони довкілля, в тому сенсі, що накладає на державні органи країн-учасниць чіткі зобов'язання перед суспільством щодо забезпечення

⁴⁵ п. 1 Стокгольмской декларации по окружающей среде: Человек является творением и одновременно создателем своей окружающей среды, которая обеспечивает его физическое существование и предоставляет ему возможности для интеллектуального, нравственного, социального и духовного развития. В ходе долгой и мучительной эволюции человечества на нашей планете была достигнута такая стадия, на которой в результате ускоренного развития науки и техники человек приобрел способность преобразовывать многочисленными путями и в невиданных до сих пор масштабах свою окружающую среду. Оба аспекта окружающей человека среды как естественной, так и созданной человеком, имеют решающее значение для его благосостояния и для осуществления основных прав человека, включая даже право на саму жизнь.

⁴⁶ Принцип 10 Декларации Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию: Экологические вопросы рассматриваются наиболее эффективным образом при участии всех заинтересованных граждан на соответствующем уровне. На национальном уровне каждый человек имеет соответствующий доступ к информации, касающейся окружающей среды, которая имеется в распоряжении государственных органов, включая информацию об опасных материалах и деятельности в их общинах, и возможность участвовать в процессах принятия решений. Государства развивают и поощряют информированность и участие населения путем широкого предоставления информации. Обеспечивается эффективный доступ к судебным и административным разбирательствам, включая возмещение и средства судебной защиты.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

доступу до інформації, участі громадськості у процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя. Оргуська конвенція ґрунтується на трьох «стовпах» — основних елементах, що передбачені у ст. 4–9 Конвенції, а саме:

- доступ до екологічної інформації;
- участь громадськості в обговоренні та прийнятті рішень;
- доступ до правосуддя в екологічних справах.

Цілком зрозуміло, що всі три елементи тісно пов'язані між собою. Статтею 9 Конвенції створені умови для активного залучення однієї з трьох основних гілок влади — судової — до вирішення екологічних проблем у суспільстві.

Враховуючи важливість належного інформаційного забезпечення судів з питань екологічних прав громадян, у серпні 2002 р. 120 суддів із близько 60 країн на запрошення UNEP (Програми ООН з питань охорони довкілля) зібралися на Глобальному симпозіумі суддів у Йоганнесбурзі (Південно-Африканська Республіка), по закінченні якого судді прийняли так звані Йоганнесбурзькі принципи про роль права та стійкого розвитку. У цьому документі, зокрема, наголошено, що незалежні судові органи та судовий процес мають життєво важливе значення для здійснення, розвитку та забезпечення застосування права з охорони довкілля.

На симпозіумі зазначено, що судді на всіх рівнях (як національних, так і міжнародних), як особи, відповідальні за прийняття рішень, перебувають в унікальному становищі для застосування цих принципів на практиці. Зокрема, відзначалося, що при прийнятті органами виконавчої влади (як суб'єктами владних повноважень) рішень, особливо у сфері розвитку промисловості, адміністративна влада перебуває у своєрідній залежності від бізнесових кіл, у зв'язку з тим, що промисловці є великими платниками податків, наповнювачами бюджетів. У цьому контексті була висловлена презумпція про можливий тиск на суддів з боку органів виконавчої влади та бізнесових

кіл, намагання схилити суддів при прийнятті рішень на бік комерційної вигоди. Усвідомлюючи це, з ініціативи ООН у листопаді 2002 р. були прийняті Бангалорські принципи поведінки суддів⁴⁷, які затверджені на 59-й сесії Комісії ООН з прав людини в Женеві у квітні 2003 р. Коротко ці принципи можна представити у вигляді восьми показників суддівської поведінки: незалежність, об'єктивність, чесність, непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність, старанність. З огляду на викладене, Економічною та Соціальною Радою ООН розроблені програми з реалізації положень Оргуської конвенції в мету імплементації положень Конвенції у національне законодавство, посилення участі громадськості в цих процесах, інформованості суспільства і, зокрема, представників судової гілки влади про норми Конвенції.

*Практика ЄСПЛ та Комітету з дотримання
Оргуської конвенції*

Комітет було засновано рішенням Наради сторін Оргуської конвенції у 2002 р. Комітет складається із 9 членів, і незалежність діяльності комітету гарантується тим, що його члени діють у персональній якості і не є офіційними представниками урядів, кандидатури членів може висувати також громадськість, а обирати Нарада сторін шляхом консенсусу з дотриманням принципу географічного представництва.

Одне із основних його завдань — це розгляд питання дотримання положень Оргуської конвенції та винесення рекомендацій країнам. Комітет може прийти до висновку, що держава дотримується положень Конвенції, не дотримувалася положень Конвенції в конкретній справі (ситуації) чи не дотримується положень Конвенції взагалі. Комітет готує свої рекомендації, які можуть навіть стосуватися випадку, коли країна визнана такою, що дотримується положень Конвенції.

⁴⁷ Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. // Судова практика. — 2011. — № 4.

Такі рекомендації розглядає Нарада сторін, яка може прийняти одне з таких рішень: 1) надати державі рекомендації, 2) зобов'язати державу надати комітету стратегію щодо дотримання Конвенції та звіт про впровадження такої стратегії, 3) прийняти декларацію про недотримання, 4) винести попередження, 5) призупинити права та привілеї країни як наслідок призупинення дії Конвенції, 6) прийняти інші неконфронтаційні, несудові і консультативні заходи, які можуть бути доцільними. Демократичність цього механізму полягає в тому, що ініціювати справу в комітеті можуть навіть представники громадськості, які мають рівні права з представниками урядів держав у процедурі розгляду справи в комітеті — право надавати докази, пояснення, право доступу до засідань комітету, проектів рішень комітету, участі в зустрічах наради сторін та моніторингу виконання рішень наради сторін. Громадськість може ініціювати справу щодо порушення Конвенції країною, громадянами якої вони є (чи в якій зареєстрована громадська організація), чи іншою країною — стороною Організації конвенції. Такі радикальні заходи, як винесення попередження, було застосовано з часу заснування комітету лише два рази щодо України та Туркменістану. Комітет є дуже «популярним» органом серед громадськості через свою відкритість та незалежність, про це свідчить кількість справ, ініційованих громадськістю (120 заяв поданих з 2002 р.). Водночас лише 2 заяви було подано до комітету однією країною щодо іншої країни (заява Румунії щодо України та Литви щодо Білорусії).

Практичні справи

У своїй практиці комітет розглянув близько 40 справ, які стосуються порушення стороною ст. 9 Організації конвенції щодо доступу до правосуддя.

Позиція комітету свідчить, що національні суди повинні надавати зацікавленій громадськості найширший доступ до суду, а ефективні судові механізми повинні бути доступними до громадськості, включаючи організації, так що їхні законні інтереси будуть захищеними і закон

виконаний. Комітет вказує, що держави можуть встановлювати в законодавстві певні критерії, яким повинна відповідати громадська організація для реалізації нею свого права на звернення до суду, проте такі критерії не повинні бути такими суворими, що перешкоджають всім чи майже всім організаціям у оскарженні рішень, дій чи бездіяльності, що порушують вимоги екологічного законодавства. Комітет не вважає, що законодавство держав повинне містити положення про *actio popularis* в екологічних спорах. Комітет також вказав, що трактування положень ч. 3 ст. 9 Конвенції щодо порушень екологічного законодавства, держави повинні широко підходити до трактування терміну «екологічне законодавство», включати навіть законодавство про цивільні правопорушення у сфері користування земельними ділянками.

Однією із перших справ, ініційованих громадськістю, порушених у Комітеті із дотримання, була справа подана у 2004 р. ЕПЛ щодо недотримання Україною вимог Оргуської конвенції (ст. 1, 4 та 6) при прийнятті рішень щодо спорудження каналу «Дунай—Чорне море» через Дунайський біосферний заповідник НАН України. Зокрема, не було надано громадськості доступ до проектної документації, матеріалів ОВНС, також порушено право на участь у процесі проведення державної екологічної експертизи ТЕО каналу.

У травні 2004 р. уряд Румунії також подав офіційну скаргу Комітету із дотримання Оргуської конвенції.

18 лютого 2005 р. Комітет встановив, що Україною не було дотримано положень ст. 3, 4 і 6 Оргуської конвенції. Зокрема, урядом не забезпечено участь громадськості, яка вимагається ст. 6, державні органи не надали екологічну інформацію на запит, чим порушили вимоги ст. 4, а відсутність чіткості щодо вимог про участь громадськості в законодавстві щодо проведення ОВНС та видачі екологічних дозволів щодо проектів, а саме: щодо часових меж та умов процесу громадських консультацій, щодо вимог про врахування думки громадськості та надання доступу до інформації. Комітет прийняв декілька рекомендацій, вимагаючи

від України узгодження свого законодавства і практики з положеннями Конвенції, розробки стратегії (включаючи графік виконання) впровадження положень Конвенції в національне законодавство і розроблення практичних механізмів із застосування законодавства, яке встановлює чіткі процедури впровадження різних вимог Конвенції.

На Другій нараді Сторін було прийнято рішення II/5b, яким було схвалено висновки Комітету щодо недотримання Україною ст. 3, 4 та 6 Конвенції.

Протягом 2005–2008 рр. Україна не брала активної участі у процесі виконання рішення Наради сторін, розроблена урядом стратегія була низької якості. Третьою нарадою Сторін Конвенції (2008 р., м. Рига), прийнято рішення III/6f, яким повторно констатовано, що Україна порушує вимоги Конвенції, не бере участі достатньою мірою в процесі розгляду питань щодо дотримання нею Конвенції та не вживає заходів з виконання рішення 2-ї Наради сторін (Рішення II/5b).

У зв'язку з такою бездіяльністю щодо України було висунуто попередження, яке вступило в силу 31 жовтня 2008 р. Наради сторін у 2011 та 2014 роках підтверджували бездіяльність України та підтримували силу попередження. На останній нараді у 2014 р. Комітету поставлено завдання надати свою позицію щодо необхідності прийняття рішення про припинення прав та привілеїв для України до наступної наради сторін у 2017 р. після опрацювання інформації від нашого уряду про прогрес в імплементації положень Конвенції.

**Продемонструвати підготовлений
тренером слайд презентації**

Роздати учасникам Перелік прав, які гарантує Конвенція (розділ «Роздаткові матеріали»)

Запропонувати усім у формі мозкового штурму висловитися з приводу того, які, на їхню думку, права, гарантовані Конвенцією, могли би можуть бути використані для захисту екологічних прав.

Записати ідеї учасників на дошці або фліпчарті.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

**Дати загальну характеристику ЄКПЛ, практики
ЄСПЛ, взаємозв'язку Конвенції та практики**

До екологічних прав громадян/громадських організацій екологічного спрямування традиційно відносять такі (невичерпний перелік):

- право на безпечне для життя і здоров'я, довкілля;
- право на доступ до екологічної інформації;
- право на участь у процесі прийняття екологічно-важливих рішень;
- право на доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Ці права неодноразово були захищені ЄСПЛ шляхом тлумачення таких прав за Конвенцією:

ст. 2 (право на життя);

ст. 6 (право на справедливий суд);

ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя);

ст. 10 (свобода вираження поглядів);

ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту);

ст. 1 Протоколу № 1 (право мирно володіти майном).

«Екологічні» справи, які розглядав ЄСПЛ, можна умовно поділити на такі три категорії:

- справи про вплив на довкілля, життя, здоров'я чи власність екологічно-небезпечних об'єктів;
- справи стосовно доступу до поширення інформації щодо стану довкілля;
- справи щодо участі громадськості та доступу до суду.

Зміст та смисл прав, гарантованих Конвенцією, які використовували в «екологічних справах».

Стаття 2. Право на життя.

Право кожного на життя охороняється законом. Ніхто не має бути умисно позбавлений життя за винятком виконання вироку суду, що є наслідком засудження у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема:

1. обов'язок держави гарантувати безпеку життя людей в межах її юрисдикції;
2. обов'язок державних органів гарантувати безпеку життя навіть тоді, коли джерелом загрози є небезпечна діяльність приватних чи недержавних суб'єктів, фізичних осіб. Обсяг обов'язків держави залежить від таких чинників, як небезпечність діяльності та передбачуваність ризиків для життя;
3. обов'язок запобігати втраті життя, навіть у випадках природних катастроф, на відміну від промислових аварій, де держава повинна мати готову систему оповіщення та захисту населення;
4. існування законодавчої та адміністративної системи запобігання порушення права на життя в результаті природних чи антропогенних катастроф;
5. незалежне та неупереджене розслідування фактів позбавлення життя, у випадку таких катастроф надавати відповідну реакцію постраждалим, у тому числі через судові механізми, переслідувати і карати винних у порушенні цього права.

Стаття 6. Право на справедливий суд.

Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створений на підставі законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Судове рішення проголошується публічно.

Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя.

Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема:

1. при порушенні цієї статті екологічні чинники повинні прямо та серйозно впливати на приватне та сімейне життя, житло заявників. Серйозність впливу визначається рівнем та тривалістю впливу, фізичними та психологічними наслідками для людей та загальним екологічним станом;
2. обов'язок держави вжити заходів до гарантування поваги стосовно цього права та запобігання втручанням з боку як державних, так і приватних суб'єктів;
3. обов'язок державних органів інформувати громадськість про екологічні ризики;
4. рішення державних органів, які можуть впливати на довкілля так, що буде втручання в приватне життя чи житло, повинні відповідати таким умовам: бути у формі закону, переслідувати законну мету, бути пропорційними до переслідуваної мети. (Дотримання балансу між державними інтересами та індивідуальними правами).

Стаття 10. Свобода вираження поглядів.

Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема:

1. громадяни та їх об'єднання повинні мати можливість поширювати інформацію для підтримання громадських обговорень щодо питань, що становлять суспільний інтерес;
2. свобода отримання інформації не покладає на державні органи загальний обов'язок зі збирання і поширення інформації, що стосується довкілля, та їх діяльності;
3. обов'язок державних органів надавати доступ до інформації тим особам, права яких є під загрозою (закріплені ст. ст. 2 та 8);
4. обов'язок інформувати громадськість адекватно про загрози для життя, такі як аварії та природні катастрофи;

5. у випадку небезпечної діяльності державні органи повинні надавати громадськості доступ до матеріалів ОВНС та іншої адекватної інформації.

Перший протокол до Конвенції (1954)

Стаття 1. Захист права власності.

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема:

1. право особи на захист від незаконного позбавлення власності;
2. особі не гарантується володіння власності у сприятливому довіллі, але навколишнє природне середовище є важливим аспектом;
- 3 громадський інтерес у захисті довілля може бути виправданням певних обмежень, накладених державними органами в мирному володінні особою власністю;
4. державні органи мають позитивне зобов'язання забезпечити дотримання певних екологічних стандартів, щоб особи мали можливість мирно користуватися своєю власністю.

*Огляд конкретних справ у сфері захисту
«екологічних» прав, що були розглянуті ЄСПЛ*

Загальногруппова дискусія.

Чи відомі комусь із учасників справи, які розглядали у ЄСПЛ і стосувалися довілля?

Записати ідеї учасників на дошці або фліпчарті.

Звернути увагу учасників на контекст.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Загальногруппова дискусія.

Основні «екологічні» справи ЄСПЛ:

- «Lopez Ostra v. Spain» (1994);
- «Guerra v. Italy» (1998);
- «Hatton v. UK» (2003);
- «Kırtatos v. Greece» (2003);
- «Öneryıldız v. Turkey» (2004);
- «Steel and Morris v. UK» (2005);
- «Fadeyeva v. Russia» (2005);
- «Ledyayeva and others v. Russia» (2006);
- «Taşkin v. Turkey» (2004);
- «Öçkan v. Turkey» (2006);

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

«Moreno Gómez v. Spain» (2005);
«Giacomelli v. ITALY» (2007);
«Budayeva and others v. Russia» (2008);
«Dubetska v. Ukraine» (2011);
«Grimkovska v. Ukraine» (2011);
«Dzemyuk v. Ukraine» (2014);
«L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium» (2009);
«Howald Moor and others v. Switzerland» (2014);
«Tartar v. Romania» (2009).

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

«Öneryildiz v. Turkey» (2004)
Основні факти:
• заявник із сім'єю жив у нетрях, оточених сміттєзвалищем;
• вибух метану знищив його будинок, убив 9 родичів заявника;
• винних не було покарано.
Позиція суду:
Порушення ст. 2 (право на життя), ст. 1 Протокол 1. (право мирно володіти власністю), оскільки на державу покладається:
• позитивний обов'язок вжити необхідних і достатніх заходів для захисту населення;
• обов'язок вжити заходів до забезпечення захисту власності заявника (у тому числі будинку);
• обов'язок провести незалежне та ефективне розслідування фактів смертей, покарати винних.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

«Kyrtatos v. Greece» (1998)
Основні факти:
• невиконання місцевою владою рішення Вищого адміністративного суду про скасування дозволів на будівництво на охоронюваних болотах. Після скасування судом дозволів компетентні органи видавали нові аналогічні дозволи на будівництво.
Позиція суду:
• порушення ст. 6 — через невиконання рішення суду;
• немає порушення ст. 8 — загальне погіршення до-
вкілля не завдає шкоди власності заявника (немає прямого впливу).

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

«Steel and Morris v. UK (McLabel Case)»

Основні факти:

- What's wrong with McDonalds — члени Грінпіс Лондон опублікували брошуру із назвою «Що не так із МакДональдс»;
- суд проти заявників за наклеп тривав 313 днів, його рішенням на користь МакДональдс було присуджено 60,000 фунтів у якості відшкодування шкоди, заподіяної репутації.

Позиція суду:

- порушення ст. 6 (через відсутність правової допомоги) і ст. 10 (дифамаційний⁴⁸ позов є втручанням у свободу висловлення поглядів, не є необхідним у демократичному суспільстві).

«Lopez Ostra v. Spain» (1994)

Основні факти:

- заявники жили на відстані 12 м (!) від заводу з переробки відходів;
- у зв'язку із аварією, що на ньому сталася, влада на 3 місяці евакуювала місто Лорка;
- аварія завдала шкоди здоров'ю сім'ї заявниці.

Позиція суду:

- порушення ст. 8 — діяльність заводу має серйозний вплив на приватне і сімейне життя. Влада не вжила жодних заходів, оскаржила рішення суду про закриття заводу;
- баланс між правами людей і економічними інтересами має бути дотриманий.

«Guerra v. Italy» (1998)

Основні факти:

- заявники жили на відстані 1 км від хімічного заводу, який здійснив значний викид шкідливих речовин в атмосферне повітря;
- заявники не мали інформації щодо ризиків для свого житла і здоров'я у зв'язку із проживання поблизу такого небезпечного об'єкта.

⁴⁸ Дифамація є синонімом до терміна «приниження честі, гідності та ділової репутації».

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Загальногрупова дискусія.

Надати можливість учасникам задати запитання та висловити коментарі.
Запропонувати учасникам зробити висновки із практики ЄСПЛ у сфері захисту екологічних прав. Викладені ідеї записати на дошці чи фліпчарті.

Позиція суду:

- порушення ст. 8 — токсичні викиди є значним втручанням у право на приватне життя, держава не вжила заходів до захисту від них заявників;
- позитивне зобов'язання держави забезпечити достатньою інформацією населення щодо ризиків.

«Фадєєва проти Росії» (2005)

Основні факти:

- заявниця проживала в СЗЗ (450 м) ПАТ «Сєвєрсталь» м. Череповець (Росія);
- попри перевищення шкідливих речовин у повітрі, держава не переселила заявницю і не вжила жодних інших заходів, а лише поставила її у чергу на відселення.

Позиція суду:

- порушення ст. 8 — суд встановив зв'язок між шкодою здоров'ю і викидами заводу;
- відповідальність держави виникла через неналежне регулювання приватного бізнесу, справедливого балансу між індивідуальними та суспільними інтересами не було досягнуто.

«Hatton v. UK» (2003)

Основні факти:

- заявники проживали за 12 км від Heathrow Airport і скаржилися у зв'язку із затвердженою новою схемою нічних рейсів, які турбували їхній сон;
- суди переглянули схему польотів, підтвердили її законність.

Позиція суду:

- не було порушення ст. 8 — інтереси заявників враховували під час затвердження схеми польотів (повномасштабні громадські слухання, пропозицію громадян враховано), шум мінімальний, ціна власності не змінилася, процедури дотримані.

«Budaeva and others v. Russia» (2008)

Основні факти:

- жителі м. Тирнауз біля підніжжя гори Ельбрус постраждали від селевого зсуву ґрунту. 8 осіб загинуло, включаючи чоловіка першої заявниці;

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

- заявники зазнали шкоди здоров'ю, моральної шкоди, їхні домівки були знищені;
- уряд Росії не вжив заходів до пом'якшення наслідків відзсуву, не провів належного судового розгляду цієї події.

Позиція суду:

- суд визнав порушення ст. 2 щодо бездіяльності влади Росії із захисту чоловіка заявниці та заявників-жителів м. Тирнауз, оскільки влада не мала виправдання неприйняття відповідних політик планування та дій у надзвичайних ситуаціях для небезпечного району м. Тирнауз;
- порушення ст. 2 через відсутність будь-якого розгляду цієї справи в судовому чи адміністративному органі.

«L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium» (2009)

Основні факти:

- заявник — неприбуткова організація звернулася до суду з вимогою переглянути рішення про розширення сміттєзвалища з посиланням на порушення норм законодавства;
- суд відмовив на тій підставі, що позивач не надав викладення обставин справи, які є передумовою для спору, тому заяву визнано судом непринятною для розгляду.

Позиція суду:

- порушення ч. 1 ст. 6, оскільки відмова в доступі до суду є непропорційною щодо вимог правової визначеності і належного здійснення правосуддя;
- ст. 6 не підлягає застосуванню у справах, тому для її застосування необхідний зв'язок із цивільними правами. Застосування цієї статті до позовів таких асоціацій можливе коли останні, поряд із загальним інтересом, також захищають особливі права чи інтереси своїх членів. Позов заявника стосувався захисту території та жителів провінції Люксембург, і не був *actio popularis*, тому ст. 6 підлягала застосуванню.

«Howald Moor v. Switzerland» (2014)

Основні факти:

- справа стосувалася робітника, який помер у 2005 р. У 2004 р. йому діагностували злоякісну мезотеліому плеври, що спричинена впливом азбесту на покійника на місці праці у 1960–1970-х рр.;

- близькі родичі померлого — заявники скаржилися, що суди Швейцарії не хотіли приймати до розгляду позови проти державних органів влади і колишнього працедавця померлого через часові обмеження.

Позиція суду:

- застосування судами термінів позовної давності порушило право заявників на доступ до суду і, як наслідок, ч. 1 ст. 6;
- застосування позовної давності у таких справах, коли науково доведено, що хворі особи не могли знати про порушення свого права та про свою хворобу в межах терміну позовної давності, суди повинні брати це до уваги при обчисленні терміну позовної давності.

«Taskin and others v. Turkey» (2004)

Обставини справи:

- заявники проживали в м. Бергама (провінція Ізмір), поблизу запряцювала золотовидобувна копальня з використанням процесу ціанідування;
- за твердженням позивачів, рішення про надання дозволу на роботу копальні приймали на національному рівні з порушенням їхнього права, закріпленого ст. 8 ЄКПЛ;
- Вищий адміністративний суд Туреччини анулював дозвіл на діяльність копальні через невідповідність суспільним інтересам та порушення прав громадян. Проте 10 місяців після винесення рішення суду копальня продовжувала функціонувати і була закрита лише у лютому 1998 р. Таємним рішенням Ради міністрів Туреччини у березні 2002 р. копальні надано дозвіл поновити роботу (фактично її було поновлено у 2001 р.).

Позиція суду:

- порушення ст. 6 ч. 2 (розгляд справи протягом розумного строку);
- порушення ст. 8 через невиконання своїх функцій з гарантування заявникам дотримання їхнього права на повагу до приватного та сімейного життя.

«Ledyayeva and others v. Russia» (2006)

Обставини справи:

- заявниця проживала в СЗ3 сталеварного заводу в м. Череповець («Северсталь»), зазнавала постійного впливу по-

наднормативного забруднення від діяльності підприємства. Обставини аналогічні до справи Фадєєвої.

Позиція суду:

- порушення здоров'я та добробуту заявників є достатнім, щоб застосувати ст. 8;
- влада не вжила достатніх заходів, щоб захистити право заявників на повагу до їхнього приватного та сімейного життя від серйозного екологічно негативного впливу, чим порушила ст. 8. Зокрема, не було відселено заявників чи запропоновано їм компенсацію вартості житла в іншому місці.

«Giacomelli v. Italy»

Обставини справи:

- З 1950 р. заявниця жила за 30 метрів від межі заводу із зберігання та знешкодження небезпечних відходів, який почав працювати у 1982 р.;
- лише у 1996 р. Мінприроди України зобов'язало завод провести ОВНС заводу, в якій міністерство визнавало невідповідність географічного розміщення заводу екологічним вимогам, що має наслідком негативний вплив на місцевих жителів від надмірного шуму та понаднормативного забруднення повітря.

Позиція суду:

- Порушення ст. 8 через недотримання справедливого балансу між інтересами громади в наявності такого заводу та можливістю заявниці реалізовувати своє право на повагу до житла, приватного та сімейного життя.

«Tătar v. Romania»

Обставини справи:

- заявники — тато і син — заявили, що використання ціаніду при видобуванні золота ставить їхнє життя під ризик. Заявники проживали поблизу території, де видобувалося золото із застосуванням ціаніду. Як наслідок, в сина почали проявлятися астматичні приступи, а численні скарги батька на забруднення довкілля не давали результатів. У 2000 р. в результаті аварії-прориву дамби в довкілля було випущено 100 000 м³ стоків, забруднених ціанідом.

Позиція суду:

- порушення ст. 8 Конвенції, оскільки уряд Румунії не виконав свого обов'язку з оцінювання ризиків від такої діяльності та з вживання відповідних заходів із захисту прав зацікавлених осіб на повагу до їхнього приватного життя і житла, і більш загального права на здорове і захищене довкілля;
- вказав, що забруднення може «втручатися» у приватне та сімейне життя шляхом завдання шкоди благополуччю людини, і обов'язок держави захищати своїх громадян шляхом регулювання у формі надання дозволу на будівництво та функціонування, дотримання безпеки й моніторингу промислової діяльності, яка є небезпечною для довкілля та здоров'я людини;
- суд вказав на порушення принципу перестороги державою, яка дозволила компанії відновити свою роботу після аварії у 2000 р. Цей принцип полягає в тому, що відсутність визначеності в сучасних наукових та технічних дослідженнях не може виправдати будь-які затримки з боку держави у запровадженні ефективних і пропорційних попереджувальних заходів;
- суд вказав, що влада повинна забезпечити доступ громадськості до висновків розслідувань і досліджень, а також зобов'язана гарантувати членам суспільства участь у прийнятті рішень, що стосуються довкілля.

Висновки із практики ЄСПЛ:

1. Держава має позитивний обов'язок регулювати і контролювати екологічні проблеми, які порушують права, передбачені Конвенцією.
2. Захист довкілля (екологічних прав) може стати законною метою обмеження інших інтересів (ст. 8 і ст. 1 п. 1) (баланс індивідуальних та суспільних інтересів).
3. Держава має обов'язок забезпечити відкритий доступ до інформації про серйозні ризики для довкілля та людей, забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень та доступ до суду.

Загальногрупова дискусія.

Чи відомі вам справи ЄСПЛ у галузі охорони довкілля проти України?

На сьогодні ЄСПЛ розглянув і декілька справ проти України, що стосувалися охорони довкілля. Рішень таких є небагато, але вони особливо цінні.

Звернути увагу учасників на роздаткові матеріали.

- «Дубецька та інші проти України» (2011)⁴⁹
- «Гримковська проти України» (2011)⁵⁰
- «Дземюк проти України» (2014)⁵¹

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Попри той факт, що усі рішення ЄСПЛ (в тому числі винесені щодо інших держав) є джерелами права в Україні, рішення, винесені щодо України, є особливо цінними у зв'язку із таким:

1) ЄСПЛ аналізує законодавство України і практику його застосування та вказує безпосередньо на їх недоліки. Отже, застосовувати рішення ЄСПЛ, винесені у справах проти України, в аналогічних чи схожих справах в Україні простіше.

2) Відповідно до п. 1 Правила 762 Регламенту ЄСПЛ⁵² усі Рішення Суду виносять французькою або англійською мовами; Суд може прийняти окреме рішення про винесення рішення обома офіційними мовами. Згідно з ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»⁵³ з метою виконання заходів загального характеру держава

⁴⁹ Справа «Дубецька та інші проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. // Офіційний Вісник України. — 2012. — 01. — № 2. — Ст. 65.

⁵⁰ Справа «Гримковська проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 21.07.2011 р. // Офіційний Вісник України. — 2012. — 05. — № 35. — Ст. 1320.

⁵¹ Справа «Дземюк проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 04.09.2014 р. // Офіційний Вісник України. — 2015. — 04. — № 31. — Ст. 917.

⁵² Регламент європейського суду з прав людини від 01.06.2010 р. // Судова практика. — 2011. — № 9–10.

⁵³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. за № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30 (28.07.2006). — Ст. 260.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

забезпечує переклад та опублікування повних текстів Рішень українською мовою спеціалізованим у питаннях практики Суду юридичним виданням, що має поширення у професійному середовищі правників.

«Дубецька та інші проти України» (2011)

Основні факти:

- заявники десятиліттями проживали у СЗ3 гірничодобувного підприємства;
- забруднення землі, води і повітря в десятки разів перевищувало ГДК;
- рішення національного суду про відселення із СЗ3 шахти, та жодні інші заходи ніколи не були виконані.

Позиція суду:

- Порушення ст. 8 — шкода довкіллю і забруднення є значним втручанням у право заявників, забруднення завдало шкоди здоров'ю;
- балансу між правами заявників і суспільства не було дотримано.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

«Гримковська проти України» (2011)

Основні факти:

- влада перенаправила трасу через непристосовану дорогу у житловому кварталі;
- шкода здоров'ю членів сім'ї будинку заявниці через трасу (вібрація, шум, викиди);
- адміністративні і судові заходи не успішні. 2002 р. влада за вказівкою СЕС закрила дорогу.

Позиція суду:

- порушення ст. 8 — достатня серйозність втручання в право заявниці. Влада не досягла справедливого балансу між суспільними інтересами і правами заявниці.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

«Дземюк проти України» (2014)

Основні факти:

- за 40 м від будинку і колодязя заявника (у населеному пункті відсутнє центральне водопостачання) місцева влада вирішила облаштувати цвинтар;
- рішення суду про закриття цвинтаря через порушення екологічних та санітарних вимог не було виконано;

Практична справа. Аналіз справи «Дубецька та інші проти України».

- рівні забруднюючих речовин, пов'язаних із функціонуванням цвинтаря, у колодязі заявника значно перевищували ГДК.

Позиція суду:

- порушення ст. 8 — втручання у право заявника на повагу до його житла, приватного і сімейного життя не було «відповідно до закону».

3.4. Модуль II. Процесуальна правоздатність (standing)

Рекомендації	Зміст навчання
Звернути увагу учасників на мету навчання.	Дати стислий огляд цього блока навчальної програми.
Мозковий штурм/ Дискусія.	Чи є особливості процесуальної правоздатності у справах з охорони довкілля та прав людини? Роль ОГС в охороні довкілля та прав людини. <i>Процесуальна правоздатність у контексті ст. 9 Оргуської конвенції. Практична вправа</i>
Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації (на власний розсуд лектор готує слайд або ні).	Безпосередньо доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, присвячена ст. 9 Оргуської конвенції, яка передбачає у п. 1, що кожна із Сторін у межах свого національного законодавства гарантує кожній особі, яка вважає, що її запит з отримання екологічної інформації відповідно до умов ст. 4 Конвенції було проігноровано, неправомірно відхилено частково чи повністю, неадекватно задоволено, або підхід до розгляду такого запиту не відповідав положенням зазначеної статті, доступ до процедури розгляду прийнятого рішення в суді або іншому незалежному та неупередженому органі, заснованому згідно із законом. У випадках, коли передбачається такий перегляд рішення в суді, Сторона гарантує такій особі доступ до визначеної законом швидкої процедури, яка не потребує оплати або передбачає мінімальні тарифи для перегляду справи державним органом або її розгляду незалежним і неупередженим органом, який не є судовим. Остаточні рішення, що приймаються відповідно до п. 1 зазначеної статті, є обов'язковими для виконання державним органом, який володіє відповідною інформацією. Причини вказують у письмовій формі, принаймні у випадках, коли в доступі до інформації було відмовлено відповідно до цього пункту.

Лекція.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Роздати учасникам текст Оргуської конвенції (якщо не розданий).

Оргуська конвенція гарантує право на інформацію, право на участь, а також визнає право на безпечне довкілля. Вона також гарантує громадянам можливості реалізувати ці права. Їхня реалізація і називається «доступом до правосуддя». Це може бути зроблено в суді та/або в іншому незалежному та неупередженому органі, заснованому згідно із законом.

Оргуська конвенція зобов'язує країни відмовитися від суворих обмежень щодо доступу до правосуддя. Рішення стосовно екологічних прав має прийняти незалежна та нейтральна «третя особа». Ані уряд, ані окремі громадяни не повинні вирішувати, чи були порушені екологічні права. Такою «третьою особою» повинна бути судова система відповідної країни.

Пункт 2 ст. 9 Конвенції передбачає, що кожна із Сторін у межах свого національного законодавства забезпечує, щоб відповідні представники зацікавленої громадськості,

а) які проявляють достатню зацікавленість, або як альтернатива,

б) які вважають, що мало місце порушення того чи іншого права, коли це обумовлено адміністративно-процесуальними нормами відповідної Сторони, мали доступ до процедури перегляду прийнятих рішень у суді та (або) іншому незалежному та неупередженому органі, заснованому згідно із законом, з метою оскарження законності будь-якого рішення, дії або бездіяльності з правового та процесуального погляду за умови дотримання положень ст. 6, а також інших відповідних положень цієї Конвенції там, де це передбачено національним законодавством і без шкоди для п. 3, наведеного нижче.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Наявність достатньої зацікавленості та факт порушення того чи іншого права визначаються згідно з положеннями національного законодавства і залежно від мети надання зацікавленій громадськості широкого доступу до правосуддя в межах цієї Конвенції. У цьому контексті для цілей вищенаведеного підпункту а) достатньо

зацікавленості будь-якої неурядової організації, що відповідає вимогам, зазначеним у п. 5 ст. 2. для цілей пп. 6), наведеного вище, така організація також має право заявляти про порушення своїх прав.

Положення цього п. 2 не виключають можливості використання процедури попереднього перегляду адміністративним органом і не зачіпають вимоги щодо вичерпання адміністративних процедур перегляду перед зверненням до судових процедур перегляду в тих випадках, коли така вимога передбачена національним законодавством.

Згідно з вимогами цього пункту кожна країна зобов'язана надавати представникам громадськості «широкий доступ до правосуддя». Усі люди повинні мати змогу реалізовувати свої екологічні права. Критерії порушення судової справи повинні бути визначені якнайширше. Окремі країни у своєму законодавстві надають терміну «достатня зацікавленість» вужчого значення, ніж «обмеження права». Вони можуть продовжувати використовувати фразу «достатня зацікавленість», але надавати їй іншого значення. Законодавство або суди країни повинні надавати цій фразі ширшого значення, оскільки Організація Об'єднаних Націй вимагає від держав-учасниць включення «широкого доступу до правосуддя» до їхньої концепції захисту прав.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Звернутися з позовом може будь-хто. Окремі особи та організації, посадові особи та комерційні підприємства (а також подібні інституції) — усі мають право подавати позови до суду для захисту своїх екологічних прав.

Конвенція підтримує широку інтерпретацію того кола осіб, які мають право подавати позови. Наприклад:

- будь-яка особа, яка подає запит на інформацію та не отримує її або отримує неналежну відповідь, має таке право;
- будь-яка особа, якій не дозволено брати участь у прийнятті рішень, що стосуються довкілля, має таке право;
- загалом будь-яка особа може подати позов проти іншої приватної особи (включаючи підприємства) або державного органу (зокрема, державного департаменту

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

або посадової особи) у зв'язку з порушенням національного екологічного законодавства;

- будь-яка особа повинна мати змогу подавати позов у зв'язку з відмовою у реалізації «права на проживання в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту»;
- ОГС також можуть звертатися до суду, якщо їхньою метою є захист довкілля.

Особі, яка подає позов, не обов'язково бути постраждалою стороною або мати спеціальний інтерес. Оргуська конвенція вимагає тільки наявності «достатньої зацікавленості» або обмеження прав, що є підставою для законного порушення судової справи. У цій Конвенції чітко зазначено, що всі ОГС, які сприяють захисту довкілля та дотримуються усіх вимог національного законодавства, мають «достатню зацікавленість», а також наділені правами, які не повинні обмежуватися.

«Достатня зацікавленість» визначається відповідно до національного законодавства, але за умови, що такі вимоги також передбачають «широкий доступ до правосуддя». Національні обмеження не повинні суперечити цілям Оргуської конвенції. Якщо процедура участі громадськості порушується, то це, очевидно, шкодить інтересам громадськості. Подати справедливую скаргу стосовно таких порушень означає продемонструвати «достатню зацікавленість» (матеріальну чи іншу) щодо проблеми.

Представники громадськості мають доступ до адміністративних і судових процедур для оскарження дій та бездіяльності водночас і приватних осіб, та державних органів, які порушують положення національного законодавства. Якщо приватні особи або державні органи порушують закон, громадяни повинні мати змогу оскаржити дії або бездіяльність у судовому порядку, навіть якщо їм не було завдано особистої шкоди. Це називається правозастосуванням, яке здебільшого спрямоване на підтримку правозастосовних ОГС природоохоронного спрямування.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Пункт 3 ст. 9 Конвенції оговорює, що, крім процедур перегляду, передбачених вище пп. 1–2, і без їхнього порушення, кожна із Сторін забезпечує представникам громадськості, коли вони відповідають передбаченим законодавством критеріям, якщо такі є, доступ до адміністративних або судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього природного середовища.

Національне законодавство дозволяє в разі згоди зацікавленої особи застосовувати такі процедури попереднього перегляду, як альтернативні та вигідні для громадян. Якщо особа хоче звернутися прямо до суду, то таке право передбачено Конституцією України. Конвенція лише вимагає, щоб кожна країна надала громадянам право звертатися до «суду загальної юрисдикції або іншого незалежного та неупередженого органу, заснованого згідно із законом».

Пункт 4 ст. 9, крім цього, і без порушення вищенаведеного п. 1 ст. 9 процедури, згадані вище в пп. 1, 2, 3, мають забезпечувати адекватні та ефективні засоби правового захисту, враховуючи у разі потреби засоби правового захисту у формі судової заборони, і бути справедливими, неупередженими, своєчасними та не пов'язаними з непомірно великими витратами. Рішення, що приймаються відповідно до ст. 9 Конвенції, надають або реєструють у письмовій формі. Громадськість має доступ до рішень судів, а також, у міру можливостей, до рішень інших органів.

Конвенція вимагає, щоб уряд забезпечував ефективні засоби правового захисту, включаючи судову заборону. Судова заборона означає призупинення або припинення на підставі рішення суду діяльності, яка призводить або може призвести до значних змін у довкіллі. Під час судового розгляду можна подавати вимогу про прийняття рішення щодо призупинення або припинення такої діяльності.

Пунктом 5 ст. 9 зазначено, що для підвищення ефективності дії положень цієї статті кожна із Сторін забезпечує надання громадськості інформації про доступ до адміністративних і судових процедур перегляду рішень, а також розглядає питання із створення відповідних механізмів надання допомоги для усунення або послаблення фінансових чи інших перешкод на доступ до правосуддя.

У Конвенції зазначено різні механізми, спрямовані на забезпечення підтримки громадськості у зверненні уваги на недотримання положень, а також підтримки уряду у виконанні його зобов'язань. Механізми дотримання згідно з Конвенцією відрізняються від тих, що є в інших міжнародних договорах. Згідно з Конвенцією кожен представник громадськості, якого турбує питання дотримання її положень, має право порушити процедуру офіційного розгляду Комітетом з дотримання.

Обов'язком незалежного Комітету з дотримання, членів якого призначають уряд і ОГС природоохоронного спрямування, є розгляд претензій, поданих будь-якою особою, ОГС або представниками громадськості проти інших осіб. Фактично будь-який представник ОГС природоохоронного спрямування, організації з питань захисту прав людини чи будь-якої іншої неурядової організації може надавати інформацію до Комітету (подавати повідомлення), якщо він переконаний у недотриманні положень Конвенції. Секретаріат Конвенції також може надати Комітету з дотримання докази недотримання. У підсумку, якщо сторона Конвенції визнає, що вона має проблеми з дотриманням положень Конвенції, вона може звернутися до Комітету самостійно для отримання допомоги. Комітет надасть рекомендації щодо надання відповіді на наступній Нараді сторін і прийме рішення щодо заходів і рекомендацій з виправлення ситуації та дотримання зобов'язань згідно з Конвенцією⁵⁴.

⁵⁴ Механізм впровадження Оргуської конвенції [Електронний ресурс]. — URL : <http://www.unece.org/env/pp/compliance.htm>

Отже, ст. 9 Оргузької конвенції передбачає можливість доступу до правосуддя двома шляхами:

- судовим;
- несудовим (іншим незалежним та неупередженим органом, заснованим згідно із законом).

Специфіка судового захисту полягає у тому, що його ефективність є значно вищою порівняно з іншими, несудовими засобами, оскільки захист у позасудовому порядку фактично є проханням або пропозицією добровільно чи в порядку адміністративного контролю усунути порушення й ліквідувати його негативні наслідки і ґрунтується на презумпції належної та добросовісної поведінки правопорушника; судовий розгляд є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту; при розгляді конкретної справи суд має право на превентивний вплив у формі обов'язкових до виконання окремих ухвал (постанов) щодо запобігання надалі виникненню причин і умов, що призвели до порушення прав; судові рішення, які набрали законної сили, як правило, є остаточними; виконання судового рішення щодо питань факту чи права забезпечене державним примусом.

З огляду на це правосуддя посідає особливе місце у системі гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів, а доступ до нього є невід'ємною складовою права на звернення до суду та необхідною передумовою його реалізації⁵⁵.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

*Процесуальна правоздатність
у контексті доступу до правосуддя з питань,
що стосуються довкілля в Україні
(розгляд прикладів судової практики)*

⁵⁵ Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. — № 10 (122). — 2010. — С. 45.

Запропонувати учасникам прочитати матеріали справи частина V розділ 2.

Практична вправа

Обговорити справи щодо селекційного відстрілу мисливських тварин, скасування державної реєстрації фосфіду цинку.

Проаналізувати:

Судове рішення у справі ЕПЛ про КМ України. Чи правомірно суд дійшов висновку, що ЕПЛ є неналежним позивачем, хоча ОГС мають право звертатися з аналогічними позовами.

Вислухати запитання аудиторії.

Сценарій рольової гри міститься у частині V посібника.

Час для дискусії

Запропонувати учасникам прочитати приклад (показати слайд за бажанням тренера)
Опис справ та рішення є у частині V.

Проведення рольової гри.

3.5. Модуль III. Засоби правового захисту

Рекомендації	Зміст навчання
Звернути увагу учасників на мету навчання.	Стислий огляд цілей цього блока навчальної програми
Мозковий штурм.	Які засоби правового захисту у справах, що стосуються довілля, ви знаєте? Яка їх ефективність?
Лекція.	Оргуська конвенція про ефективні засоби правового захисту та судову заборону. Відповідно до пункту 4 ст. 9 без порушення вищенаведеного п. 1 ст. 9 процедури, згадані вище в пп. 1, 2, 3, мають забезпечувати адекватні та ефективні засоби правового захисту, враховуючи у разі потреби засоби правового захисту у формі судової заборони, і бути справедливими, неупередженими, своєчасними та не пов'язаними з непомірно великими витратами. Рішення, що приймають відповідно до ст. 9 Конвенції, надають або реєструють у письмовій формі. Громадськість має доступ до рішень судів, а також, у міру можливостей, до рішень інших органів. Конвенція вимагає, щоб уряд забезпечував ефективні засоби правового захисту, включаючи судову заборону. Судова заборона означає призупинення або припинення на підставі рішення суду діяльності, яка призводить або може призвести до значних змін у довіллі. Під час судового розгляду можна подавати вимогу про прийняття рішення щодо призупинення або припинення такої діяльності.
Лекція.	<i>Засоби правового захисту та їх ефективність у справах, що стосуються довілля</i>
Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації. (Роздати учасникам текст Рекомендації Рес (2004)6 Комітету міністрів Ради Європи	Положення ЄКПЛ передбачає право на ефективний засіб правового захисту, зазначаючи, що «кожна людина, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, були порушені, має право на ефективний засіб юридичного захисту

державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту»).

в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які виступають в якості офіційної особи». Це одне з ключових положень, що лежить в основі системи захисту прав людини Конвенції, поряд із вимогами ст. 1 про зобов'язання поважати права людини і ст. 46 про виконання рішень ЄСПЛ.

У Рекомендаціях Рес (2004)6 Комітету міністрів державам-членам щодо вдосконалення національних засобів⁵⁶ зазначено, що кожна держава повинна забезпечувати максимально ефективні правові заходи захисту порушення прав людини. Цьому можуть сприяти рішення ЄСПЛ, у яких зазначається про певні системні недоліки національного законодавства, «пілотні справи», які беруться за основу під час розгляду національними справами аналогічних справ, заходи щодо розумного строку розгляду справи, що можна досягнути шляхом впровадження певних майнових санкцій до сторони з вини якої здійснюється таке затягування, спеціальні способи захисту такі, як Конституційний суд України. Усі ці заходи повинні сприяти зменшенню кількості справ, які надходять до ЄСПЛ, і зрозуміло, що велика роль у створенні та забезпеченні ефективних способів захисту екологічних прав відведена саме судам, як одній із гілок влади — судової. У випадках, коли встановлено факт порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, органи державної влади можуть винести рішення про заборону діяльності окремих підприємств, установ, організацій чи об'єктів.

У законодавстві України не міститься визначення поняття захисту екологічних прав громадян. Зазначено лише, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища можуть бути поновлені, а їх захист відбувається в судовому порядку відповідно до законодавства України (ст. 11 ЗУ «Про

⁵⁶ Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2004 р. — № 4.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

охорону навколишнього природного середовища»⁵⁷). Тобто закон визначає порядок та засоби (способи) захисту порушених прав. Отже, захист екологічних прав громадян доцільно розглядати як сукупність юридичних заходів, що спрямовані на припинення порушення таких прав, усунення перепон у їх реалізації, відновлення порушених прав.

При цьому доцільно розмежовувати такі поняття, як засоби, способи та форми захисту порушених екологічних прав. Так, засоби захисту — це дії уповноваженої особи, за допомогою яких остання може вимагати здійснення захисту своїх екологічних прав від посягань інших суб'єктів (наприклад, подання позову, скарги, заяви). Способи захисту — це дії державних органів у межах їх компетенції, які безпосередньо спрямовані на захист екологічних прав громадян (наприклад, визнання права на екологічну інформацію судом, розгляд земельних спорів радою, опротестування прокуратурою акту органу державної влади, що порушує екологічні права тощо). Форми захисту — це варіанти звернення громадян за захистом свого порушеного права, зумовлені відмінностями в діяльності державних та інших органів із захисту прав у цілому. Тобто громадяни та інші особи мають право звертатися за захистом своїх екологічних прав до правоохоронних органів, органів адміністративної чи судової юрисдикції, які зобов'язані в межах своїх повноважень розглянути такі звернення та застосувати відповідні способи захисту порушених прав.

Конституційний принцип поділу державної влади на три відносно незалежні її гілки передбачив якісну зміну ролі, авторитету і впливу кожної із влад у сфері вирішення суспільних справ, особливо у галузі охорони довкілля, забезпеченні екологічної безпеки, що відкрило для громадян нові юридичні шляхи захисту їхніх екологічних прав та інтересів.

⁵⁷ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. за № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41 (08.10.91). — Ст. 546.

Так, законодавча влада забезпечує нормотворчу форму захисту екологічних прав шляхом розроблення ефективних механізмів їх реалізації. Згідно з КУ (ст. 92) винятково законами ВР України повинна визначати: права і свободи людини і громадянина (в тому числі екологічні), гарантії цих прав; екологічну безпеку; організацію і діяльність органів виконавчої влади та засоби парламентського контролю за апаратом управління в цій сфері. Наприклад, з урахуванням вимог ст. 8 КУ її норми є нормами прямої дії і тому звернення громадян до суду для захисту прав, передбачених ст. 50, гарантується.

Окрім цього, КУ⁵⁸ гарантує кожному судовий захист будь-яких його прав і свобод (ст. 55), у тому числі екологічних, а також право звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого ВР України. Така посада запроваджена відповідно до ст. 101 КУ з метою здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних (у тому числі екологічних) прав і свобод людини і громадянина. Компетенція Уповноваженого ВР України визначена ЗУ від 23 грудня 1997 р., згідно з яким, зокрема, він має право приймати до свого розгляду звернення, подане протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина. За даними першої щорічної доповіді Уповноваженого ВР України з прав людини, за захистом порушених екологічних прав звертаються громадяни з усіх регіонів України, переважно з Південно-Східного регіону (Дніпропетровська, Донецька, Запорізької та Луганської областей), де постійно перевищують нормативи викидів шкідливих речовин у повітрі та воді, що зумовлює порушення права на безпечне довкілля.

Відповідна роль у механізмі захисту екологічних прав громадян належить КСУ, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів про екологічні права КУ і надає їх тлумачення (ст. 147 КУ).

⁵⁸ Конституція України від 28.06.1996 р. за № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30 (23.07.96). — Ст. 141.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Зокрема, у справі за конституційним зверненням громадянки Р. А. Стешиної щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини другої ст. 2 ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» КСУ рішенням від 25 жовтня 2000 р. розтлумачив, що зона відчуження — це територія, яка з 26 квітня 1986 р. охоплює ту частину радіоактивно небезпечних земель, рівень забруднення яких зумовив необхідність евакуації населення у 1986 р. на підставі відповідних актів органів державної влади незалежно від часу прийняття цих актів та проведення евакуації. Отже, при вирішенні спорів про визнання осіб потерпілими від наслідків Чорнобильської катастрофи таке визначення матиме відповідне значення при захисті прав громадян такої категорії.

У випадках, коли використані всі національні засоби правового захисту, кожен має право звертатися за захистом своїх порушених прав і свобод до відповідних органів міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 КУ). З метою сприяння громадянам України звертатися до таких органів у центральній газеті державної виконавчої влади «Урядовий кур'єр» (1998, 27 серпня) опубліковані Правила звернення в Європейську комісію з прав людини.

Адміністративний порядок захисту таких прав ґрунтується на конституційному положенні про можливість звернення до органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування із заявою (клопотанням) про усунення шкідливих дій (бездіяльності), що порушують будь-які, в тому числі й екологічні права. З погляду положень екологічного законодавства такими діями (бездіяльністю) можуть виступати: порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі подання завідомо неправдивого експертного висновку; невиконання вимог державної екологічної експертизи; фінансування,

будівництво і впровадження у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи; порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; невжиття заходів щодо запобігання та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних, радіоактивних речовин та відходів; відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, приховування або фальсифікація відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення та інше (ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

ЗУ «Про звернення громадян» (1996 р.) визначив загальний адміністративний порядок оскарження колегіальних і індивідуальних дій (рішень) державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб, у результаті яких: порушено права і законні інтереси чи свободи громадян (групи громадян); створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; незаконно покладено на громадянина які-небудь обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності.

У разі зацікавленості учасників тренінгу до теоретичних розмірковувань на цю тему, варто звернути їх увагу та опрацювати наукову статтю Л. А. Калишук, «Щодо

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

визначення понять «форми» та «способи» захисту екологічних прав громадян України»⁵⁹.

Перелік способів захисту цивільних прав та інтересів закріплений у ст. 16 ЦК України. Стаття 9 ЦК України передбачає можливість застосування положень даного кодексу до врегулювання відносин, які виникають у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Отже, відносини у сфері захисту екологічних прав громадян України потрапляють у сферу правового регулювання ЦК України. Таким чином, норми цивільного права відіграють особливу роль у забезпеченні захисту екологічних прав громадян України, оскільки способи захисту екологічних прав впливають із загальних способів захисту цивільних прав. Способами захисту екологічних прав громадян України є: визнання права; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування; їхніх посадових і службових осіб. Слід зазначити, що перелік способів захисту прав та інтересів, що закріплений у ст. 16 ЦК України, не є вичерпним, про що свідчать положення ч. 3 ст. 16 ЦК України, відповідно до якої суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Ефективність захисту порушеного права часто залежить від того, яким способом суб'єкт буде його захищати⁶⁰, а вибір конкретного способу залежить від особливостей права,

Лекція.

⁵⁹ Калишук Л. А. Щодо визначення понять «форми» та «способи» захисту екологічних прав громадян України [Електронний ресурс] / Л. А. Калишук // Актуальні проблеми держави і права. — 2010. — Вип. 56. — С. 79–84. — URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2010_56_13.pdf

⁶⁰ Першуттов А. Г. Различные способы защиты нарушенного права // ЗАКОН. — 2009. — № 1. — С. 121.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

що порушено, конкретних правовідносин, їх суб'єктного складу та повинен бути оптимальним та ефективним за його кінцевим результатом⁶¹. Одним із найбільш ефективних способів захисту екологічних прав громадян України є відшкодування майнової шкоди. Стаття 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає положення щодо відшкодування шкоди в екологічному праві, відповідно до ч. 1 якої шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Окрім відшкодування майнової шкоди як способу захисту екологічних прав громадян України, достатньо поширеними способами захисту є: визнання права; припинення дії, яка порушує право; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Особа має право на власний розсуд обрати спосіб захисту екологічних прав чи їх сукупність, і даний вибір є вкрай важливим для отримання позитивного кінцевого результату із захисту екологічних прав. Підводячи підсумки, слід зазначити, що в умовах сьогодення проблема захисту екологічних прав громадян України є важливою та актуальною. Захист екологічних прав громадян України, що гарантується КУ та іншими актами національного законодавства, здійснюється із застосуванням певних форм та способів захисту. Форми та способи захисту екологічних прав громадян є різними правовими категоріями, які не є тотожними і підлягають розмежуванню. Серед форм захисту екологічних прав громадян України необхідно виділяти юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту. Щодо юрисдикційної форми захисту, то найбільш ефективною та поширеною є саме судова

⁶¹ Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посібник / Н. Р. Кобецька. — К. : Юрінком Інтер, 2007. — С. 56.

форма захисту екологічних прав громадян України. Що стосується способів захисту екологічних прав, то вони впливають із загальних способів захисту цивільних прав та інтересів, закріплених у ст. 16 ЦК України, і вибір певного способу захисту чи їх сукупності обумовлений характером права, яке порушено, та залежить від конкретних правовідносин.

Як самостійну форму захисту природних екологічних прав слід розглядати самозахист. Можливість заперечувати право не в компетентних органах є характерною рисою самозахисту, що відрізняється від інших форм захисту. Він належить до конституційних прав. Способи самозахисту можуть бути визначені в законі чи договорі. Характерно, що кількість способів самозахисту не обмежується. Вони можуть застосовуватися як окремо, так і в комплексі, але лише з дотриманням умов правомірної реалізації. Особа може самостійно вибирати способи самозахисту з урахуванням змісту порушеного права, характеристики протиправної поведінки. Але обраний спосіб самозахисту не може суперечити вимогам закону.

Під самозахистом екологічних прав розуміють передбачені моральними засадами суспільства та нормами законодавства, у певних випадках визначених у договорі, дії особи (тобто застосування засобів протидії), які наділені зазначеним правом, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення порушення і ліквідацію наслідків⁶².

*Судова заборона як засіб правового захисту
(постійна та тимчасова)*

Одним із недоліків судового способу захисту порушеного права є його фактична неоперативність, що ініційована вимогою суворого дотримання цивільної процесуальної форми. Через це розгляд справи може затягнутися, що спричинить негативні наслідки для особи, яка постраждала від цивільного правопорушення, або навіть

⁶² Екологічне право України : підручник / Нац. юридич. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; ред.: А. П. Гетьман, М. В. Шультга. — Харків : Право, 2005. — С. 52.

станеться так, що розгляд справи взагалі втратить будь-який сенс. Для запобігання такої ситуації існує інститут забезпечення позову, порядок застосування якого визначений статтями 151–155 ЦПК України, статтями 117–118 КАС України⁶³, статтями 66–68 ГП України.

Забезпечення позову — це заходи процесуального припинення дій, які можуть утруднити виконання майбутнього рішення суду чи зробити його виконання неможливим. Вони повинні гарантувати можливість реалізації позовних вимог у разі задоволення позову. Вони застосовуються лише до позовів про визнання і про присудження.

Значення цього інституту цивільного процесуального права в тому, що ним захищаються законні інтереси (права) позивача на той випадок, коли відповідач буде діяти недобросовісно або коли неприйняття заходів може призвести до невиконання судового рішення.

Забезпечення позову не порушує принципів змагальності і процесуального рівноправ'я сторін. Мета забезпечення позову — це хоча і негайні, проте тимчасові заходи, спрямовані на недопущення утруднення чи неможливості виконання судового акта, а також перешкодження спричинення значної шкоди заявнику. При цьому забезпечення позову може бути оскаржено, може бути прийнято зустрічне забезпечення, заміна виду забезпечення позову, скасування заходів забезпечення позову тим же судом, відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. За своєю природою заходи забезпечення позову в цивільному процесі є тимчасовими і зберігають свою дію до фактичного виконання судового акта, яким закінчується вирішення спору по суті. У разі відмови в позові, залишення позову без розгляду, закриття провадження у справі заходи забезпечення позову зберігають свою дію до набрання законної сили відповідного судового рішення (ч. 6 ст. 154 ЦПК України).

⁶³ Сьоміна В. А. Забезпечення позову в адміністративному праві / В. А. Сьоміна // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — 2007. — Вип. 13.

Судовий наказ (заборона) є засобом судового захисту права справедливості і як такий призначається судом на його розсуд так само, як і інші засоби судового захисту суду справедливості.

Судовий наказ (заборона) — це розпорядження суду зробити або не робити чогось. Порушення судового наказу є непокорю суду, а це серйозна справа.

Судовий наказ може бути заборонним або зобов'язувальним. Зобов'язувальний судовий наказ приписує відповідачеві зробити позитивні кроки, щоб виправити порушення контракту, якого він припустився в минулому.

Зобов'язувальний судовий наказ має пройти тест на «баланс користі», тобто на визначення, чи переважає шкода відповідача користь, яку одержить позивач, якщо буде призначено судову заборону. Так, демонтаж будівлі, зведеної на порушення контракту, не буде призначено, якщо позивач одержить від цього незначну користь. Але якщо будівлю зведено на порушення обмежувального контракту і будинок закриває позивачеві вид на море, на користь позивача буде видано судову заборону, за якою відповідачеві буде наказано демонтувати будівлю. Вартує уваги Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Мангурас проти Іспанії», у якому зазначається про особливості визначення розміру застави для особи, яка вчинила злочин щодо навколишнього середовища для гарантування захисту екологічних прав шляхом відшкодування шкоди та притягнення винних осіб до відповідальності. Суд, приймаючи рішення про розмір застави (3 млн. доларів), виходив із професійних зв'язків винної особи, що означало врахування його зв'язків із власниками корабля, які мали б гарантувати належну безпеку. Суть справи полягала в тому, що у листопаді 2002 року стався витік в Атлантичний океан 70 тис. тонн мазуту. Цей витік призвів до екологічної катастрофи, негативний вплив якої на морську флору та фауну тривав кілька місяців і досяг берегів Франції.

Законодавством України прямо не передбачено судову заборону екологічно небезпечної діяльності.

Однак у частині другій ст. 10 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» йдеться про те, що діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим законом та іншим законодавством України. ГК України у ст. 153 передбачено, що суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний: використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності; ефективно й економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності; вживати заходів щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання; своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів; здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів; відшкодовувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів. Захист екологічних прав громадян України є найгострішою проблемою сучасності, оскільки як здійснення екологічних прав залежить від ефективності даного захисту. «Будь-яке суб'єктивне право за своєю суспільною сутністю не може бути незахищеним. Право, що не захищається, втрачає свою сутність»⁶⁴.

Практична вправа

Проаналізувати:

Розділити учасників на групи. Призначити кожній групі одну із справ. В одній прийнято рішення про забезпечення позову, в іншій відмовлено у забезпеченні позову.

Чи достатньою мірою суди використовують такий засіб правового захисту, як судова заборона.

Чи ефективним буде судовий захист у справах про охорону довкілля без використання судової заборони.

⁶⁴ Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом / А. Г. Ярема // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 12. — С. 34.

Роздати учасникам приклади справи на вибір тренера.

Закликати учасників до уваги після завершення роботи у групах.

Провести загальногрупову дискусію з приводу цих прикладів.

Ведучий повинен запропонувати учасникам ознайомитись із додатковими прикладами та обговорити їх, якщо дозволяє час, і якщо він вважає, що учасники потребують більше прикладів.

Звернути увагу учасників на ст. 13 ЄКПЛ, відповідно до якої гарантується наявність у національному праві засобу правового захисту для забезпечення прав і свобод, викладених у Конвенції:

- ця стаття вимагає наявності засобу правового захисту, що дає змогу розглянути по суті будь-яке «звернення з оскарженням» порушень Конвенції та надати відповідне відшкодування. Обсяг цього зобов'язання змінюється залежно від характеру скарги. Проте вимагається, щоб засіб правового захисту був «ефективним» як з правового, так і практичного погляду;
- це передусім вимагає, щоб такий засіб був здатний запобігти вжиттю тих заходів, які суперечать Конвенції та призводять до потенційно незворотних наслідків;
- «ефективність» «засобу правового захисту» в значенні ст. 13 не залежить від визначеності позитивного для заявника результату; проте вона містить певну мінімальну вимогу щодо швидкості розгляду.

Проаналізувати:

Роль суддів у справах з охорони довкілля та захисту прав людини.

Для обговорення використати матеріали справ, описаних у розділі V. Особливу увагу приділити аналізу судових справ щодо доступу до інформації. Ще раз наголосити, що уся влада у державі поділяється на законодавчу, виконавчу та судову. Таким чином, якщо дві попередні влади належним чином не захищають права людини у сфері охорони довкілля, то судова влада повинна захистити таке право. Таким чином верховенство права в екологічних справах повністю залежить від якості роботи судової системи України.

Якщо є час, зробити презентацію на тему «Екологічна інформація та проблеми доступу до неї», що міститься у роздаткових матеріалах цього посібника.

3.6. Модуль IV. Судові витрати та інші матеріальні фактори, пов'язані з доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля

Рекомендації	Зміст навчання
Звернути увагу учасників на мету навчання.	Стислий огляд цілей цього блока навчальної програми.
Мозковий штурм (записуємо на фліпчарті).	Матеріальні фактори, які впливають на доступ до правосуддя. Які з перелічених учасниками факторів характерні для справ, що стосуються довкілля? У разі низької активності учасників тренінгу, варто поставити додаткові запитання. Чи фінансові перешкоди можуть бути вагомими в доступі громадськості до суду в екологічних спорах? Які статті витрат в екологічних спорах можуть бути найбільш суттєвими для заявника? Які заходи доступні заявнику для зменшення фінансового тягаря ведення екологічної справи в суді?
Лекція.	<i>Матеріальні фактори, які впливають на доступ до правосуддя у справах, що стосуються довкілля. Загальний огляд</i>
Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.	Право на правосуддя ідентифікується як комплекс найважливіших і в силу цього конституційно закріплених процесуальних прав, покликаних гарантувати захист основних матеріальних прав та свобод людини. Практика Комітету з дотримання Оргуської конвенції щодо фінансових перешкод у доступі до правосуддя. Оргуська конвенція вказує, що процедури оскарження не повинні бути пов'язаними з <u>непомірно великими витратами</u>. Держави — Сторони конвенції повинні сприяти створенню відповідних механізмів надання допомоги для <u>усунення або послаблення фінансових</u> чи інших перешкод на доступ до правосуддя. Для тлумачення терміна «непомірно великі витрати», який вживається в тексті конвенції, слід проаналізувати нечисленну практику Комітету із дотримання ст. 9 Оргуської конвенції. Зокрема, найбільш цікавими справами, пов'язаними

з питаннями фінансових витрат сторін на розгляд екологічних справ, є справи проти Іспанії та Великобританії. Комітет при аналізі конкретної суми витрат, яку заявник повинен був заплатити, вказав на таке. Що стосується твердження авторів повідомлення про те, що передбачена в наказі про відшкодування витрат від 21.12.2007 р. сума в розмірі 5130 фунтів плюс проценти є недоступно високою виходячи із змісту п. 4 ст. 9. Комітет вважає, що вказана в наказі сума не вважається непомірно великою в даному випадку. (*Великобританія ACCC/C/2008/23; ECE/MP.PP/C.1/2010/6/Add.1, жовтень 2010 р., пункт 49*)

У справі проти Іспанії, пов'язаної із порушенням статті 9 Конвенції, комітет зазначив:

Щодо системи подвійного представництва (*«abogado» and «procurador»*) в апеляції в Іспанії, то внаслідок її застосування громадськість повинна відшкодовувати витрати на двох юристів в першій інстанції та витрати на двох юристів сторони в апеляції, у випадку якщо вона програє справу (принцип «Сторона, що програла, — платить»). Комітет вказав, що система подвійного представництва на рівні апеляційних судів в Іспанії може потенційно тягнути надмірні витрати для громадськості. Хоча суми коштів на сьогодні не відомі Комітету, які можуть заявлятися до відшкодування за подвійне представництво, комітет вважає, що підтримання такої системи може вважатися недотриманням ч. 4 ст. 9 Конвенції. (*Spain ACCC/C/2009/36, ECE/MP.PP/C.1/2010/4/Add.2, 8 лютого 2011 р., пункт 67*)

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

В іншій подібній справі проти Іспанії комітет також звернувся до питання фінансових витрат на апеляційне оскарження. Таким чином, відповідна сторона зобов'язана виконувати Конвенцію належним чином, щоб не допускати несправедливих, неправомірних чи недоступно високих витрат, що покладаються на представника громадськості при таких апеляціях. З формальної точки зору іспанське законодавство не перешкоджає прийняттю рішень, що стосуються витрат на апеляцію з повним врахуванням

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

вимог пункту 4 статті 9, згідно з яким процедура повинна бути справедливою, неупередженою і не пов'язаною із непомірно високими витратами. Однак докази, надані комітету, безсумнівно свідчать про те, що на практиці, якщо фізична чи юридична особа програє справу проти державного органу в суді першої інстанції, оскаржує прийняте рішення і знову програє справу, відповідні видатки присуджуються з позивача. Тому Комітет підкреслює, що якщо вказана тенденція відображає загальну практику апеляційних судів Іспанії в таких справах, що є рівнозначно недотриманню п. 4 ст. 9 Конвенції.

(Іспанія ACCC/2008/24; ECE/MP.PP/C.1/2009/8/Add.1, 30 вересня 2010 р., пункт 108, 110)

Чергова справа комітету проти Великобританії торкалася питання фінансових витрат та їх сум. Позиція комітету прозвучала так. Оскільки розгляд справи, ініційований автором повідомлення в порядку судового нагляду, вважався судовою процедурою, що охоплювалася пунктом 3 статті 9 Конвенції, на такий розгляд поширювалися норми пункту 4 статті 9 Конвенції. Комітет робить висновок, що в даному випадку присуджена до оплати сума для відшкодування видатків в розмірі 39 454 фунтів стерлінгів була недоступно високою в світлі п. 4 ст. 9 і тому, її присудження було рівнозначно недотриманню. В цьому контексті комітет підкреслив, що термін «справедливий» в п. 4 ст. 9 має на увазі справедливість для позивача, а не для відповідача, яким був державний орган. Крім того, згідно з висновками комітету, справедливість передбачає, що у випадку спору в порядку судового нагляду, коли представник громадськості добивається вирішення екологічних проблем, пов'язаних із суспільними інтересами, і програє справу, то цей факт, що відстоюються суспільні інтереси, повинен братися до уваги при розподілі видатків. Відповідно, Комітет робить висновок, що за змістом п. 4 ст. 9 Конвенції розподіл видатків в даному випадку був несправедливим і відповідно рівнозначним недотриманню.

(Великобританія ACCC/C/2008/27; ECE/MP.PP/C.1/2010/6/Add. 2, листопад 2010 р., пункт 44–45)

Лекція.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Ще одним прикладом позиції комітету із дотримання щодо застосування ч. 4 ст. 9 Конвенції є позиція у справі проти Європейського співтовариства. Автор повідомлення стверджував, що видатки, які повинна понести сторона, що програла, у судах ЄС, заздалегідь невідомі і можуть бути недоступно високими. Зацікавлена сторона не згодна із автором повідомлення на тій підставі, що суд в принципі не вимагає ніякої плати і сторона, що програла, несе несуттєво невеликі матеріальні видатки, окрім випадків залучення Комісією зовнішнього адвоката. Виходячи з того факту, що автор повідомлення не назвав ні одної справи, в якій суди ЄС винесли б рішення про понесення заявниками судових витрат, розмір яких був би для них непомірно високим, а також вивчивши діючі правила процедури в частині видатків і правової допомоги, Комітет приходить до висновку, що заяви автора повідомлення щодо видатків не вважаються достатньо обґрунтованими.

(Європейське співтовариство АССС/С/2008/32 (частина I); ECE/MP.PP/C.1/2011/4/Add. 1, травень 2011 р., пункт 93)

Окремі справи комітету стосувалися судової заборони та фінансових витрат, пов'язаних із її застосуванням. Відповідно до законодавства Англії та Уельсу суди можуть вимагати і на практиці зазвичай вимагають від позивачів брати на себе зустрічні зобов'язання про відшкодування шкоди. Такий механізм може стати джерелом потенційної відповідальності в сумі, що досягає декількох тисяч і навіть декілька сотень тисяч фунтів стерлінгів.

Клопотання про застосування заходів забезпечення позову у вигляді судової заборони не подаються навіть коли позивач на законних підставах добивається вирішення екологічних проблем. Крім того, Комітет вважає, що в судових спорах, що підпадають під сферу дії ст. 9 Конвенції, суспільні інтереси екологічних позовів, що розглядаються, не враховуються достатньою мірою при вирішенні питання щодо розподілу видатків між сторонами.

(Великобританія АССС/С/2008/33; ECE/MP.PP/C.1/2010/6/Add. 3, грудень 2010 р., пункт 133, 134)

Комітет вказує, що при оцінці видатків, пов'язаних із процедурою доступу до правосуддя в світлі норми п. 4 ст. 9

Конвенції, Комітет розглядає систему витатків в цілому, на основі системного підходу.

В цьому контексті Комітет розглядає питання про те, чи можуть наслідки застосування правила залежності витрат від результатів справи, бути пом'якшені за рахунок юридичної допомоги, а також значних дискреційних повноважень, якими наділені суди для тлумачення відповідного законодавства (*Великобританія АССС/С/2008/33; ЕСЕ/МР.РР/С.1/2010/6/Add. 3, грудень 2010 р., пункт 129*)

Пунктом 5 ст. 9 Конвенції також зазначено, що для підвищення ефективності дії положень цієї статті кожна із Сторін забезпечує надання громадськості інформації про доступ до адміністративних і судових процедур перегляду рішень, а також розглядає питання із створення відповідних механізмів надання допомоги для усунення або послаблення фінансових чи інших перешкод на доступ до правосуддя. Бажання та прагнення громадськості бути учасником процесу та впливати на прийняття рішень, що стосуються довкілля, є цілком законними, адже з моменту ратифікації названої Конвенції вона стала частиною національного законодавства України. Втім в Україні немає жодного позитивного прикладу дотримання основних принципів цієї Конвенції. Навпаки, як свідчить моніторинг Уповноваженого, громадськість прагнуть всіляко відсторонити від прийняття екологічно важливих рішень.

Практика України щодо послаблення фінансового тиску

Відповідно до положень Оргуської конвенції держави повинні розглянути можливість створення механізмів «усунення або зменшення фінансових та інших перешкод» для доступу до правосуддя. Такі перешкоди можуть охоплювати судові збори, гонорар адвокатів або експертів, доступ до юридичної підтримки або юридичних консультацій, відсутність обізнаності та знань про права та можливості, пов'язані з доступом до правосуддя, або недостатність знань про національне та міжнародне екологічне законодавство. Держава намагається послабити фінансовий тиск на особу, яка має намір звернутися до суду в питаннях отримання

кваліфікованої юридичної допомоги. Парламентом України було прийнято ЗУ «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах». Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних справах, в яких таку компенсацію виплачують стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, іншою стороною, а в адміністративних справах — СВП, не може перевищувати 40 % встановленої законом мінімальної заробітної плати у місячному розмірі за годину участі особи, яка надавала правову допомогу, у судовому засіданні, під час вчинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням та під час ознайомлення з матеріалами справи в суді, що визначається у відповідному судовому рішенні. Законодавець розуміючи, що така компенсація витрат не дозволить скористатися доступом до правосуддя незаможним прошаркам населення, прийняв ЗУ «Про безоплатну правову допомогу». В ньому визначено, що правова допомога (первинна та вторинна) гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» гарантує право на первинну безоплатну правову допомогу згідно з КУ та цим Законом усім особам, які перебувають під юрисдикцією України. Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є:

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) фізичні та юридичні особи приватного права;
- 4) спеціалізовані установи.

Суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є:

- 1) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які утворює, реорганізовує та ліквідовує Мін'юст України за пропозицією Координаційного центру з надання правової допомоги з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці та забезпечення

доступу осіб до безоплатної вторинної правової допомоги і є його територіальними відділеннями⁶⁵;

2) адвокати, внесені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Законом визначено коло осіб із дванадцяти категорій, яким може надаватися вторинна правова допомога. Це особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий від суми прожиткового мінімуму⁶⁶, розрахованого та затвердженого відповідно до ЗУ «Про прожитковий мінімум»⁶⁷ для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, — на всі види правових послуг, передбачені ч. 2 ст. 13 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу». До осіб, що можуть отримати безоплатну правову допомогу, також належать діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, особи, на яких поширюється дія ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»⁶⁸, ветерани війни та особи, на яких поширюється дія ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»⁶⁹ та інші категорії осіб.

⁶⁵ Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : Наказ Мін'юсту України від 02.07.2012 р. за № 967/5 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 50 (13.07.2012). — Ст. 2002.

⁶⁶ Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, щороку затверджує ВР України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Прожитковий мінімум публікують в офіційних виданнях загальнодержавної сфери розповсюдження.

⁶⁷ Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. за № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 38 (24.09.99). — Ст. 348.

⁶⁸ Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 р. за № 3671-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 16 (20.04.2012). — Ст. 146.

⁶⁹ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. за № 3551-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 45 (09.11.93). — Ст. 425.

Але зазначені особи все-таки мають подати звернення про надання одного з видів правових послуг та документи, що підтверджують належність особи або осіб, стосовно яких звертається законний представник, до однієї з вразливих категорій зазначених вище осіб.

Постановою КМ України затверджено Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу⁷⁰. Ним визначено механізм обчислення розміру винагороди та її виплати, відшкодування витрат, пов'язаних з наданням безоплатної вторинної правової допомоги, адвокатам, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про судовий збір»⁷¹ він справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати⁷² у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, — у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Спостерігається тенденція підвищення суми судового збору, що не дає можливості громадянам у повному обсязі реалізувати своє право на доступ до правосуддя.

Пунктом 5 ст. 9 зазначено, що для підвищення ефективності дії положень цієї статті кожна із Сторін забезпечує надання громадськості інформації про доступ до адміністративних і судових процедур перегляду рішень, а також розглядає питання із створення відповідних механізмів надання допомоги для усунення або

⁷⁰ Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : Постанова КМ України від 17.09.2014 р. за № 465 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 77 (03.10.2014). — Ст. 2189.

⁷¹ Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. за № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 14 (06.04.2012). — Ст. 87.

⁷² Розмір мінімальної заробітної плати встановлює ВР України за поданням КМ України не рідше одного разу на рік у законі про Державний бюджет України з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, роботодавців, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, та переглядає залежно від зміни розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Продемонструвати підготовлений тренером слайд презентації.

Дискусія

Надається слово учасникам. Варто запропонувати висловитися кожному з учасників. Ведучий повинен брати активну участь у дискусії, направляти її. Постійно співставляти положення Оргуської конвенції та чинне законодавство.

послаблення фінансових чи інших перешкод на доступ до правосуддя.

Омбудсмен наголошує, що багатьох проблем у сфері екологічної безпеки можна було б уникнути завдяки повній імплементації Україною у національне законодавство основних положень Оргуської конвенції.

Бажання та прагнення громадськості бути учасником процесу та впливати на прийняття рішень, що стосуються довкілля, є цілком законними, адже з моменту ратифікації названої Конвенції вона стала частиною національного законодавства України. Втім в Україні немає жодного позитивного прикладу дотримання основних принципів цієї Конвенції. Навпаки, як свідчить моніторинг Уповноваженого, громадськість прагнуть всіляко відсторонити від прийняття екологічно важливих рішень.

Дискусія про фінансові бар'єри та шляхи їх усунення
Організувати дискусію про фінансові бар'єри та шляхи їх усунення.

Як підсумок дискусії письмові відповіді написати на фліпчарті:

- а) пропозиції законодавчих змін;
- б) пропозиції використання чинних норм.

3.7. Підсумки, оцінювання

Рекомендації	Зміст навчання
Звернути увагу учасників на цілі програми, зазначені на титульному аркуші розділу 2 частини IV.	Дати стислий огляд цілей програми.
Звернути увагу учасників на фліпчарт або дошку, на яких ведучі записали цілі, заявлені учасниками на першому занятті. Запропонувати кожному учасникові пригадати заявлену ним ціль. Далі за допомогою підняття рук з'ясувати, скільки учасників досягли своєї мети, а скільки — ні.	Дати стислий огляд цілей учасників.
Звернути увагу учасників на важливість захисту екологічних прав та доступу до правосуддя в екологічних справах.	Підсумувати викладений матеріал, пов'язаний з кожним із основних елементів семінару з охорони довкілля та прав людини.
Провести загальногрупову роботу за методом мозкового штурму, в якій учасники поділяться враженнями щодо курсу. Наскільки змінилися їхні ставлення до проблеми захисту екологічних прав.	
Лекція	Ідеальне правосуддя, яке забезпечує верховенство екологічних норм.
У випадку програм, розрахованих на понад вісім годин, цій завершальній лекції має передувати письмова робота, в якій учасники повинні чітко вказати характеристики <i>«ідеального правосуддя, яке забезпечує верховенство екологічних прав»</i> . Потім доцільно провести загальногрупову дискусію і записати список характеристик на дошці або фліпчарті.	Суддя повинен перелічити ці критерії, жити та діяти відповідно до них, проте суддям треба усвідомлювати: що може статись у суспільстві, якщо вони вдадуться до зловживання своєю владою та не розглядатимуть справи щодо захисту довкілля відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства.

ЧАСТИНА IV

Матеріали

Ці матеріали треба роздати учасникам, що дасть останнім змогу повніше осягнути зміст теми, підвищить ефективність вивчення програми і забезпечить учасників довідковою інформацією, яку вони використовуватимуть згодом, після закінчення програми. Матеріали мають бути представлені у папках; кожен учасник одержить одну таку папку. Матеріали потрібно розділити й пронумерувати відповідно до номера теми, вказаного в порядку денному навчання.

Порядок розміщення матеріалів у цьому навчально-методичному посібнику відповідає порядку подання тем у шістнадцятигодинному розкладі навчання в частині II та в конспекті занять у частині III. Тут наведено різні види матеріалів, у тому числі описи змістовної частини тем, форми, перевірні листи та уривки з інших публікацій. Матеріали не мають на меті надання енциклопедичного обсягу знань. Натомість вони призначені в основному для використання під час програми і покликані допомогти учасникам досягти цілей навчання. Крім того, деякі з матеріалів стануть учасникам у нагоді в якості довідкової інформації вже після закінчення програми.

Викладачі мають критично оцінити застосовувані при висвітленні тем матеріали задовго до початку викладання програми. Адже цілком можливо, що доведеться оновити матеріали чи захочеться модифікувати їх з урахуванням власного стилю викладання та потреб учасників.

4.1. Інтерв'ю

1. Ім'я
2. Нинішня посада
3. Досвід розгляду судових справ у галузі охорони довкілля та прав людини
4. Захоплення
5. Одна ціль, що її учасник сподівається досягти під час опанування програми
6. Кумедний/цікавий факт у професійній діяльності учасника

4.2. Мета навчальної програми «Охорона довкілля і права людини»

Цілі:

- Пояснити важливість покращення практичних навичок суддів у застосуванні норм екологічного законодавства у судових процесах.
- Вказати на закони та норми, які регулюють питання доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.
- Підсумувати ключові положення законів, які регулюють питання охорони екологічних прав та прав людини.
- Підтвердити, що екологічні права є важливими, а їхній захист — запорука збереження здорової нації та довкілля, прийнятного для життя.
- Застосувати положення Організаційної конвенції, які спонукають до розвитку доступу до правосуддя для захисту екологічних прав.
- Застосувати рішення ЄСПЛ, які прийняті на захист екологічних прав людини.
- Оцінювати свої дії стосовно дотримання положень Організаційної конвенції щодо доступу до правосуддя із захисту екологічних прав.
- На практиці реалізовувати положення Організаційної конвенції щодо доступу до правосуддя із захисту екологічних прав.
- Оцінити, чи судова система України є достатньо ефективною у захисті екологічних прав та прав людини.
- Розробити стратегії, що мають забезпечити краще розуміння суддями діяльності громадськості, яка працює заради верховенства права для охорони довкілля, а також посилення підтримки суддів з боку громадськості.
- Вирішувати проблемні ситуації через правові казуси екологічного законодавства.

Після цього заняття учасники зможуть:

1. Підвищити рівень усвідомлення суддями та працівниками суддівського апарату важливості захисту довкілля та екологічних прав громадян і безпосереднього зв'язку екологічних прав з базовим правом людини — правом на життя.
2. Покращити навички у застосуванні норм екологічного законодавства у судових процесах.

Мета навчальної програми

«Охорона довкілля і права людини»

Важливість охорони довкілля та прав людини

Чому ефективне правосуддя щодо охорони довкілля та прав людини сприятиме досягненню принципу сталого розвитку, впливатиме на гармонійний розвиток держави? Одна з можливих відповідей така: тому що судді забезпечують виконання принципу верховенства права, у тому числі щодо охорони довкілля та прав людини, а без гарантування останніх неможливо створити належні умови у довкіллі.

Судді також люди, а отже, є користувачами атмосферного повітря, вод, їжі та інших природних ресурсів разом із потерпілою стороною.

Вартує показати екологічно свідомі фільми, такі як: «Самсара» (Samsara), «Барака» (Baraka), «Дім» (Home). Ці фільми обов'язково слід переглянути тренерам.

Характеристика правосуддя у галузі охорони довкілля як інструменту для захисту екологічних прав та прав людини.

Визначте характеристики ефективних правових інструментів для захисту довкілля. Одна з можливих характеристик така: правосуддя повинно бути об'єктивним та справедливим. Будь ласка, назвіть (опишіть) за кілька хвилин інші характеристики.

Закони та інші документи, які регулюють відносини у галузі охорони довкілля та прав людини. Неможливо охопити в одному тренінгу усі законодавчі акти, які врегульовують питання захисту довкілля, та і це не є метою тренінгу. Основні законодавчі акти подані у частині IV.

Після цього заняття учасники зможуть:

1. Вказати на закони та норми, які регулюють питання охорони довкілля та прав людини (невичерпний перелік).
2. Підсумувати ключові положення законів та норм, які регулюють питання охорони довкілля.
3. Показати важливість судової роботи для досягнення верховенства права у захисті екологічних прав.

4.3. Закони та інші документи, які регулюють відносини у галузі охорони довкілля

Конституція України (Витяг)

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Розділ II. ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Розділ VIII. ПРАВОСУДДЯ

Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Витяг)

Стаття 1. Завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Стаття 3. Основні принципи охорони навколишнього природного середовища.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

є) обов'язковість надання висновків державної екологічної експертизи;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва;

л) встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України.

Стаття 9. Екологічні права громадян України.

Кожний громадянин України має право на:

а) безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

б) участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань;

в) участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

г) здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

д) об'єднання в громадські природоохоронні формування;

е) вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом;

є) участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи;

ж) одержання екологічної освіти;

з) подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

и) оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом.

Законами України можуть бути визначені й інші екологічні права громадян.

Стаття 50. Екологічна безпека.

Екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду.

Закон України «Про інформацію» (витяг)

Стаття 13. Інформація про стан довкілля (екологічна інформація)

1. Інформація про стан довкілля (екологічна інформація) — відомості та/або дані про:
 - стан складових довкілля та його компоненти, включаючи генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими;
 - фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля (речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні, угоди в галузі навколишнього природного середовища, політику, законодавство, плани і програми);
 - стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля;
 - інші відомості та/або дані.
2. Правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації) визначається законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВР України.
3. Інформація про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом.

Стокгольмська декларація з навколишнього середовища від 16.06.1972 року (витяг)⁷³

Стокгольмська Декларація від 16.06.1972 р.⁷⁴

Глава I. Декларація по оточуючій середі

Конференція Організації Об'єднаних Націй по проблемам оточуючої людини середі, проведя засідання в Стокгольмі з 5 по 6 червня 1972 року, розглянувши необхідність в загальному підході і загальних принципах, які надихають народи світу і послужать їм керівництвом в справі збереження і покращення оточуючої людини середі, провозглашає, що:

1. Людина є творінням і одночасно творцем своєї оточуючої середі, яка забезпечує його фізичне існування і надає йому можливості для інтелектуального, морального, соціального і духовного розвитку. В ході довгої і мучительної еволюції людства на нашій планеті була досягнута така стадія, на якій в результаті прискореного розвитку науки і техніки людина набула здатність перетворювати численними способами і в невіданих до цих пор розмірах свою оточуючу середу. Обидва аспекти оточуючої людини середі, як природної, так і створеної людиною, мають вирішальне значення для його благополуччя і для здійснення основних прав людини, включаючи навіть право на життя.
2. Збереження і покращення якості оточуючої людини середі є важливою проблемою, впливаючою на благополуччя народів і економічне розвиток всіх країн світу; це є вираженням волі народів всього світу і обов'язком урядів всіх країн.
3. Людина постійно узагальнює накоплені досвід і продовжує робити відкриття, винаходити, творити і прагнути до подальшого прогресу. В наше час здатність людини перетворювати оточуючий світ при розумному його використанні може принести

⁷³ Стокгольмська декларація з навколишнього середовища [Електронний ресурс] — http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_454

⁷⁴ Текст подається мовою оригіналу.

ти всем народам возможность пользоваться благами развития и повышать качество жизни. Если же эта способность будет использоваться неправильно или необдуманно, она может нанести неизмеримый ущерб человечеству и окружающей его среде. Мы видим вокруг себя все большее число случаев, когда человек наносит ущерб во многих районах Земли: опасные уровни загрязнения воды, воздуха, земли и живых организмов; серьезные и нежелательные нарушения экологического баланса биосферы; разрушение и истощение невосполняемых природных ресурсов и огромные изъяды в физическом, умственном и общественном состоянии человека, в созданной человеком окружающей среде, особенно в бытовой и рабочей окружающей среде.

4. В развивающихся странах большинство проблем окружающей среды возникает из-за недостаточного развития. Миллионы людей продолжают жить в условиях, далеко отступающих от минимально необходимых для достойного человека существования, испытывают нехватку в пище и одежде, жилищах и образовании, медицинском и санитарно-гигиеническом обслуживании. Поэтому развивающиеся страны должны направлять свои усилия на развитие, исходя из своих первоочередных задач и необходимости сохранять и улучшать качество окружающей среды. С этой же целью промышленно развитые страны должны приложить усилия для сокращения разрыва между ними и развивающимися странами. В промышленно развитых странах проблемы окружающей среды связаны главным образом с процессом индустриализации и технического развития.
5. Естественный рост народонаселения постоянно приводит к возникновению проблем в области сохранения окружающей среды, и для решения этих проблем в должных случаях необходимо проводить соответствующую политику и принимать соответствующие меры. Самым ценным на земле являются люди. Именно люди являются движущей силой социального прогресса, люди создают благосостояние общества, развивают науку и технику и своим упорным трудом постоянно преобразуют окружающую человека среду. С каждым днем вместе с социальным прогрессом и развитием производства, науки и техники повышается способность человека улучшать качество окружающей среды.

6. Наступил такой момент в истории, когда мы должны регулировать свою деятельность во всем мире, проявляя более тщательную заботу в отношении последствий этой деятельности для окружающей среды. Из-за неведения или безразличного отношения мы можем нанести огромный и непоправимый ущерб земной среде, от которой зависят наши жизнь и благополучие. И наоборот, благодаря наиболее полному применению наших знаний и более разумному подходу мы можем обеспечить для себя и для нашего потомства лучшую жизнь в условиях среды, которая в большей степени будет соответствовать потребностям и чаяниям людей. Перед нами широкие перспективы улучшения качества окружающей среды и создания хороших условий для жизни. Для этого необходимы горячий, но твердый ум, напряженный, но организованный труд. В целях достижения свободы в мире природы человек должен использовать свои знания для создания в соответствии с законами природы лучшей окружающей среды. Охрана и улучшение окружающей человека среды для нынешнего и будущих поколений стали важнейшей целью человечества — целью, которая должна достигаться совместно и в соответствии с установленными и основными целями мира и международного экономического и социального развития.
7. Для достижения этой цели в области окружающей человека среды потребуются признание ответственности со стороны граждан и обществ, а также со стороны предприятий и учреждений на всех уровнях и равное участие всех в общих усилиях. Отдельные лица всех профессий и занятий, а также организации различного рода, используя свои возможности, путем общих усилий должны создать окружающую человека среду будущего мира. Местные власти и национальные правительства должны нести наибольшее бремя ответственности за осуществление в широких масштабах политики в области окружающей человека среды и за деятельность в рамках своей юрисдикции. Для обеспечения ресурсов в целях оказания поддержки развивающимся странам, выполняющим свои обязанности в этой области, необходимо также международное сотрудничество. Все возрастающее число проблем, связанных с окружающей средой, поскольку они носят региональный или международный характер или поскольку

они оказывают воздействие на общую международную сферу, потребует широкого сотрудничества между государствами и принятия мер со стороны международных организаций в общих интересах. Конференция призывает все правительства и народы приложить совместные усилия в целях охраны и улучшения окружающей человека среды на благо всех народов и ради их процветания.

Глава II. Декларация принципов

Выражает общую убежденность в том, что:

Принцип 1

Человек имеет основное право на свободу, равенство и благоприятные условия жизни в окружающей среде, качество которой позволяет вести достойную и процветающую жизнь, и несет главную ответственность за охрану и улучшение окружающей среды на благо нынешнего и будущих поколений. В связи с этим политика поощрения или увековечения апартеида, расовой сегрегации, дискриминации, колониального и других форм угнетения и иностранного господства осуждается и должна быть прекращена.

Принцип 2

Природные ресурсы Земли, включая воздух, землю, флору и фауну, и особенно репрезентативные образцы естественных экосистем, должны быть сохранены на благо нынешнего и будущих поколений путем тщательного планирования и управления по мере необходимости.

Принцип 3

Способность Земли производить жизненно важные восполняемые ресурсы должна поддерживаться, а там, где это практически желательно и осуществимо, восстанавливаться или улучшаться.

Принцип 4

Человек несет особую ответственность за сохранение и разумное управление продуктами живой природы и ее среды, которые в настоящее время находятся под серьезной угрозой в связи с рядом неблагоприятных факторов. Поэтому в планировании экономического развития важное место должно уделяться сохранению природы, включая живую природу.

Принцип 5

Невосполняемые ресурсы Земли должны разрабатываться таким образом, чтобы обеспечивалась защита от истощения этих ресурсов в будущем и чтобы выгоды от их разработки получало все человечество.

Принцип 6

Введение в окружающую среду токсических веществ или других веществ и выброс тепла в таких количествах или концентрациях, которые превышают способность окружающей среды обезвреживать их, должны быть прекращены, с тем чтобы это не наносило серьезного или непоправимого ущерба экосистемам. Необходимо поддерживать справедливую борьбу народов всех стран против загрязнения.

Принцип 7

Государства принимают все возможные меры для предотвращения загрязнения морей веществами, которые могут поставить под угрозу здоровье человека, нанести вред живым ресурсам и морским видам, нанести ущерб удобствам или создать препятствия для других законных видов использования морей.

Принцип 8

Экономическое и социальное развитие имеет решающее значение для обеспечения благоприятных окружающих условий жизни и работы человека, а также для создания условий на земле, которые необходимы для улучшения качества жизни.

Принцип 9

Ухудшение окружающей среды в результате недостаточного развития и стихийных бедствий создает серьезные проблемы, которые могут быть наилучшим образом устранены путем ускорения развития за счет предоставления существенной финансовой и технической помощи в дополнение к усилиям самих развивающихся стран, а также такой своевременной помощи, которая может потребоваться.

Принцип 10

Что касается развивающихся стран, то стабильность цен и соответствующие доходы от сырьевых товаров и материалов имеют существенное значение для управления окружающей средой, по-

сколькx необходимо принимать во внимание как экономические факторы, так и экологические процессы.

Принцип 11

Политика всех государств в области окружающей среды должна повышать существующий или будущий потенциал развития развивающихся стран, а не оказывать на него отрицательное воздействие или препятствовать достижению всеми лучших условий жизни, и государства, а также международные организации должны предпринять соответствующие шаги с целью достижения соглашения по преодолению возможных национальных и международных экономических последствий, возникающих в результате применения мер, связанных с окружающей средой.

Принцип 12

Следует выделять ресурсы для охраны и улучшения окружающей среды с учетом обстоятельств и конкретных потребностей развивающихся стран и любых расходов, которые могут быть связаны с включением мер по охране окружающей среды в их планы развития, а также необходимости предоставлять им по их просьбе дополнительную международную техническую и финансовую помощь в этих целях.

Принцип 13

В целях обеспечения более рационального управления ресурсами и улучшения таким образом окружающей среды государства должны выработать единый и скоординированный подход к планированию своего развития для обеспечения того, чтобы это развитие соответствовало потребностям охраны и улучшения окружающей среды на благо населения этих государств.

Принцип 14

Рациональное планирование является важным средством урегулирования любого несоответствия между потребностями развития и потребностями охраны и улучшения окружающей среды.

Принцип 15

Необходимо осуществлять планирование населенных пунктов и урбанизации, с тем чтобы избежать отрицательных последствий для окружающей среды и получить максимальную пользу от социального и экономического развития. В связи с этим необходимо

отказаться от проектов, предназначенных для обеспечения колониалистского расистского господства.

Принцип 16

В тех районах, где быстрые темпы роста или слишком большая плотность населения могут отрицательно сказаться на окружающей человека среде или темпах развития, а также в тех районах, где низкая плотность населения может создавать препятствия в деле улучшения окружающей человека среды или в деле развития, необходимо проводить демографическую политику, не ущемляющую основных прав человека, политику, которую заинтересованные правительства сочтут целесообразной.

Принцип 17

На соответствующие национальные учреждения следует возложить задачи планирования, управления и контроля в отношении ресурсов окружающей среды государств с целью повышения качества окружающей среды.

Принцип 18

Наука и техника, внося свой вклад в социально-экономическое развитие, должны быть использованы с целью определения и предотвращения случаев нанесения ущерба окружающей среде и борьбы с ним, а также для решения проблем окружающей среды на благо всего человечества.

Принцип 19

Ознакомление подрастающего поколения, а также взрослых, с должным учетом низших слоев населения, с проблемами окружающей среды является крайне важным для расширения основы, необходимой для сознательного и правильного поведения отдельных лиц, предприятий и общин в деле охраны и улучшения окружающей среды во всех ее аспектах, связанных с человеком. Важно также, чтобы средства общественной информации не способствовали ухудшению окружающей среды, а, напротив, распространяли знания, касающиеся необходимости охраны и улучшения окружающей среды, с целью обеспечения возможностей всестороннего развития человека.

Принцип 20

Национальные и многонациональные научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, связанные с проблемами окру-

жающей среды, должны получить поддержку во всех странах, особенно в развивающихся странах. В этих целях необходимо поддерживать и содействовать свободному потоку современной научной информации и передаче опыта, с тем чтобы облегчить разрешение проблем окружающей среды; технические знания в области окружающей среды должны предоставляться развивающимся странам на условиях, которые будут способствовать их широкому распространению и не будут налагать экономическое бремя на развивающиеся страны.

Принцип 21

В соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций и принципами международного права государства имеют суверенное право разрабатывать свои собственные ресурсы согласно своей политике в области окружающей среды и несут ответственность за обеспечение того, чтобы деятельность в рамках их юрисдикции или контроля не наносила ущерба окружающей среде других государств или районов за пределами действия национальной юрисдикции.

Принцип 22

Государства сотрудничают в целях дальнейшего развития международного права, касающегося ответственности и компенсации жертвам за загрязнение и за другие виды ущерба, причиненные в результате деятельности в пределах их юрисдикции, или контроля за окружающей средой в районах, находящихся за пределами действия их юрисдикции.

Принцип 23

Уважая критерии, которые могут быть согласованы международным сообществом, или нормы, которые должны быть установлены на национальном уровне, крайне важно во всех случаях принимать во внимание системы ценностей, установленные в каждой стране, и степень применения норм, которые пригодны для большинства развитых стран, но которые могут не подходить и вызывать неоправданные социальные расходы в развивающихся странах.

Принцип 24

Международные проблемы, связанные с охраной и улучшением окружающей среды, следует решать в духе сотрудничества всех стран, больших и малых, на основе равноправия. Сотрудничество,

основанное на многосторонних и двусторонних соглашениях или на другой соответствующей основе, крайне важно для организации эффективного контроля, предотвращения, уменьшения и устранения отрицательного воздействия на окружающую среду, связанного с деятельностью, проводимой во всех сферах, и это сотрудничество следует организовать таким образом, чтобы в должной мере учитывались суверенные интересы всех государств.

Принцип 25

Государства должны содействовать тому, чтобы международные организации играли согласованную, эффективную и динамичную роль в деле охраны и улучшения окружающей человека среды.

Принцип 26

Человек и окружающая его среда должны быть избавлены от последствий применения ядерного и других видов оружия массового уничтожения. Государства должны стремиться к скорейшему достижению договоренности в соответствующих международных органах о ликвидации и полном уничтожении таких видов оружия.

Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку (14 червня 1992 року)⁷⁵

Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию (14 июня 1992 года)⁷⁶

Преамбула

Конференция Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию, будучи созвана в Рио-де-Жанейро с 3 по 14 июня 1992 года, подтверждая Декларацию Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды, принятую в Стокгольме 16 июня 1972 года, и стремясь развить ее, преследуя цель учредить новый, справедливый механизм глобального партнерства посредством создания новых уровней сотрудничества между государствами, ключевыми секторами общества и людьми, прилагая усилия в целях заключения международных соглашений, обеспечивающих уважение интересов всех и защиту целостности глобальной системы охраны окружающей среды и развития, признавая комплексный и взаимозависимый характер Земли, нашего дома, провозглашает, что:

Принцип 1

Забота о человеке является центральным звеном в деятельности по обеспечению устойчивого развития. Люди имеют право жить в добром здравии и плодотворно трудиться в гармонии с природой.

Принцип 2

В соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций и принципами международного права государства обладают суверенным правом на разработку своих собственных ресурсов в соответствии с их собственной политикой в области окружающей среды и развития, а также несут обязанность обеспечивать, чтобы деятельность, ведущаяся под их юрисдикцией или контролем, не причиняла ущерба окружающей среде других государств или районов, находящихся за пределами национальной юрисдикции.

⁷⁵ Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку [Електронний ресурс] — http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_455

⁷⁶ Подається мовою оригіналу.

Принцип 3

Право на развитие должно соблюдаться таким образом, чтобы адекватно удовлетворялись потребности нынешнего и будущих поколений в областях развития и окружающей среды.

Принцип 4

Для достижения устойчивого развития защита окружающей среды должна составлять неотъемлемую часть процесса развития и не может рассматриваться в отрыве от него.

Принцип 5

Все государства и все народы сотрудничают в решении крайне важной задачи искоренения бедности — задачи, являющейся необходимым условием устойчивого развития, — в целях уменьшения расхождений в уровнях жизни и более эффективного удовлетворения потребностей большинства населения мира.

Принцип 6

Особой ситуации и потребностям развивающихся стран, в частности наименее развитых стран и стран, наиболее уязвимых в экологическом отношении, придается особое значение. В рамках международных действий, принимаемых в области окружающей среды и развития, следует также учитывать интересы и потребности всех стран.

Принцип 7

Государства сотрудничают в духе глобального партнерства в целях сохранения, защиты и восстановления чистоты и целостности экосистемы Земли. С учетом того, что различные государства в неодинаковой степени способствовали ухудшению состояния окружающей среды планеты, они несут общие, но дифференцированные по своей степени обязанности. Развитые страны признают ответственность, которая лежит на них в контексте международных усилий по обеспечению устойчивого развития, с учетом того бремени, которое налагают их общества на окружающую среду планеты, и тех технологий и финансовых ресурсов, которыми они обладают.

Принцип 8

Для достижения устойчивого развития и более высокого качества жизни для всех людей государства должны сократить

масштабы нерациональной практики производства и потребления и искоренить ее и поощрять соответствующую демографическую политику.

Принцип 9

Государства должны сотрудничать в целях укрепления деятельности по наращиванию национального потенциала для обеспечения устойчивого развития за счет углубления научного понимания через посредство обмена научно-техническими знаниями и расширения разработки, адаптации, распространения и передачи технологий, включая новые и передовые технологии.

Принцип 10

Экологические вопросы рассматриваются наиболее эффективным образом при участии всех заинтересованных граждан на соответствующем уровне. На национальном уровне каждый человек имеет соответствующий доступ к информации, касающейся окружающей среды, которая имеется в распоряжении государственных органов, включая информацию об опасных материалах и деятельности в их общинах, и возможность участвовать в процессах принятия решений. Государства развивают и поощряют информированность и участие населения путем широкого предоставления информации. Обеспечивается эффективный доступ к судебным и административным разбирательствам, включая возмещение и средства судебной защиты.

Принцип 11

Государства принимают эффективные законодательные акты в области окружающей среды. Экологические стандарты, а также цели и приоритеты хозяйственной деятельности должны отражать условия в области окружающей среды и развития, в отношении которых они применяются. Стандарты, применяемые некоторыми странами, могут не соответствовать интересам других стран и быть сопряжены с необоснованными экономическими и социальными издержками для них, в частности развивающихся стран.

Принцип 12

Государства должны сотрудничать в деле создания благоприятной и открытой международной экономической системы, которая приведет к экономическому росту и устойчивому развитию во всех

странах и к более эффективному решению проблем ухудшения состояния окружающей среды. Меры в области торговой политики, принимаемые в целях охраны окружающей среды, не должны представлять собой средства произвольной или неоправданной дискриминации или скрытого ограничения международной торговли. Следует избегать односторонних действий по решению экологических задач за пределами юрисдикции страны, осуществляющей импорт. Меры в области охраны окружающей среды, направленные на решение трансграничных или глобальных экологических проблем, должны, насколько это возможно, основываться на международном консенсусе.

Принцип 13

Государства должны разрабатывать национальные законы, касающиеся ответственности за ущерб, наносимый жертвам загрязнения и других видов экологически вредной деятельности, и компенсации такого ущерба. Государства обеспечивают оперативное и более решительное сотрудничество в целях разработки дополнительных международно-правовых норм, касающихся ответственности и компенсации за негативные последствия экологического ущерба, причиняемого деятельностью, которая ведется под их юрисдикцией или контролем, районам, находящимся за пределами их юрисдикции.

Принцип 14

Государства должны эффективно сотрудничать с целью противодействовать или воспрепятствовать перемещению и передаче в другие государства деятельности и веществ, которые наносят серьезный ущерб экологической среде или считаются вредными для здоровья человека.

Принцип 15

В целях защиты окружающей среды государства в зависимости от своих возможностей широко применяют принцип принятия мер предосторожности. В тех случаях, когда существует угроза серьезного или необратимого ущерба, отсутствие полной научной уверенности не используется в качестве предлога или отсрочки принятия эффективных с точки зрения затрат мер по предупреждению ухудшения состояния окружающей среды.

Принцип 16

Национальные власти должны стремиться обеспечить интернализацию экологических издержек и использование экономических средств, принимая во внимание подход, согласно которому загрязнитель должен, в принципе, нести расходы, связанные с загрязнением, должным образом учитывая общественные интересы и не нарушая международную торговлю и инвестирование.

Принцип 17

Оценка экологических последствий в качестве национального инструмента осуществляется в отношении предлагаемых видов деятельности, которые, вероятно, окажут значительное негативное влияние на окружающую среду и которые должны утверждаться решением компетентного национального органа.

Принцип 18

Государства незамедлительно уведомляют другие государства о любых стихийных бедствиях или других чрезвычайных ситуациях, которые способны привести к неожиданным вредным последствиям для окружающей среды в этих государствах. Международное сообщество делает все возможное для оказания помощи пострадавшим от этого государствам.

Принцип 19

Государства направляют потенциально пострадавшим государствам предварительные и своевременные уведомления и соответствующую информацию о мероприятиях, которые могут иметь значительные негативные трансграничные последствия, и проводят консультации с этими государствами на раннем этапе и в духе доброй воли.

Принцип 20

Женщины играют жизненно важную роль в рациональном использовании окружающей среды и развитии. Поэтому их всестороннее участие крайне необходимо для достижения устойчивого развития.

Принцип 21

Созидательные способности, идеалы и мужество молодежи мира следует мобилизовать в целях формирования глобального партнерства, с тем чтобы достичь устойчивого развития и обеспечить более светлое будущее для всех.

Принцип 22

Коренное население и его общины, а также другие местные общины призваны играть жизненно важную роль в рациональном использовании и улучшении окружающей среды с учетом их знаний и традиционной практики. Государства должны признавать и должным образом поддерживать их самобытность, культуру и интересы и обеспечивать их эффективное участие в достижении устойчивого развития.

Принцип 23

Следует обеспечивать защиту среды обитания и природных ресурсов народов, живущих в условиях угнетения, господства и оккупации.

Принцип 24

Война неизбежно оказывает разрушительное воздействие на процесс устойчивого развития. Поэтому государства должны уважать международное право, обеспечивая защиту окружающей среды при возникновении вооруженных конфликтов, и сотрудничать при необходимости в деле его дальнейшего развития.

Принцип 25

Мир, развитие и охрана окружающей среды взаимосвязаны и неразделимы.

Принцип 26

Государства разрешают все свои экологические споры мирным путем и надлежащими средствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций.

Принцип 27

Государства и народы сотрудничают в духе доброй воли и партнерства в выполнении принципов, провозглашенных в настоящей Декларации, и в дальнейшем развитии международного права в области устойчивого развития.

**Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості
у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя
з питань, що стосуються довкілля⁷⁷**

Дата підписання: 25.06.1998 р.

Дата підписання від імені України: 25.06.1998 р.

Дата ратифікації Україною: 06.07.1999 р.

Дата набрання чинності для України: 30.10.2001 р.

Сторони цієї Конвенції,
посилаючись на принцип 1-ї Стокгольмської декларації про
середовище навколо людини,

посилаючись також на принцип 10-ї Ріо-де-Жанейрської декла-
рації про навколишнє середовище і розвиток,

посилаючись далі на резолюцію Генеральної Асамблеї 37/7 від
28 жовтня 1982 р. про Всесвітню хартію природи і 45/94 від 14 груд-
ня 1990 р. про необхідність забезпечення здорового навколиш-
нього середовища в інтересах добробуту людей,

посилаючись на Європейську хартію про навколишнє середови-
ще та охорону здоров'я, яка була прийнята Першою Європейською
конференцією «Навколишнє середовище і здоров'я» Всесвітньої
організації охорони здоров'я у Франкфурті-на-Майні, Німеччина,
8 грудня 1989 р.,

підтверджуючи необхідність захищати та оберігати навколишнє
середовище і поліпшувати його стан, а також забезпечувати сталий
та екологічно безпечний розвиток,

визнаючи, що адекватна охорона навколишнього середовища
важлива для добробуту людини, дотримання основних прав людини,
включаючи саме право на життя,

визнаючи також, що кожна людина має право жити в навколиш-
ньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, а
також зобов'язана як індивідуально, так і спільно з іншими людьми

⁷⁷ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у процесі
прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосують-
ся довкілля [Електронний ресурс] — [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/
show/994_015](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_015)

захищати і покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та майбутніх поколінь,

враховуючи, що для забезпечення можливості відстоювати це право та виконувати цей обов'язок, громадяни повинні мати доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, які стосуються навколишнього середовища, і визнаючи при цьому, що громадяни можуть потребувати допомоги для здійснення своїх прав,

визнаючи, що в питаннях, які стосуються навколишнього середовища, удосконалення доступу до інформації та участь громадськості в процесі прийняття рішень підвищують якість рішень, які приймають, та процесу їх виконання, сприяють поліпшенню поінформованості громадськості щодо екологічних проблем, дають громадськості можливість висловлювати свою стурбованість, а державним органам — вести належний облік таких інтересів,

прагнучи таким чином сприяти підзвітності та прозорості процесу прийняття рішень і посиленню громадської підтримки рішень, що їх приймають у галузі навколишнього середовища,

визнаючи бажаність прозорості в усіх гілках державного управління та пропонуючи законодавчим органам додержуватися принципів цієї Конвенції у своїй діяльності,

визнаючи також, що громадськість має бути поінформована щодо процедур участі в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, мати вільний доступ до цих механізмів і знати, як ними користуватися,

визнаючи, крім цього, важливість відповідних ролей, які можуть відігравати в справі охорони навколишнього середовища окремі громадяни, неурядові організації та приватний сектор,

прагнучи сприяти поширенню екологічних знань для кращого розуміння процесів, пов'язаних з навколишнім середовищем і сталим розвитком, і заохочувати всебічну поінформованість громадськості щодо рішень, які мають вплив на стан навколишнього середовища та сталий розвиток, і її участь у процесі прийняття таких рішень,

відзначаючи в цьому контексті важливість використання засобів масової інформації, електронних та інших засобів зв'язку, що з'являться в майбутньому,

визнаючи важливість повного врахування екологічних міркувань у процесі прийняття рішень на урядовому рівні, і, як наслідок цього, необхідність державним органам мати в своєму розпорядженні достовірну, повну та найсучаснішу екологічну інформацію,

визнаючи також, що державні органи володіють екологічною інформацією в інтересах громадськості,

вважаючи, що дієві судочинні механізми мають бути доступними для громадськості, включаючи організації, з метою забезпечення захисту її інтересів і дотримання законності,

відзначаючи важливість забезпечення споживачів належною інформацією про продукцію з метою надання їм можливості робити екологічно обґрунтований вибір,

визнаючи занепокоєність громадськості у зв'язку з навмисним вивільненням генетично змінених організмів у навколишнє середовище і необхідність підвищення прозорості та активізації участі громадськості в процесі прийняття рішень у цій області,

висловлюючи впевненість у тому, що реалізація цієї Конвенції сприятиме зміцненню демократії в регіоні Європейської економічної комісії (ЄЕК ООН),

усвідомлюючи ту роль, яку в зв'язку з цим відіграє ЄЕК ООН, а також посиляючись зокрема на Провідні принципи ЄЕК ООН щодо забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, схвалених Декларацією міністрів, яка була прийнята на третій Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи» 25 жовтня 1995 р. в Софії, Болгарія,

зважаючи на відповідні положення Конвенції щодо оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті, прийнятої 25 лютого 1991 р. в Еспо, Фінляндія, Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій і Конвенції про охорону і використання транскордонних річок і міжнародних озер, прийнятих 17 березня 1992 р. в Гельсінкі, а також інших регіональних конвенцій,

усвідомлюючи, що прийняття цієї Конвенції сприятиме подальшому зміцненню процесу «Навколишнє Середовище для Європи» і втіленню рішень четвертої Конференції міністрів, що відбулася в червні 1998 р. в Орхусі, Данія,

домовились про таке:

Стаття 1. Мета

З метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, кожна зі Сторін гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, відповідно до положень цієї Конвенції.

Стаття 2. Визначення

Для цілей цієї Конвенції:

1. «Сторона» означає Договірну Сторону цієї Конвенції, якщо в тексті немає іншого визначення;
2. «Державний орган» означає:
 - а) урядовий орган на національному, регіональному та іншому рівні;
 - б) фізичні, чи юридичні особи, які виконують державні адміністративні функції згідно з національним законодавством, включаючи конкретні обов'язки, види діяльності та послуги, що мають відношення до навколишнього середовища;
 - в) будь-які інші фізичні або юридичні особи, на які покладено виконання державних обов'язків чи функцій, або які надають населенню послуги, що мають відношення до навколишнього середовища, під наглядом органу або особи, зазначених вище у підпунктах а) чи б);
 - г) заклади будь-якої регіональної організації економічної інтеграції, зазначені в статті 17, які є Стороною цієї Конвенції.

Це визначення не включає органи або заклади, які діють у сфері судочинства або законодавства;

3. «Екологічна інформація» означає будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про:

а) стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими;

б) фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище в підпункті а), і аналізі затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;

в) стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище в підпункті б);

4. «Громадськість» означає одну або більше фізичних чи юридичних осіб, їх не об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою;
5. «Зацікавлена громадськість» означає громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі; для цілей даного визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість.

Стаття 3. Загальні положення

1. Кожна зі Сторін здійснює необхідні законодавчі, регулятивні та інші заходи, включаючи заходи щодо досягнення відповідності положень, які регламентують порядок виконання положень цієї Конвенції, стосовно інформації, участі громадськості та її доступу до правосуддя, а також відповідних заходів для забезпечення умов їх застосування, для створення і підтримки чіткої, прозорої та злагодженої структури для виконання положень цієї Конвенції.

2. Кожна зі Сторін прагне забезпечити умови, аби посадові особи та державні органи надавали громадськості допомогу та забезпечували їй орієнтацію в отриманні доступу до інформації, сприяли участі у процесі прийняття рішень і в одержанні доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища.
3. Кожна зі Сторін сприяє екологічній просвіті та підвищенню рівня поінформованості громадськості з проблем навколишнього середовища, особливо стосовно одержання доступу до інформації, участі в процесі прийняття рішень і доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища.
4. Кожна зі Сторін забезпечує належне визнання об'єднань, організацій або груп, що сприяють охороні навколишнього середовища, та надає їм відповідну підтримку і забезпечує відповідність своєї національної правової системи цьому зобов'язанню.
5. Положення цієї Конвенції не впливають на права будь-якої Сторони продовжувати виконувати або впроваджувати заходи, що передбачають більш ширший доступ до інформації, активнішу участь громадськості у процесі прийняття рішень і ширший доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, ніж це передбачено цією Конвенцією.
6. Ця Конвенція не потребує будь-яких послаблень існуючих прав на доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища.
7. Кожна зі Сторін сприяє застосуванню принципів цієї Конвенції в міжнародних процесах прийняття рішень з питань, які стосуються навколишнього середовища, і в рамках міжнародних організацій в питаннях, що стосуються навколишнього середовища.
8. Кожна зі Сторін забезпечує умови, аби особи, які здійснюють свої права відповідно до положень цієї Конвенції, не підлягали за свою діяльність покаранню, не зазнавали переслідувань або утисків у будь-якій формі. Це положення не поширюється на повноваження національних судів присуджувати відшкодування поміркованих витрат, пов'язаних зі судовими процедурами.
9. У межах відповідних положень цієї Конвенції громадськість отримує доступ до інформації, має можливість брати участь у процесі прийняття рішень і має доступ до правосуддя з питань,

що стосуються навколишнього середовища, без дискримінації за ознаками громадянства, національної приналежності або місця проживання, а у разі юридичної особи — без дискримінації за ознаками її зареєстрованого місцезнаходження або фактичного центру діяльності.

Стаття 4. Доступ до екологічної інформації

1. Кожна зі Сторін гарантує, що за умови виконання зазначених нижче пунктів цієї Статті державні органи у відповідь на запит про надання екологічної інформації надаватимуть громадськості таку інформацію у рамках національного законодавства; включаючи, за наявності запиту і відповідно до підпункту б) нижче, копії фактичних документів, які містять або охоплюють таку інформацію:
 - а) без потреби формулювати свою зацікавленість;
 - б) у формі, відповідно до запиту, якщо тільки:
 - державний орган не має підстав надати її в іншій формі, причому повинні бути вказані причини, що виправдовують надання інформації саме в такій формі; або
 - інформація вже не була надана громадськості в іншій формі.
2. Екологічна інформація, про яку згадувалося вище в пункті 1, надається в максимально стислі строки, але не пізніше одного місяця після подання заяви, якщо тільки обсяги та складність відповідної інформації не виправдовують продовження цього терміну до двох місяців після подання заяви. Подавця заяви інформують про будь-яке продовження строків і про причини, які є підставою для цього.
3. У запиті про надання екологічної інформації може бути відмовлено, якщо:
 - а) державний орган, до якого було направлено запит, не має у своєму розпорядженні відповідної екологічної інформації;
 - б) запит є очевидно необґрунтованим або сформульованим у надто загальному вигляді; або
 - в) запит стосується матеріалів, що знаходяться на завершальній стадії їх підготовки, або стосується внутрішнього інформаційного обміну між державними органами, коли такий виняток передбачається національним законодавством чи практикою, що склалася,

при цьому враховується зацікавленість громадськості в розкритті такої інформації.

4. У запиті, про надання екологічної інформації може бути відмовлено, якщо її оприлюднення може негативно вплинути на:

а) конфіденційність діяльності державних органів у випадках, коли така конфіденційність передбачається національним законодавством;

б) міжнародні стосунки, національну оборону або державну безпеку;

в) відправлення правосуддя, можливість для осіб бути відданими під справедливий судовий розгляд або спроможність державних органів проводити розслідування кримінального чи дисциплінарного характеру;

г) конфіденційність комерційної та промислової інформації у випадках, коли така конфіденційність охороняється законом з метою захисту законних економічних інтересів. В цьому контексті інформація про викиди, яка стосується охорони навколишнього середовища, підлягає оприлюдненню;

д) права інтелектуальної власності;

е) конфіденційність особистих даних і (чи) архівів, що стосуються фізичної особи, коли ця особа не дала громадськості згоди на оприлюднення такої інформації згідно з положеннями національного законодавства;

є) інтереси третьої сторони, яка надала інформацію, якщо ця сторона не зв'язана зобов'язаннями діяти належним чином, або якщо на цю сторону не може бути покладено такого зобов'язання, і в тих випадках, коли ця сторона не дає згоди на оприлюднення відповідного матеріалу; або

ж) навколишнє середовище, на яке поширюється така інформація, наприклад місця розмноження рідкісних видів. Зазначені вище обґрунтування відмови тлумачаться з урахуванням зацікавленості громадськості в оприлюдненні цієї інформації та з огляду на те, чи стосується інформація, що міститься у запиті, викидів у навколишнє середовище.

5. У тих випадках, коли державний орган не має у своєму розпорядженні екологічної інформації, яка міститься у запиті, цей державний орган у максимально стислий строк інформує подавця

запиту про державний орган, до якого, як він вважає, можна звернутися зі запитом про надання відповідної інформації, або передає цей запит такому органу та належним чином повідомляє про це подавця запиту.

6. Кожна зі Сторін гарантує, що у випадках, коли інформація, що не підлягає оприлюдненню згідно з пунктами 3 в) і 4 вище, може бути відокремлена від решти інформації без шкоди для конфіденційності інформації, яка не підлягає оприлюдненню, державні органи надаватимуть цю решту екологічної інформації.
7. Якщо запит про надання інформації подавався у письмовій формі або якщо того вимагає подавець запиту, відмова у запиті також надсилається у письмовій формі. У відмові зазначаються її причини і наводиться відповідна інформація про доступ до процедур перегляду прийнятого рішення відповідно до Статті 9. Відмова у запиті надається у максимально стислі строки, але не пізніше одного місяця, якщо тільки складність інформації не виправдовує продовження цього строку до двох місяців з моменту подання запиту. Подавця запиту інформують про будь-яке продовження такого строку і про його причини.
8. Кожна зі Сторін може дозволити своїм державним органам стягати плату за інформацію, що надається, за умов, якщо така плата не перевищує поміркованого рівня. Державні органи, які мають намір стягувати плату за інформацію, повідомляють подавцеві запиту про відповідні тарифи розцінок, за якими може стягуватися плата зі зазначенням обставин, що передбачають сплату або звільнення від неї, та умов, коли інформація може надаватися за умови попередньої оплати такого збору.

Стаття 5. Збір та поширення екологічної інформації

1. Кожна зі Сторін забезпечує, щоб:
 - а) державні органи мали у своєму розпорядженні екологічну інформацію, яка стосується роду їх діяльності, та постійно поновлювали її;
 - б) було створено обов'язкові системи для забезпечення належного надходження в державні органи інформації про заплановані та здійснювані заходи, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище;

в) у випадках, що становлять безпосередню загрозу для здоров'я людини або навколишнього середовища, які виникають в результаті людської діяльності або є наслідком природних явищ, вся інформація, яка могла б дати можливість громадськості вжити заходів щодо відвернення або зменшення шкоди, яка може стати наслідком такої загрози, і яка є у розпорядженні державного органу, має негайно поширюватися серед членів громадськості, яких потенційно торкається загроза.

2. Кожна зі Сторін забезпечує, щоб у межах національного законодавства процедури надання громадськості екологічної інформації були прозорими, а екологічна інформація була легкодоступною, серед іншого, шляхом:

а) надання громадськості достатньої інформації про види та обсяги екологічної інформації, яка є у розпорядженні відповідних державних органів, основні умови, за яких така інформація може надаватися, і доступ до неї, а також про процес її отримання;

б) організації та здійснення таких практичних заходів, як:

- забезпечення доступу громадськості до списків, реєстрів або архівів;
- встановлення вимог до посадових осіб підтримувати громадськість в отриманні доступу до інформації у відповідно до цієї Конвенції; і
- визначення контактних осіб; і

в) забезпечення безплатного доступу до екологічної інформації, що міститься в списках, реєстрах або архівах згідно з підпунктом б) вище.

3. Кожна зі Сторін забезпечує поступове збільшення обсягу екологічної інформації в електронних базах даних, які є легкодоступними для широкого загалу громадськості через публічні мережі зв'язку. Інформація, доступна в такій формі, має включати:

а) звіти про стан навколишнього середовища згідно з пунктом

4 нижче;

б) тексти законодавчих актів з питань, що стосуються навколишнього середовища або мають до нього відношення;

в) у відповідних випадках, документи з питань політики, плани та програми, що стосуються навколишнього середовища або мають до нього відношення, а також природоохоронні угоди; і

г) іншу інформацію тією мірою, якою наявність зазначеної інформації в такій формі може сприяти застосуванню національного законодавства для виконання положень цієї Конвенції, за умови, якщо така інформація вже є в електронній формі.

4. Кожна зі Сторін через регулярні проміжки часу, що не перевищують три або чотири роки, публікує і поширює національний звіт про стан навколишнього середовища, включаючи інформацію про якість навколишнього середовища та інформацію щодо навантажень на навколишнє середовище.

5. Кожна зі Сторін здійснює в рамках свого законодавства заходи з метою поширення, серед іншого:

а) законодавчих актів і директивних документів, таких як стратегії, документи з питань політики, програми та плани дій, що стосуються навколишнього середовища, звіти про хід їх виконання, які готуються на різних рівнях державної влади;

б) міжнародних договорів, конвенцій і угод з питань, що стосуються навколишнього середовища; і

в) у відповідних випадках інших важливих міжнародних документів з питань, що стосуються навколишнього середовища.

6. Кожна зі Сторін заохочує діячів, чия діяльність справляє значний вплив на навколишнє середовище, регулярно інформувати громадськість про вплив їх діяльності та продуктів цієї діяльності на довкілля, здійснюючи це, у відповідних випадках, у рамках використання добровільних систем екомаркування та екологічної експертизи або за допомогою інших засобів.

7. Кожна зі Сторін:

а) публікує фактичну інформацію та її аналіз, які вона вважає доцільними та важливими для розроблення найсуттєвіших пропозицій з питань екологічної політики;

б) публікує або іншим чином забезпечує доступ до наявного пояснювального матеріалу стосовно своїх контактів з громадськістю з питань, що входять у сферу дії положень цієї Конвенції; і

в) надає в належній формі інформацію про виконання державними органами усіх рівнів державних функцій або про надання населенню послуг, які мають відношення до навколишнього середовища.

8. Кожна зі Сторін розробляє механізми для забезпечення громадськості достатньою інформацією стосовно продуктів таким

чином, щоб дати можливість споживачам зробити екологічно обґрунтований вибір.

9. Кожна зі Сторін вживає заходів щодо поступового розгортання узгодженої загальнонаціональної системи кадастрів чи реєстрів забруднень з використанням структурованої, автоматизованої та доступної для громадськості бази даних, що накопичується на основі стандартизованої системи звітності з урахуванням міжнародного досвіду, якщо це доцільно. Така система може містити дані про проникнення, викиди і перенесення певного класу речовин і продуктів, які є наслідком певних видів діяльності, у тому числі при користуванні водою, енергією та природними ресурсами, у різні сфери навколишнього середовища як у місцях переробки та видалення відходів, так і поза ними.
10. Жодне положення цієї Статті не може зашкодити праву Сторін відмовитися від оприлюднення певної екологічної інформації відповідно до підпунктів 3 і 4 Статті 4.

Стаття 6. Участь громадськості у прийнятті рішень щодо конкретних видів діяльності

1. Кожна зі Сторін:

- а) застосовує положення цієї Статті стосовно рішень з питань про доцільність дозволу на запропоновані види діяльності, перераховані в Додатку 1;

- б) відповідно до свого національного законодавства також застосовує положення цієї Статті стосовно запропонованих видів діяльності, що не наведені в Додатку 1, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище. З цією метою Сторони визначають, чи ці положення охоплюють запланований вид діяльності; і

- в) може приймати рішення, якщо це передбачається національним законодавством, у деяких конкретних випадках не застосовувати положення цієї Статті до запланованих видів діяльності, які служать цілям національної оборони, якщо ця Сторона вважає, що таке застосування може зашкодити цим цілям.

2. Зацікавлена громадськість адекватно, своєчасно та ефективно одержує інформацію залежно від обставин шляхом публічного повідомлення або в індивідуальному порядку на початковому етапі процедури прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, серед іншого, про:

а) запропонований вид діяльності та заявку, за якою буде прийматися рішення;

б) характер можливих рішень або проект рішення;

в) державний орган, відповідальний за прийняття рішення;

г) передбачувану процедуру, включаючи те, яким чином і коли така інформація може бути надана:

- про початок виконання процедури;
 - про можливості для участі громадськості;
 - про час і місце будь-якого запланованого громадського слухання;
 - про наявність державного органу, в якому можна отримати відповідну інформацію, та про те, куди відповідну інформацію було передано на розгляд громадськості;
 - про наявність відповідного державного органу або будь-якого іншого офіційного органу до якого можуть надсилатися зауваження чи запитання, та про строки подання зауважень і запитань;
 - про те, яка екологічна інформація, що стосується запропонованого виду діяльності, є в наявності; і з охоплення даного виду діяльності національною або транскордонною процедурою оцінки впливу на навколишнє середовище.
3. Процедури участі громадськості передбачають помірковані терміни для різних етапів, що забезпечують достатній час для інформування громадськості відповідно до пункту 2 і підготовки та ефективної участі громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища.
 4. Кожна зі Сторін забезпечує участь громадськості вже на ранньому етапі, коли є всі можливості для розгляду різних варіантів і коли участь громадськості може бути найефективнішою.
 5. Кожна зі Сторін ще перед поданням заяви про дозвіл на участь має сприяти, у разі потреби, потенційним заявникам у визначенні зацікавлених кіл громадськості, проведенні обговорення та надання інформації стосовно цілей подання заявки.
 6. Кожна зі Сторін вимагає від компетентних державних органів забезпечувати, як цього вимагає національне законодавство, зацікавлені кола громадськості, після отримання від них запиту, безплатним доступом до всієї інформації, яка стосується процесу прийняття рішень, про що йдеться у цій Статті, та інформацією, наявною на момент реалізації процедури участі громадськості, з

метою її вивчення і по мірі її надходження без шкоди для права Сторін відмовити в оприлюдненні певної інформації згідно з пунктами 3 і 4 Статті 4. Така інформація має, принаймні без порушення положень Статті 4, включати:

а) опис промислового об'єкта, фізичні та технічні характеристики запропонованої діяльності, включаючи оцінки передбачуваних залишків і викидів;

б) опис найсуттєвіших факторів впливу на навколишнє середовище;

в) опис заходів, передбачених для запобігання та (або) зменшення впливу, включаючи викиди;

г) популярне резюме вищезгаданого;

д) огляд основних альтернатив, розглянутих заявником; і

е) відповідно до національного законодавства основні звіти та рекомендації, адресовані державному органу на момент, коли зацікавлений громадськості буде надано інформацію згідно з пунктом 2, наведеним вище.

7. Процедури участі громадськості дають їй можливість подавати в письмовій формі або, у разі потреби, під час громадських слухань або розгляду питання за участю заявника будь-які зауваження, інформацію, аналіз або міркування, які, на її думку, стосуються запланованої діяльності.

8. Кожна зі Сторін забезпечує, щоб у відповідному рішенні належним чином було враховано результати участі громадськості.

9. Кожна зі Сторін забезпечує, щоб після прийняття рішення державним органом громадськість була б належним чином поінформована про це рішення відповідно до належних процедур. Кожна зі Сторін надає громадськості текст рішення разом з переліком причин і міркувань, покладених в основу цього рішення.

10. Кожна зі Сторін гарантує, що у разі перегляду чи поновлення державним органом умов ведення діяльності, зазначеної в пункті 1, до положення пунктів 2–9 цієї Статті будуть застосовуватись *mutatis mutandis*, а також у тих випадках, коли це доцільно.

11. Кожна зі Сторін у рамках свого національного законодавства та в міру можливостей і доцільності застосовує положення цієї Статті до рішень, які стосуються видачі дозволів на умисне вивільнення генетично змінених організмів у навколишнє середовище.

Стаття 7. Участь громадськості в питаннях розроблення планів, програм і політичних документів, пов'язаних з навколишнім середовищем

Кожна зі Сторін передбачає відповідні практичні та (або) інші положення стосовно участі громадськості на принципах прозорості та справедливості в процесі підготовки планів і програм, пов'язаних з навколишнім середовищем, надаючи громадськості необхідну інформацію. В рамках цих принципів застосовуються пункти 3, 4 і 8 Статті 6. Відповідний державний орган з урахуванням цілей Конвенції визначає кола громадськості, які можуть брати участь у цьому процесі. В міру можливостей кожна зі Сторін прагне забезпечити громадськість можливостями для її участі у розробці екологічної політики.

Стаття 8. Участь громадськості у підготовці нормативних актів виконавчої влади і (або) загальнообов'язкових юридичних актів

Кожна зі Сторін докладає зусиль для сприяння ефективній участі громадськості на відповідному етапі, доки залишаються відкритими можливості вибору, в підготовці державними органами нормативних положень, які мають безпосередню виконавчу силу, та інших загальноприйнятих юридичних правил, обов'язкових для виконання, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище. З цією метою вживаються такі заходи:

- а) визначаються терміни, достатні для забезпечення ефективної участі;
- б) проекти правил публікуються або доводяться до відома громадськості іншим чином;
- в) громадськості надається можливість висловлювати свої зауваження безпосередньо або через представницькі консультативні органи. Результати участі громадськості враховуються максимальним чином.

Стаття 9. Доступ до правосуддя

1. Кожна зі Сторін у рамках свого національного законодавства гарантує кожній особі, яка вважає, що її запит з отримання інформації відповідно до умов Статті 4 було проігноровано, неправомірно відхилено частково чи повністю, неадекватно

задоволено, або підхід до розгляду такого запиту не відповідав положенням зазначеної статті, доступ до процедури розгляду прийнятого рішення в суді або іншому незалежному та неупередженому органі, заснованому згідно зі законом.

У випадках, коли передбачається такий перегляд рішення в суді, Сторона гарантує такий особі доступ до визначеної законом швидкої процедури, яка не потребує оплати або передбачає мінімальні тарифи для перегляду справи державним органом або її розгляду незалежним і неупередженим органом, який не є судовим.

Остаточні рішення, що приймаються відповідно до пункту 1, є обов'язковими для виконання державним органом, який володіє відповідною інформацією. Причини вказуються у письмовій формі, принаймні у випадках, коли в доступі до інформації було відмовлено відповідно до цього пункту.

2. Кожна зі Сторін у рамках свого національного законодавства забезпечує, щоб відповідні представники зацікавленої громадськості,

а) які проявляють достатню зацікавленість, або як альтернатива;

б) які вважають, що мало місце порушення того чи іншого права, коли це обумовлено адміністративно-процесуальними нормами відповідної Сторони, мати доступ до процедури перегляду прийнятих рішень в суді та (або) іншому незалежному та неупередженому органі, заснованому згідно зі законом, з метою оскарження законності будь-якого рішення, дії або бездіяльності з правового та процесуального погляду за умови дотримання положень Статті 6, а також інших відповідних положень цієї Конвенції там, де це передбачено національним законодавством і без шкоди для пункту 3, наведеному нижче.

Наявність достатньої зацікавленості та факт порушення того чи іншого права визначаються згідно з положеннями національного законодавства і залежно від мети надання зацікавлених громадськості широкого доступу до правосуддя в рамках цієї Конвенції. В цьому контексті для цілей вищенаведеного підпункту а) достатньо зацікавленості будь-якої неурядової організації, що відповідає вимогам, зазначеним у пункті 5 Статті 2. Для цілей підпункту б), наведеного вище, така організація також має право заявляти про порушення своїх прав.

Положення даного пункту 2 не виключають можливості використання процедури попереднього перегляду адміністративним органом і не зачіпають вимоги щодо вичерпання адміністративних процедур перегляду перед зверненням до судових процедур перегляду в тих випадках, коли така вимога передбачена національним законодавством.

3. Крім процедур перегляду, передбачених вище пунктами 1 і 2, і без їх порушення, кожна зі Сторін забезпечує представникам громадськості, коли вони відповідають передбаченим законодавством критеріям, якщо такі є, доступ до адміністративних або судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища.
4. Крім цього, і без порушення вищенаведеного пункту 1 процедури, згадані вище в пунктах 1, 2, 3, мають забезпечувати адекватні та ефективні засоби правового захисту, включаючи у разі потреби засоби правового захисту у формі судової заборони, і бути справедливими, неупередженими, своєчасними і не пов'язаними з непомірно великими витратами. Рішення, що приймаються відповідно до цієї Статті, надаються або реєструються у письмовій формі. Громадськість має доступ до рішень судів, а також, у міру можливостей, до рішень інших органів.
5. Для підвищення ефективності дії положень цієї Статті кожна зі Сторін забезпечує надання громадськості інформації про доступ до адміністративних і судових процедур перегляду рішень, а також розглядає питання зі створення відповідних механізмів надання допомоги для усунення або послаблення фінансових чи інших перешкод на доступ до правосуддя.

Стаття 10. Нарада сторін

1. Перша нарада Сторін скликається не пізніше, ніж через один рік від дня набрання чинності цієї Конвенції. Надалі чергові наради Сторін проводитимуться принаймні через кожні два роки, якщо тільки Сторони не приймуть іншого рішення, або на письмове прохання будь-якої зі Сторін за умови, якщо протягом шести місяців від дати повідомлення Виконавчим секретарем ЄЕК

ООН всіх Сторін про це цього прохання воно буде підтримане принаймні однією третиною Сторін.

2. На своїх нарадах Сторони постійно контролюють хід виконання цієї Конвенції, беручи за основу регулярну інформацію, що надходить від Сторін, і з цією метою вони:

а) проводять перегляд політики та правових і методологічних підходів з питань доступу до інформації та участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, для їх подальшого вдосконалення;

б) обмінюються інформацією про набутий досвід в галузі укладання та виконання двосторонніх і багатосторонніх угод або інших домовленостей, що стосуються цілей цієї Конвенції, учасниками яких є одна або більше ніж одна зі Сторін;

в) у разі потреби звертаються до послуг відповідних органів ЄЕК ООН, а також інших компетентних міжнародних органів і спеціальних комітетів для розгляду всіх аспектів, які стосуються досягнення цілей даної Конвенції;

г) у разі потреби засновують будь-які допоміжні органи;

д) у разі доцільності готують протоколи до цієї Конвенції;

е) розглядають і затверджують пропозиції про внесення поправок до цієї Конвенції згідно з положеннями Статті 14;

є) розглядають і затверджують будь-які заходи, що можуть знадобитися для досягнення цілей даної Конвенції;

ж) на своїй першій нараді розглядають і шляхом консенсусу приймають правила процедури своїх нарад і нарад допоміжних органів;

з) на своїй першій нараді розглядають накопичений ними досвід реалізації положень пункту 9 Статті 5 і вирішують питання про заходи, необхідні для досягнення подальшого розвитку системи, про яку йдеться в цьому пункті, з урахуванням процесів і змін, що мають місце на міжнародному рівні, включаючи розробку відповідного документа, який стосується проникнення забруднювачів у навколишнє середовище та реєстрів чи кадастрів, що можуть бути включеними у доповнення до цієї Конвенції.

3. Нарада Сторін у разі потреби може розглядати питання про фінансові операції на основі консенсусу.

4. Організація Об'єднаних Націй, її спеціалізовані установи та Міжнародне агентство з атомної енергії, а також будь-яка інша державна або регіональна організація економічної інтеграції, які згідно зі Статтею 17 мають право підписувати цю Конвенцію, але не є Сторонами цієї Конвенції, та будь-яка міжурядова організація, компетентна в питаннях, яких стосується Конвенція, мають право участі в нарадах Сторін як спостерігачі.
5. Будь-яка неурядова організація, компетентна в питаннях, яких стосується ця Конвенція, та яка поінформувала Виконавчого секретаря Європейської економічної комісії про своє бажання бути представленою на нараді Сторін, має право на таку участь зі статусом спостерігача, у разі, якщо проти цього не заперечуватиме принаймні одна третина Сторін, присутніх на нараді.
6. Для цілей вищенаведених пунктів 4 і 5 правила процедури, згадані вище в підпункті ж) пункту 2, передбачають практичні механізми щодо процедури допуску, та інші відповідні умови.

Стаття 11. Право голосу

1. За винятком випадків, передбачених нижче пунктом 2, кожна зі Сторін цієї Конвенції має право одного голосу.
2. Регіональні організації економічної інтеграції реалізують своє право голосу з питань, що входять до їх компетенції, маючи кількість голосів, що дорівнює кількості країн-членів цієї організації, які є Сторонами даної Конвенції. Такі організації втрачають право голосу, якщо їхні країни-члени реалізують самі своє право голосу, і навпаки.

Стаття 12. Секретаріат

Виконавчий секретар Європейської економічної комісії виконує такі функції:

- а) скликає та готує наради Сторін;
- б) передає Сторонам доповіді та іншу інформацію, отриману згідно з положеннями цієї Конвенції;
- в) виконує інші функції, які можуть бути визначені Сторонами.

Стаття 13. Додатки

Додатки до цієї Конвенції є її невід'ємною частиною.

Стаття 14. Поправки до конвенції

1. Будь-яка зі Сторін може пропонувати поправки до цієї Конвенції.
2. Текст будь-якої запропонованої поправки до цієї Конвенції подається у письмовій формі Виконавчому секретареві Європейської економічної комісії, який адресує його всім Сторонам принаймні за дев'яносто днів до початку наради Сторін, на якій пропонується прийняти цю поправку.
3. Сторони докладають всіх зусиль для досягнення згоди щодо прийняття будь-якої запропонованої поправки до цієї Конвенції шляхом консенсусу. В разі, якщо всі засоби для досягнення консенсусу вичерпані, а згоди не досягнуто, то як останній засіб для прийняття такої поправки є більшість у три чверті голосів Сторін, присутніх на нараді та які брали участь у голосуванні.
4. Депозитарій доводить до відома всіх Сторін тексти поправок до цієї Конвенції, які були прийнято згідно з пунктом 3 для ратифікації, затвердження або прийняття. Поправки до цієї Конвенції, крім поправок до додатків, набувають чинності для Сторін, які їх ратифікували, затвердили або прийняли, на дев'яностий день після отримання Депозитарієм повідомлення про їх ратифікацію, затвердження або прийняття принаймні трьома чвертями цих Сторін. Надалі стосовно будь-якої іншої Сторони поправки набувають чинності на дев'яностий день після передачі цією Стороною на зберігання документа про ратифікацію, затвердження або прийняття відповідних поправок.
5. Будь-яка зі Сторін, яка неспроможна затвердити яку-небудь поправку до додатку до цієї Конвенції, повідомляє про це Депозитарій у письмовій формі протягом дванадцяти місяців після дати отримання повідомлення про прийняття поправки. Депозитарій негайно сповіщає всі Сторони про отримання будь-якого такого повідомлення. Будь-яка зі Сторін може у будь-який час прийняти поправки, відмовившись від своєї попередньої заяви, а після передачі Депозитарієм документа про прийняття дані поправки до такого додатку набувають чинності для цієї Сторони.
6. Через дванадцять місяців після дати пересилання повідомлення Депозитарієм, як це передбачено вище пунктом 4, поправка до додатку набирає чинності для тих Сторін, які не надали повідомлення Депозитарієві відповідно до положень вищенаведеного

пункту 5, за умови, що не більше однієї третини кількості Сторін надали таке повідомлення.

7. Для цілей даної Статті визначення «Сторонами, які були присутні та брали участь у голосуванні» означає Сторони, які були присутні та проголосували «за» або «проти».

Стаття 15. Контроль за дотриманням

Нарада Сторін на основі консенсусу визначає альтернативні заходи неконфронтаційного, не судового і консультативного характеру для розгляду дотримання положень цієї Конвенції. Ці заходи забезпечують належну участь громадськості та можуть включати можливість розгляду повідомлень від представників громадських кіл з питань, що стосуються цієї Конвенції.

Стаття 16. Врегулювання спорів

1. Якщо між двома або більше Сторонами виникає спір стосовно тлумачення або застосування положень даної Конвенції, вони прагнуть вирішити його шляхом переговорів або будь-яким іншим шляхом врегулювання спорів, прийнятним для конфліктуючих Сторін.
2. При підписанні, ратифікації, прийнятті, затвердженні цієї Конвенції або у разі приєднання до неї, або в будь-який інший момент після цього Сторона може адресувати Депозитарієві письмову заяву про те, що стосовно спору, який не було урегульовано згідно з положенням вищенаведеного пункту 1, вона визнає один або обидва засоби врегулювання спору обов'язковими стосовно будь-якої зі Сторін, що візьме на себе аналогічне зобов'язання з таких:
 - а) передача спору до Міжнародного Суду Справедливості;
 - б) арбітражне слухання відповідно до процедури, зазначеної в Додатку II.

Якщо конфліктуючі Сторони приймають обидва засоби врегулювання спору, зазначені вище у пункті 2, спір може бути передано тільки до Міжнародного Суду Справедливості, якщо тільки Сторони не домовилися про інше.

Стаття 17. Підписання

Ця Конвенція відкрита для підписання в Орхусі (Данія) 25 червня 1998 року, а потім у штаб-квартирі Організації Об'єднаних

Націй у Нью-Йорку до 21 грудня 1998 року державами-членами Європейської економічної комісії, а також державами, що мають консультативний статус при Європейській економічній комісії відповідно до пунктів 8 і 11 Резолюції 36 (IV) Економічної та Соціальної Ради від 28 березня 1947 року, а також регіональними організаціями економічної інтеграції, утвореними країнами-членами Європейської економічної комісії, яким їхні країни-члени передали повноваження з питань, які регулюються цією Конвенцією, включаючи повноваження укладати договори, що стосуються даних питань.

Стаття 18. Депозитарій

Функції Депозитарію цієї Конвенції виконує Генеральний Секретар Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 19. Ратифікація, прийняття, затвердження та приєднання

1. Ця Конвенція підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню державами та регіональними організаціями економічної інтеграції, що її підписали.
2. З 22 грудня 1998 року ця Конвенція відкрита для приєднання для держав і регіональних організацій економічної інтеграції, згаданих в Статті 17.
3. Будь-яка інша держава, яку не вказано вище в пункті 2, яка є членом Організації Об'єднаних Націй, може приєднатися до цієї Конвенції за згоди Наради Сторін.
4. Будь-яка організація, згадана в Статті 17, яка стає Стороною цієї Конвенції, при тому, що жодна з держав-членів цієї організації не є Стороною даної Конвенції, бере на себе всі зобов'язання, передбачені цією Конвенцією. У разі, якщо одна або більше з держав-членів є Сторонами цієї Конвенції, така організація та її держави-члени приймають рішення про свою належну відповідальність за виконання своїх обов'язків за цією Конвенцією. У таких випадках і організація, і її держави-члени не можуть одночасно користуватися правами, передбаченими цією Конвенцією.
5. У своїх документах про ратифікацію, прийняття, затвердження або приєднання регіональні організації економічної інтеграції, згадані в Статті 17, заявляють про масштаби своєї компетенції з питань, що регулюються цією Конвенцією. Такі організації також

інформують Депозитарій про будь-які суттєві зміни масштабів своєї компетенції.

Стаття 20. Набуття чинності

1. Ця Конвенція набуває чинності на дев'яностий день після передачі на зберігання шістнадцятого документа про ратифікацію, прийняття, затвердження або приєднання.
2. Для цілей вищенаведеного пункту 1 будь-який документ, що його здає на зберігання яка-небудь зі регіональних організацій економічної інтеграції, не розглядається як доповнення до документів, що були передані на зберігання державами-членами такої організації.
3. Стосовно кожної держави або кожної організації, які згадуються в Статті 17 і беруть участь у ратифікації, прийнятті або затвердженні цієї Конвенції або приєднуються до неї після передачі на зберігання шістнадцятого документа про ратифікацію, прийняття, затвердження або приєднання, ця Конвенція набуває чинності на дев'яностий день після дати передачі такою державою або організацією на зберігання документа про ратифікацію, прийняття, схвалення або приєднання.

Стаття 21. Вихід із Конвенції

У будь-який час через три роки після дати набуття чинності цієї Конвенції стосовно будь-якої Сторони ця Сторона може вийти з Конвенції шляхом подання письмового повідомлення на адресу Депозитарію. Будь-який подібний вихід набуває чинності на дев'яностий день після дати отримання такого повідомлення Депозитарієм.

Стаття 22. Аутентичні тексти

Оригінал цієї Конвенції, текст якого складено англійською, французькою та російською мовами, є однаково аутентичним і передається на зберігання Генеральному Секретареві Організації Об'єднаних Націй.

ЗАСВІДЧУЮЧИ ЗГАДАНЕ, ті, що нижче підписалися, належним чином на те уповноважені, підписали цю Конвенцію.

Укладено в Оргусі (Данія) двадцять п'ятого червня одна тисяча дев'ясот дев'яносто восьмого року.

Додаток І. Перелік видів діяльності, згаданих у пункті 1 а) статті 6

1. Енергетика:

- нафтопереробні та газопереробні заводи;
- установки для газифікації та зрідження;
- теплові електростанції та інші установки для спалювання тепловою потужністю 50 МВт і вище;
- коксові печі;
- атомні електростанції та інші атомні реактори, включаючи демонтаж або виведення з експлуатації таких електростанцій або реакторів (*) (за винятком дослідницьких установок для виробництва і конверсії ядерного пального та сировини для одержання вторинного ядерного пального, матеріалів, що діляться та відтворюються, потужність яких не перевищує 1 кВт постійного теплового навантаження);
- установки для регенерації опроміненого ядерного пального;
- установки, призначені:
 - для виробництва або збагачення ядерного пального;
 - для переробки опроміненого ядерного пального або високо-радіоактивних відходів;
 - для остаточного вилучення опроміненого ядерного пального;
 - виключно для остаточного вилучення радіоактивних відходів;
 - виключно для зберігання (запланованого на період більше, ніж 10 років) опроміненого ядерного пального або радіоактивних відходів в інших місцях за межами території промислового об'єкта.

2. Виробництво та обробка металів:

- установки для випалювання або агломерації металевих руд (включаючи сульфідну руду);
- установки для виробництва переробного чавуну або сталі (первинна або вторинна плавки), включаючи безперервний розлив продуктивністю, що перевищує 2,5 т за годину;
- установки для обробки чорних металів:
 - стани гарячої прокатки продуктивність, що перевищує 20 т сирової сталі за годину;
 - ковальські молоти, енергетична потужність яких перевищує 50 кДж на молот, а потужність теплового споживання перевищує 20 МВт;

- нанесення захисних розпилених металевих покриттів з подачею сирові сталі, що перевищує 2 т за годину.
 - лиття чорних металів з продуктивністю, що перевищує 20 т за добу;
 - установки для:
 - виробництва неокислених кольорових металів з руд, концентратів або вторинних сировинних матеріалів шляхом металургійних, хімічних або електролітичних процесів;
 - виплавляння, включаючи легування сплавів, кольорових металів, у тому числі рекуперованих продуктів (рафінування, ливарне виробництво і т.п.), плавильною продуктивністю, що перевищує 4 т на добу для свинцю та кадмію або 20 т за добу для всіх інших металів;
 - установки для поверхневої обробки металів у чанах з пластичних матеріалів з використанням електролітичних або хімічних процесів, при яких об'єм переробних технологічних чанів перевищує 30 куб.м.
3. Промисловість для переробки мінеральної сировини:
- установки для виробництва цементного клінкеру в обертальних випалювальних печах з виробничою продуктивністю, що перевищує 50 т за добу, або вапна в обертальних випалювальних печах з виробничою продуктивністю, що перевищує 50 т за добу, або в інших печах з продуктивністю, що перевищує 50 т за добу;
 - установки для виробництва азбесту та продукції, що містить азбест;
 - установки для виробництва скла, включаючи скловолокно, з плавильною продуктивністю, що перевищує 20 т за добу;
 - установки для плавлення мінеральних речовин, включаючи виробництво мінеральних волокон, з плавильною продуктивністю, що перевищує 20 т за добу;
 - установки для виробництва керамічних продуктів шляхом випалення, зокрема, покрівельної черепиці, цегли, вогнестійкої цегли, керамічної плитки, кам'яної кераміки або фарфорових виробів, виробничою продуктивністю, що перевищує 75 т за добу, і (або) випалювальних печей, місткість яких є більшою ніж 4 куб.м, а щільність затвердіння на піч перевищує 300 кг/ куб. м.

4. Хімічна промисловість: виробництво у межах значень категорій діяльності, що містяться у цьому пункті, означає виробництво в промислових масштабах шляхом хімічної обробки речовин або груп речовин, зазначених у підпунктах а–є):

а) хімічні установки для виробництва таких основних органічних хімічних речовин, як:

- прості вуглеці (лінійні або циклічні, насичені або ненасичені, аліфатичні або ароматичні);
- вуглеводні, що містять кисень, такі як спирти, альдегіди, кетони, карбонові кислоти, складні ефіри, ацетати, прості ефіри, перекиси, епоксидні смоли;
- сірчані вуглеводні;
- азотні вуглеводні, такі як аміни, аміди, сполуки азоту, нітросполуки або нітратні сполуки, нітрили, ціанати, зі оціанати;
- вуглеводні, що містять фосфор;
- галогеновані вуглеводні;
- органометалеві сполуки;
- основні пластичні матеріали (полімери, синтетичні волокна і волокна на базі целюлози);
- синтетичний каучук;
- фарби та пігменти;
- поверхнево-активні речовини;

б) хімічні установки для виробництва таких основних неорганічних речовин, як:

- гази, такі як аміак, хлор або хлористий водень, фтор або фтористий водень, оксиди водню, сполуки сірки, оксиди азоту, водень, двоокис сірки, хлорокис вуглецю;
- кислоти, такі як хромової кислота, фтористоводнева кислота, фосфорна кислота, азотна кислота, хлористоводнева кислота, сірчана кислота, олеум, сірчиста кислота;
- луги, такі як гідроокис амонію, гідроокис калію, гідроокис натрію;
- солі, такі як хлористий амоній, бертолетова сіль, вуглекислий калій, вуглекислий натрій, перборат, азотнокисле срібло;
- неметали, оксиди металів або інші неорганічні сполуки, такі як карбід кальцію, кремній, карбід кремнію;

в) хімічні установки для виробництва фосфорних, азотних або калійних мінеральних добрив (простих або складних добрив);

г) хімічні установки для виробництва основних продуктів для рослинництва та біоцидів;

д) установки, на яких використовуються хімічні або біологічні процеси для виробництва основних фармацевтичних продуктів;

е) хімічні установки для виробництва вибухових речовин;

є) хімічні установки, в яких хімічні й біологічні процеси використовуються для білкових кормових добавок, ферментів та інших білкових речовин.

5. Переробка та вилучення відходів:

– установка для спалювання, рекуперації, хімічного оброблення або захоронення шкідливих відходів;

– установки для спалювання комунально-побутових відходів продуктивністю, що перевищує 3 т за годину;

– установки для видалення нешкідливих відходів, продуктивністю що перевищує 50 т на добу;

– звалища, на які надходять понад 10 т відходів на добу або загальною місткістю, що перевищує 25 000 т, за винятком звалищ інертних відходів.

6. Установки для очищення стічних вод продуктивністю, що перевищує еквівалент чисельності населення в розмірі 150 000 чоловік.

7. Промислові установки для:

а) виробництва целюлози з деревини або аналогічних волокнистих матеріалів;

б) виробництва паперу та картону виробничою продуктивністю, що перевищує 20 т на добу.

8. Будівництво:

а) залізниць далекого сполучення та аеропортів (**) довжиною злітно-посадкових смуг 2 100 м і більше;

б) автомагістралей і швидкісних доріг (***);

в) нових доріг, що мають чотири і більше смуг дорожнього руху, або реконструкція та (або) розширення наявних доріг, що мають дві або менше смуг дорожнього руху, для збільшення кількості смуг до чотирьох і більше для руху там, де така нова дорога або реконструйована та (або) розширена ділянка дороги матимуть безперервну протяжність 10 км або більше.

9. а) Внутрішні водні сполучення і порти для внутрішнього судноплавства, придатні для проходження суден тоннажністю, що перевищує 1 350 т;
б) торгові порти, причали для навантаження та вивантаження, пов'язані з береговими та виносними портами (за винятком причалів паромних переправ), які можуть приймати судна тоннажністю, що перевищує 1 350 т;
10. Забір підземних вод або система штучного поповнення підземних вод зі щорічним водозабором або об'ємом води, що поповнюється, еквівалентній або більшій за 10 млн.куб.м.
11. а) Роботи з перекидання водних ресурсів між річковими басейнами, якщо таке перекидання спрямоване на запобігання можливій нестачі води та кількість води, яку перекидають, перевищує 100 млн.куб.м/рік;
б) у всіх інших випадках роботи з перекидання водних ресурсів між річковими басейнами з багаторічною середньою кількістю стоку басейну, що перевищує 2000 млн.куб.м/рік, у разі, коли кількість води, яку перекидають, перевищує 5 % цього стоку.
В обох випадках кількість питної води, яку перекидають по трубах, не враховується.
12. Видобуток нафти та природного газу в комерційних інтересах, коли обсяги видобутку нафти перевищують 500 т на добу, а обсяги видобутку газу перевищують 500000 куб.м на добу.
13. Греблі та інші об'єкти, призначені для утримання та постійного зберігання води, коли нові або додаткові обсяги затриманої води перевищують 10 млн м³.
14. Трубопроводи для транспортування газу, нафти або хімічних речовин діаметром, що перевищує 800 мм, і довжиною, що перевищує 40 км.
15. Установки для інтенсивного вирощування птиці або свиней, розраховані на більше, ніж:
а) 40 000 місць для птиці;
б) 2 000 місць для відгодовування свиней (вагою понад 30 кг);
або
в) 750 місць для свиноматок.
16. Кар'єри та райони відкритого видобутку корисних копалин з площею поверхневої ділянки, що перевищує 25 га, або райони

видобутку торфу з площею поверхневої ділянки, що перевищує 150 га.

17. Будівництво повітряних ліній електропередач напругою 220 кВ або більше, і довжиною, що перевищує 15 км.

18. Установки для зберігання нафти, нафтохімічних або хімічних продуктів ємністю 200 000 т і більше.

19. Інші види діяльності:

- установки для попередньої обробки (такі операції, як промивання, відбілювання, мерсеризація) або фарбування волокон або текстилю, продуктивність яких перевищує 10 т на добу;
- установки для дублення шкіри та шкір, на яких об'єм переробки перевищує 12 т готової продукції на добу;

а) бойні для переробки туш, продуктивність яких що перевищує 50 т на добу;

б) виробництво продуктів харчування шляхом обробки та переробки:

- сировини тваринного походження (крім молока) продуктивністю виходу готової продукції, що перевищує 75 т на добу;

- сировини рослинного походження продуктивністю виходу готової продукції, що перевищує 300 т на добу (середній показник за квартал);

в) обробка та переробка молока, коли кількість одержаного молока перевищує 200 т на добу (на основі середньорічного показника);

- установки для видалення або рециркуляції туш свійських тварин або відходів тваринництва продуктивністю, що перевищує 10 т на добу;

- установки для поверхневої обробки речовин, предметів або продуктів з використанням органічних розчинників, зокрема для оздоблення, друку, покриття, знежирювання, гідрозіювання, калібрування, фарбування, очищення або насичування, продуктивністю що перевищує 150 кг на годину, або більше ніж 200 т на рік;

- установки для виробництва вуглецю (коксу) або електрографіту шляхом спалювання або графітизації.

20. Будь-який вид діяльності, про який не згадується вище в пунктах 1–19, якщо участь громадськості передбачається у рамках

процедури оцінки впливу на навколишнє середовище згідно з національним законодавством.

21. Положення пункту 1 а) Статті 6 цієї Конвенції не застосовується до жодного з вищезгаданих проєктів, які реалізуються виключно або в основному з метою досліджень, розроблення та перевірки нових технологій, методів або продуктів протягом менше ніж двох років, якщо тільки немає ймовірності спричинення значного шкідливого впливу на навколишнє середовище або здоров'я.
22. Будь-яка зміна або розширення діяльності, які самі по собі відповідають критеріям/пороговим величинам, установленим у цьому додатку, підпадають під пункт 1 а) Статті 6. Будь-які інші зміни або розширення діяльності підпадають під пункт 1 б) Статті 6 цієї Конвенції.

Примітки:

(*) *Атомні електростанції та інші атомні реактори перестають бути такими установками після того, як усе ядерне паливо та інші радіоактивно забруднені елементи остаточно вилучаються з території промислового майданчика такої установки.*

(**) *Для цілей цієї Конвенції термін «аеропорт» означає аеропорт, який відповідає визначенню, що містить в Чикагській Конвенції 1944 року (995_038), яка заснувала Міжнародну Організацію Цивільної Авіації (Додаток 14).*

(***) *Для цілей цієї Конвенції термін «швидкісна дорога» означає будь-яку дорогу, яка відповідає визначенню, що міститься в Європейській угоді про міжнародні автомагістралі (995_046) від 15 листопада 1975 року.*

Додаток II. Арбітраж

1. У разі передачі спору до арбітражного розгляду відповідно до пункту 2 Статті 16 цієї Конвенції, Сторона або Сторони сповіщають секретаріат щодо предмета арбітражного розгляду, а також зазначають, зокрема, статті даної Конвенції стосовно тлумачення або застосування яких виник спір. Секретаріат надсилає отриману інформацію всім Сторонам цієї Конвенції.
2. Арбітражний суд складається з трьох членів. Як Сторона-позивач, або Сторони-позивачі, так само й протилежна Сторона або Сторони конфлікту призначають по одному арбітру,

і ці два арбітри, призначені таким чином, за взаємною згодою вибирають третього арбітра, який виконує функцію голови арбітражного суду. Останній не може бути громадянином однієї з конфліктуючих Сторін і не може мати своїм постійним місцем проживання територію жодної зі Сторін, не може перебувати у них на службі або будь-яким іншим чином мати відношення до цієї справи.

3. Якщо після закінчення двох місяців після призначення другого арбітра не буде визначено голову арбітражного суду, тоді на прохання однієї з конфліктуючих Сторін Виконавчий секретар Європейської економічної комісії призначає його протягом наступних двох місяців.
4. Якщо одна з конфліктуючих Сторін не призначить арбітра протягом двох місяців після отримання відповідного прохання, інша Сторона може сповістити про це Виконавчого секретаря Європейської економічної комісії, який призначає голову арбітражного суду протягом наступних двох місяців. Після свого призначення голова арбітражного суду просить Сторону, яка ще не призначила арбітра, виконати це протягом двох місяців. Якщо вона не виконає прохання впродовж цього терміну, голова сповіщає про це Виконавчого секретаря Європейської економічної комісії, який призначає такого арбітра протягом наступних двох місяців.
5. Арбітражний суд виносить своє рішення відповідно до міжнародного права і положень цієї Конвенції.
6. Будь-який арбітражний суд, заснований згідно з положеннями цього Додатку, розробляє свої власні процесуальні правила.
7. Рішення арбітражного суду як з процедурних питань, так і по суті справи приймаються більшістю голосів його членів.
8. Суд може приймати всі належні заходи для встановлення фактів.
9. Конфліктуючі Сторони сприяють роботі арбітражного суду, і, зокрема, використовуючи всі наявні в їхньому розпорядженні засоби:
 - а) надають йому всі відповідні документи, умови та інформацію;
 - б) у разі потреби надають йому можливість викликати свідків або експертів і заслухати їхні свідчення.

10. Конфліктуючі Сторони й члени арбітражного суду дотримуються норм конфіденційності будь-якої інформації, одержаної ними конфіденційним шляхом у ході арбітражного розгляду.
11. Арбітражний суд може на прохання однієї зі конфліктуючих Сторін рекомендувати прийняття тимчасових заходів захисту.
12. Якщо одна з конфліктуючих Сторін не з'являється до арбітражного суду або не бере участі у розгляді своєї справи, інша Сторона може просити суд продовжити розгляд справи і винести своє остаточне рішення. Відсутність однієї зі Сторін в суді або неспроможність однієї зі Сторін захищати свою справу в суді не є перешкодою для розгляду справи.
13. Арбітражний суд може заслухати зустрічні позови, що виникають безпосередньо зі суті справи, і виносити рішення стосовно них.
14. Якщо арбітражний суд, виходячи з конкретних обставин справи, не прийме іншого рішення, судові витрати, включаючи оплату послуг членів суду, поділяють порівну між конфліктуючими Сторонами. Суд реєструє всі свої витрати та надає конфліктуючим Сторонам остаточний звіт щодо цих витрат.
15. Будь-яка зі Сторін цієї Конвенції, яка має стосовно предмета спору інтерес правового характеру і на яку може вплинути рішення стосовно даної справи, має право за згодою суду взяти участь у розгляді справи.
16. Арбітражний суд виносить своє рішення протягом п'яти місяців після дати свого заснування, якщо він не визнає за необхідне продовжити термін на період, що не перевищує п'яти місяців.
17. Рішення арбітражного суду супроводжується поясненням причин. Це рішення є остаточним і обов'язковим для виконання кожною з конфліктуючих Сторін. Арбітражний суд адресує своє рішення конфліктуючим сторонам і секретаріату. Секретаріат надсилає отриману інформацію всім Сторонам цієї Конвенції.
18. Будь-який спір, який може виникнути між Сторонами щодо тлумачення або виконання рішення суду, може бути переданий будь-якою зі Сторін до арбітражного суду, який виніс це рішення, або, якщо його послугами скористатися неможливо, — до іншого суду, заснованого з цією ж метою, у такий самий спосіб, як і перший.

**Рекомендація Рес (2004)6 Комітету міністрів Ради Європи
державам-членам «Щодо вдосконалення
національних засобів правового захисту»⁷⁸**

УХВАЛЕНО на 114-й сесії Комітету міністрів від 12 травня 2004 р.

Комітет міністрів, згідно зі статтею 15.b Статуту Ради Європи, вважаючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із найважливіших засобів досягнення цієї мети є забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод;

знову підтверджуючи своє переконання, що Конвенція про захист прав людини та основних свобод (далі — Конвенція) має залишатися головним орієнтиром у справі захисту прав людини в Європі, та пам'ятаючи про своє зобов'язання вживати заходів для гарантування довгострокової ефективності системи контролю, встановленої Конвенцією;

нагадуючи про субсидіарний характер встановленого Конвенцією механізму контролю, який, згідно зі статтею 1, означає, що права та свободи, гарантовані Конвенцією, мають захищатися передовсім на національному рівні та застосовуватися національними органами;

вітаючи у цьому контексті те, що Конвенція стала невід'ємним складником національного правопорядку всіх держав-учасниць;

наголошуючи, що, відповідно до вимог статті 13 Конвенції, держави-члени зобов'язуються забезпечити будь-якій особі, що звертається з оскарженням порушення її прав і свобод, викладених в Конвенції, ефективний засіб правового захисту в національному органі;

нагадуючи, що, крім обов'язку впровадити такі ефективні засоби правового захисту у світлі прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі — Суд), на держави покладається загальний обов'язок розв'язувати проблеми, що лежать в основі виявлених порушень;

⁷⁸ Рекомендація Рес (2004)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту» [Електронний ресурс]. — http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_718

підкреслюючи, що саме держави-члени повинні забезпечити ефективність таких національних засобів як з правової, так і практичної точок зору, і щоб їх застосування могло привести до вирішення скарги по суті та належного відшкодування за будь-яке виявлене порушення;

зазначаючи, що характер і кількість заяв, поданих до Суду, та постановлених ним рішень свідчать, що нині як ніколи необхідно, щоб держави-члени ефективно та регулярно переконувалися в наявності таких засобів правового захисту за будь-яких обставин, зокрема у випадках нерозумної тривалості судового провадження;

вважаючи, що наявність ефективних національних засобів правового захисту для всіх звернень з оскарженням порушень Конвенції дасть можливість зменшити завантаженість Суду, з одного боку, завдяки зменшенню кількості справ, які надходитимуть до нього, а з іншого — завдяки тому, що детальний розгляд справ на національному рівні полегшить їх подальший розгляд Судом;

наголошуючи, що вдосконалення засобів правового захисту на національному рівні, особливо стосовно аналогічних справ, також сприятиме зменшенню завантаженості Суду, рекомендує державам-членам, з урахуванням позитивної практики, наведеної в додатку:

- I. Постійно відстежуючи практику Суду, пересвідчуватися у тому, що існують національні засоби правового захисту для кожного, хто звертається з оскарженням порушень Конвенції, і в тому, що ці засоби є ефективними, для того, щоб привести до вирішення скарги по суті і забезпечити належне відшкодування за будь-яке виявлене порушення.
- II. З урахуванням рішень Суду, що вказують на структурні або загальні недоліки в національному праві чи практиці, здійснювати контроль за ефективністю існуючих національних засобів правового захисту і, в разі необхідності, створювати нові ефективні засоби правового захисту, щоб уникнути розгляду аналогічних справ у Суді.
- III. З огляду на викладене у пунктах I та II вище, звертати особливу увагу на наявність ефективних засобів правового захисту в тих випадках, коли звернення з оскарженням.

Доручає Генеральному секретареві Ради Європи забезпечити всі необхідні ресурси для належного сприяння державам-членам, які звертаються з проханням про допомогу у виконанні цієї рекомендації.

Додаток до Рекомендації Rec (2004)6

ВСТУП

1. Конференція міністрів (1), присвячена 50-річчю Європейської конвенції з прав людини (далі — Конвенція), що проходила в Римі 3–4 листопада 2000 року, наголошувала, що відповідальність за гарантування прав і свобод, визначених Конвенцією, передусім покладається на держави-учасниці і саме вони зобов'язані передбачити необхідні правові механізми для запобігання порушенням, а в разі необхідності — для відновлення порушених прав. Це, зокрема, вимагає створення ефективних національних засобів правового захисту від усіх порушень Конвенції, відповідно до статті 13 (2). У своїй практиці Європейський суд з прав людини (далі — Суд) (3) уточнив зміст цього обов'язку, який покладається на держави — учасниці Конвенції, зокрема зазначивши, що:
 - стаття 13 гарантує наявність у національному праві засобу правового захисту для забезпечення прав і свобод, викладених у Конвенції;
 - ця стаття вимагає наявності засобу правового захисту, що дає змогу розглянути по суті будь-яке «звернення з оскарженням» порушень Конвенції та надати відповідне відшкодування. Обсяг цього зобов'язання змінюється залежно від характеру скарги. Проте вимагається, щоб засіб правового захисту був «ефективним» як з правової, так і практичної точок зору;
 - це передусім вимагає, щоб такий засіб був здатний запобігти вжиттю тих заходів, які суперечать Конвенції та призводять до потенційно незворотних наслідків;
 - «орган», про який ідеться у статті 13, не обов'язково має бути судовим, але якщо він не є таким, то його повноваження і ті гарантії, які він надає, доцільно визначати з огляду на реальну ефективність засобу правового захисту, який він забезпечує;
 - «ефективність» «засобу правового захисту» в значенні статті 13 не залежить від визначеності позитивного для заявника

результату; проте вона містить певну мінімальну вимогу щодо швидкості розгляду.

2. Зовсім недавно робився особливий наголос на важливості існування таких засобів правового захисту, коли йшлося про нерозумну тривалість провадження (4), оскільки ця проблема, хоч вона й не єдина, породжує велику кількість заяв до Суду.
3. Перед Судом постала проблема дедалі більшої кількості заяв. Така ситуація ставить під загрозу довгострокову ефективність системи, а отже, вимагає негайного реагування договірних сторін (5). Саме в цьому контексті наявність ефективних національних засобів правового захисту набуває особливої ваги. Найімовірніше, що вдосконалення наявних національних засобів правового захисту матиме якісні та кількісні наслідки для завантаженості Суду:
 - з одного боку, має зменшитися потік поданих на розгляд заяв: якщо в національних органах розгляд справ буде достатньо ретельним, менше заявників будуть змушені звертатися до Суду;
 - з іншого боку, завдяки вдосконаленню національних засобів правового захисту Суду буде легше розглядати заяви, якщо перед цим національний орган розглядав справи по суті.
4. Таким чином, ця рекомендація спонукає держави-члени переглянути свої правові системи у відповідних сферах у світлі прецедентної практики Суду і, в разі потреби, вжити необхідних і належних заходів для забезпечення — шляхом законодавчого регулювання або через судову практику — ефективних засобів правового захисту, гарантованих статтею 13. Такий перегляд може здійснюватись регулярно або на виконання рішення Суду.
5. Для початку уряди держав-членів можуть звернутися з проханням, щоб експерти оцінили ефективність існуючих національних засобів правового захисту в окремих сферах і запропонували способи їх удосконалення. Національні інституції з підтримки та захисту прав людини, а також неурядові організації можуть брати плідну участь у цій роботі. За наявності та ефективністю національних засобів правового захисту слід здійснювати постійний контроль, і зокрема стежити за цим при підготовці законопроектів, пов'язаних з конвенційними правами та свободами. Існує чіткий зв'язок між цією рекомендацією та реко-

ментацією щодо перевірки на відповідність законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики стандартам, закріпленим у Конвенції.

6. У світлі викладеного вище варто врахувати такі міркування. Конвенція як невід'ємна частина національного правопорядку.
7. Першочерговою вимогою до існування ефективного засобу правового захисту є гарантування конвенційних прав у рамках національного правопорядку. Позитивним досягненням у цьому контексті є те, що Конвенція стала невід'ємною частиною національного правопорядку кожної держави-учасниці. Це досягнення підвищило доступність ефективних засобів правового захисту. Цьому сприяє і те, що суди та органи виконавчої влади дедалі більше враховують прецедентну практику Суду при застосуванні національного права та є свідомими свого обов'язку виконувати рішення Суду у справах, які безпосередньо стосуються їхньої держави (див. статтю 46 Конвенції). Ця тенденція посилилася з появою, згідно з Рекомендацією Rec (2000)2 (6), можливості змусити компетентні національні органи переглянути справу або поновити провадження, яке лягло в основу порушень, встановлених Судом.
8. Удосконалення національних засобів правового захисту також вимагає вжиття додаткових заходів, щоб, застосовуючи внутрішньодержавне право, національні органи мали можливість врахувати вимоги Конвенції, особливо ті, про які йдеться в рішеннях Суду стосовно їхньої держави. Це передусім означає підтримку в опублікуванні та розповсюдженні прецедентної практики Суду (в разі потреби, перекладаючи матеріали державною мовою (мовами) відповідної держави), а також підготовку, з огляду на ці вимоги, суддів та інших державних чиновників. Отже, ця рекомендація безпосередньо пов'язана з двома іншими рекомендаціями, ухваленими Комітетом міністрів у цих сферах (7).
Спеціальні засоби правового захисту та загальний засіб захисту.
9. Більшість національних засобів правового захисту щодо порушень Конвенції було створено з цільовим обсягом застосування. Досвід показує, що в разі належного тлумачення та застосування такі системи «спеціальних засобів правового захисту» можуть

бути дуже ефективними і можуть зменшити як кількість скарг, що подаються до Суду, так і кількість справ, розгляд яких потребує багато часу.

10. Деякі держави запровадили також загальний засіб захисту (наприклад, у Конституційному суді), яким можна скористатися у випадках скарг, стосовно яких не можуть застосовуватися наявні спеціальні засоби правового захисту. В деяких державах-членах загальний засіб захисту може застосовуватися паралельно з іншими засобами правового захисту чи навіть до того, як їх буде вичерпано. Деякі держави-члени додають вимогу, за якою оспорюваний захід має грубо порушувати конституційні права, а відмова розглядати скаргу може мати тяжкі та непоправні наслідки для скаржника. Слід зазначити, що в державах, де є такий загальний засіб захисту, існує тенденція до зменшення кількості справ, що подаються до Суду.
11. Таким чином, саме держави-члени вирішують, яка система є найпридатнішою для забезпечення необхідного захисту конвенційних прав, з урахуванням конституційних традицій та конкретних обставин.
12. Хоч би яким був цей вибір, сучасний досвід свідчить про існування в багатьох державах-членах недоліків щодо наявності та/або ефективності національних засобів правового захисту, а це, у свою чергу, призводить до збільшення навантаження на Суд.
Засоби захисту після «пілотного» рішення Суду.
13. Коли вже прийнято рішення, в якому вказується на структурні чи загальні недоліки в національному праві або практиці («пілотна справа»), а велика кількість заяв до Суду з такою самою проблемою («аналогічні справи») вже перебувають на розгляді або, ймовірно, будуть подані, держава-відповідач у разі потреби повинна забезпечити для потенційних заявників ефективний засіб правового захисту, який дасть їм змогу звернутися до компетентного національного органу і який може також застосовуватися й тими заявниками, які вже звернулися до Суду. Такий швидкий та ефективний засіб захисту дав би можливість відновити їхні права на національному рівні відповідно до принципу субсидіарності конвенційної системи.

14. Запровадження такого національного засобу правового захисту може також відчутно зменшити завантаженість Суду. Тимчасом як негайне виконання пілотного рішення залишається надзвичайно важливим для розв'язання структурної проблеми, а отже, і для запобігання майбутнім заявам з того самого питання, може існувати певна категорія осіб, на яких уже позначилися наслідки такої проблеми до її розв'язання. Наявність засобу правового захисту, метою якого є відновлення прав таких осіб та відшкодування на національному рівні, може надати Суду змогу запропонувати їм вдатися до нового засобу захисту і, відповідно, оголосити їхні заяви неприйнятними.
15. Є кілька можливих способів досягнення цієї мети, які залежать, серед іншого, від характеру даної структурної проблеми і від того, чи звернулася потерпіла від неї особа до Суду.
16. Зокрема, після постановлення пілотного рішення, в якому було визнано наявність конкретної структурної проблеми, однією з альтернатив може бути підхід *ad hoc*, коли відповідна держава визначає доцільність запровадження спеціального засобу правового захисту чи розширення існуючого засобу захисту на законодавчому рівні або шляхом судового тлумачення.
17. У рамках такого розгляду однієї справи за іншою держави можуть передбачати, якщо вважатимуть за доцільне, можливість поновлення провадження, аналогічного пілотній справі, в якій було встановлено порушення Конвенції, для того, щоб звільнити Суд від необхідності розгляду таких справ і, відповідно, швидше забезпечити відшкодування зацікавленій особі. Критерії, закріплені в Рекомендації Res (2000)2 Комітету міністрів, можуть бути джерелом насаги з цього погляду.
18. Якщо після пілотної справи запроваджуються спеціальні засоби правового захисту, уряди повинні негайно повідомити про це Суд, щоб він міг враховувати їх при розгляді подальших аналогічних справ.
19. Проте немає необхідності чи доцільності створювати нові засоби правового захисту або надавати існуючим засобам зворотної сили після кожної справи, в якій Суд визнав наявність структурних проблем. За певних обставин, можливо, краще залишити справи на розгляд Суду, зокрема, щоб не змушувати заявника нести до-

датковий тягар нового вичерпання національних засобів правового захисту, якими до того ж не буде можливості скористатися, перш ніж буде прийнято зміни до законодавства.

Засоби правового захисту у випадку звернення з оскарженням надмірної тривалості судового провадження.

20. Питання ефективності засобів правового захисту особливо актуальне у справах, у яких стверджується про надмірну тривалість провадження і які спричиняють надходження до Суду великої кількості заяв. З цього приводу Суд у своєму рішенні від 26 жовтня 2000 року у справі «Кудла проти Польщі» наголосив, що у таких випадках дуже важливо переконатися в наявності ефективного засобу правового захисту, як того вимагає стаття 13 Конвенції. Після поштовху, наданого цим рішенням Суду, держави-члени запропонували кілька способів розв'язання з метою забезпечення ефективних засобів правового захисту, які дають змогу виявляти порушення і надавати відповідне відшкодування.

Розумна тривалість провадження.

21. У своєму національному праві більшість держав-членів різними засобами (максимальна тривалість, можливість клопотання про прискорення провадження) дотримується розумних строків провадження. У деяких державах-членах максимальна тривалість встановлюється окремо для кожної стадії кримінального, цивільного та адміністративного провадження. Інтегрування Конвенції в національні правові системи держав-членів, зокрема вимога щодо судового розгляду упродовж розумного строку, передбачена статтею 6, підсилила і доповнила вимоги національного права.

Запобігання зволіканням, прискорення провадження.

22. Якщо строків, встановлених для провадження у справі, особливо кримінального провадження, не дотримано або тривалість провадження вважається нерозумною, національне право багатьох держав передбачає, що зацікавлена особа може подати клопотання про прискорення провадження. Якщо клопотання прийнято, може бути постановлене рішення, яке встановлює строк, упродовж якого суд чи прокурор, залежно від справи, зобов'язаний вжити конкретних процесуальних заходів, таких як припинення розслідування або призначення дати судового розгляду справи.

У деяких державах-членах суди можуть ухвалювати рішення, що провадження потрібно завершити до конкретної дати. Якщо існує загальний засіб правового захисту в Конституційному суді, то за певних обставин скарга може подаватися навіть до вичерпання інших національних засобів правового захисту.

Різноманітні форми відшкодування.

23. У більшості держав-членів існують процедури відшкодування за порушення розумного строку провадження, що триває або вже завершилося. Загальновживаною формою відшкодування, особливо у справах, що завершилися, є грошова компенсація. У певних випадках непостановлення відповідальним органом рішення у визначений строк означає, що заяву слід вважати задоволеною. Наслідком перевищення розумного строку кримінального провадження може бути призначення м'якшого покарання.

Можлива допомога у створенні ефективних засобів правового захисту.

24. Відповідно до цієї рекомендації, Генеральному секретареві Ради Європи доручено забезпечити необхідні ресурси для надання належної допомоги державам-членам, які проситимуть допомоги у створенні ефективних засобів правового захисту, як вимагає Конвенція. Ця допомога може, наприклад, бути у формі звітів про результати вивчення наявних національних засобів захисту, підготовлених експертами-консультантами з метою підвищення ефективності цих засобів.

Примітка 1. Європейська конференція міністрів з проблем захисту прав людини, див. пункт 14 і резолюції № 1 про інституційні та функціональні заходи щодо захисту прав людини на національному та європейському рівнях, секція А («Вдосконалення імплементації Конвенції» в державах-членах Ради Європи).

Примітка 2. Стаття 13 передбачає: «Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі». Зазначається, що цей додаток не містить конкретних посилань на процесуальні гарантії, що впливають з матеріальних прав, закріплених у статтях 2 і 3.

Примітка 3. Див., наприклад, рішення у справі «Конка проти Бельгії» («Conka v. Belgium») від 5 лютого 2002 р. (п. 64 і далі).

Примітка 4. Рішення у справі «Кудла проти Польщі» («Kudla v. Poland») від 26 жовтня 2000 р.

Примітка 5. Див. Декларацію Комітету міністрів Ради Європи «Гарантії довгострокової ефективності Європейського суду з прав людини» від 14 травня 2003 р.

Примітка 6. Рекомендація Рес (2000)2 Комітету міністрів державам-членам щодо повторного розгляду деяких справ або поновлення провадження на національному рівні після постановлення рішень Європейського суду з прав людини, ухвалена на 694-й сесії заступників міністрів 19 січня 2000 р.

Примітка 7. Рекомендація Рес (2002)13 Комітету міністрів державам-членам щодо опублікування та розповсюдження тексту Європейської конвенції з прав людини та Європейського суду з прав людини в державах-членах (ухвалена на 822-й сесії заступників міністрів 18 грудня 2002 р.), а також Рекомендація Рес (2004)4 Комітету міністрів про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці, ухвалена на 114-й сесії Комітету міністрів 12 травня 2004 р.).

**Ассамблея ООН з навколишнього середовища,
червень 2014 року⁷⁹**

Ассамблея Организации Объединенных Наций
по окружающей среде

Программы Организации Объединенных Наций
по окружающей среде

UNEP/EA.1/CRP.1 26 June 2014⁸⁰

Первая сессия Найроби, 23–27 июня 2014 года

***Экологическое правосудие и устойчивое развитие:
глобальный симпозиум по верховенству экологического права
резюме и основные замечания***

По случаю первой сессии Ассамблеи Организации Объединенных Наций по окружающей среде председатели верховного суда, генеральные прокуроры, судьи, старшие сотрудники секции судебного преследования, генеральные ревизоры, ведущие ученые, практические специалисты и эксперты в области права были приглашены принять участие в симпозиуме под названием «Экологическое правосудие и устойчивое развитие:

«Глобальный симпозиум по верховенству экологического права» для обсуждения путей и средств, с помощью которых дальнейшее развитие и обеспечение верховенства экологического права может помочь достичь прочных и устойчивых результатов в области развития.

Этот симпозиум был организован Программой Организации Объединенных Наций по окружающей среде (ЮНЕП) в партнерстве с Организацией американских государств, Африканским центром по вопросам устойчивости и Всемирной комиссией по экологическому праву Всемирного союза охраны природы и был организован в рамках двух сессий. На первой сессии, открывшейся с вступительной речью заместителя Председателя Верховного суда Кении, были

⁷⁹ Ассамблея ООН з навколишнього середовища, червень 2014 року — [Електронний ресурс]. — <http://www.unep.org/unea/docs/erl/unep-EA1-CRP1-ru.pdf>

⁸⁰ Подається мовою оригіналу.

рассмотрены различные аспекты верховенства экологического права и устойчивого развития, включая участие общественности, права человека и подотчетность, а вторая сессия была посвящена уголовным, гражданским и административным мерам в контексте обеспечения верховенства экологического права.

Участники подчеркнули важность верховенства экологического права для устойчивого развития и экологического правосудия, заявив, что в различных регионах мира имеются многочисленные примеры, акцентирующие тот факт, что право в сочетании с сильными правоохранительными учреждениями имеют большое значение для того, чтобы общества UNEP/EA.1/CRP.1 2 могли реагировать на усиливающееся экологическое давление, соблюдая при этом основные права и принципы справедливости, в том числе в интересах будущих поколений. Поэтому верховенство права имеет колоссальное значение для достижения целей устойчивого развития и природоохранных целей, включая цель создания «зеленой» экономики. Участники привели в пример случаи, когда ключевые цели экологического руководства не могут быть достигнуты при отсутствии верховенства экологического права.

Отмечалось, что обеспечение участия общественности в процессе принятия решений, открытость и подотчетность всех лиц, учреждений и органов, будь то государственных или частных, включая само государство, зависит от верховенства права, воплощенного в верховенство экологического права. С помощью эффективного и открытого, полностью соблюдаемого и независимо контролируемого природоохранного законодательства верховенство экологического права может обеспечить юридическую подотчетность, справедливое применение законов, разделение полномочий, участие в процессе принятия решений и уважение прав человека и, в конечном итоге, экологическое правосудие. Участники также выразили серьезную озабоченность в связи с ростом масштабов преступной деятельности, оказывающей негативное воздействие на экологическое правосудие, природные ресурсы и устойчивое развитие. Они привели примеры незаконной эксплуатации ресурсов, сопровождающейся ростом масштабов незаконной торговли дикими животными и растениями и участием изошренных международных преступных синдикатов, что оказывает воздействие не только на окружающую среду, но и

на мир и безопасность, и национальную экономику. Для борьбы с такими преступлениями участники обсудили вопросы правового статуса и прав природы и призвали к усилению потенциала всей правоохранительной системы по обеспечению соблюдения природоохранного законодательства с помощью уголовных, гражданских и административных мер. В ходе этих обсуждений участники привели положительные примеры из различных регионов мира, являющиеся результатом работы частных лиц и организаций, занимающихся применением природоохранного законодательства. В завершение участники симпозиума выступили с ключевыми заявлениями. Эти заявления, в которых они призвали своих коллег и глобальное сообщество принять меры для того, чтобы воплотить верховенство экологического права в реальность для всех путем осознания его большой значимости для экологического правосудия и устойчивого развития, призваны лечь в основу прений, которые будут проходить в ходе первой Ассамблеи Организации Объединенных Наций по окружающей среде и в последующий период. Они сводятся к следующему:

1. Верховенство экологического права является неотъемлемым условием устойчивого развития. Его дальнейшее развитие и обеспечение верховенства экологического права может помочь достичь прочных и устойчивых результатов в области развития.
2. Право в сочетании с сильными правоохранительными учреждениями имеют большое значение для того, чтобы общества могли реагировать на усиливающееся UNEP/EA.1/CRP.1 экологическое давление, соблюдая при этом основные права и принципы справедливости, в том числе в интересах будущих поколений.
3. Только путем обеспечения верховенства экологического права можно создать условия, при которых можно обеспечить справедливость и соблюдение экологических обязательств, вытекающих из договоров и других источников права.
4. Основой верховенства экологического права служит соблюдение экологического права, конституционных прав на здоровую окружающую среду и прав человека. Такие обязательства должны быть обязательными для всех лиц, учреждений и органов, будь то государственных или частных, включая само государство.

5. В ходе последнего десятилетия наблюдалось растущее признание и развитие природоохранного законодательства на национальном, региональном и международном уровнях, включая процедурные права, которые служат важным механизмом обеспечения экологического правосудия, подотчетности и открытости. Однако их идеалы и выгоды для многих остаются недоступными.
6. С помощью эффективного и открытого, полностью соблюдаемого и независимо контролируемого природоохранного законодательства верховенство экологического права помогает снизить масштабы коррупции, обеспечивая юридическую подотчетность, справедливое применение законов, разделение полномочий, участие в процессе принятия решений и уважение прав человека и, в конечном итоге, экологическое правосудие.
7. Незаконная эксплуатация ресурсов, в частности рост масштабов незаконной торговли дикими животными и растениями, вызывает серьезную озабоченность. Она обуславливает важность обеспечения верховенства экологического права, связана с участием изощренных международных преступных синдикатов и оказывает воздействие не только на окружающую среду, но и на мир и безопасность и национальную экономику.
8. Для борьбы с такой незаконной деятельностью верховенство экологического права должно быть подкреплено усиленным потенциалом судов, трибуналов, правоохранительных органов и других учреждений как в кадровом, так и финансовом отношении для обеспечения и содействия обеспечению верховенства экологического права на всех уровнях.
9. В различных регионах мира существует множество положительных примеров, подчеркивающих существенные выгоды от обеспечения верховенства экологического права для обществ и стран. Такие примеры нужно использовать для содействия обеспечению и дальнейшего развития верховенства экологического права; природоохранного законодательства; технического, правового и правоприменительного потенциала и распространения информации в обществе. UNEP/EA.1/CRP.1 4
10. Председатели верховного суда, генеральные прокуроры, судьи, старшие сотрудники секции судебного преследования, генеральные ревизоры, ведущие ученые, практические спе-

циалисты и эксперты в области права и все заинтересованные стороны должны продолжить диалог по вопросам верховенства экологического права для усиления сотрудничества и повышения чувства ответственности за принятие мер по обеспечению верховенства экологического права.

11. Глобальное сообщество должно предпринять практические шаги для превращения верховенства экологического права в реальность для всех путем осознания его большой значимости для экологического правосудия и устойчивого развития. Оно должно принять меры для устранения финансовых и других барьеров, препятствующих доступу к правосудию в экологических вопросах. Необходимо увеличить объем инвестиций в развитие природоохранного законодательства и на оказание поддержки законодателям. Ассамблее Организации Объединенных Наций по окружающей среде, ЮНЕП и ее партнерам принадлежит в этой связи решающая роль. Декларация «Рио+20» по вопросам правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости.

Мы, главные судьи, руководители ведомств, генеральные прокуроры, генеральные ревизоры, главные обвинители и другие высокопоставленные представители судебных, правовых и аудиторских профессий собравшись в Рио-де-Жанейро, Бразилия, с 17 по 20 июня 2012 года на Всемирном конгрессе по вопросам правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости, выражая озабоченность по поводу продолжающейся беспрецедентной деградации природной среды, которая оказывает негативное влияние на достижение цели устойчивого развития и, следовательно, благосостояние нынешних и будущих поколений, принимая к сведению замечания, зафиксированные в Глобальной Экологической Перспективе № 5, о степени деградации окружающей среды в каждом из регионов мира, ссылаясь на принципы, закрепленные в Стокгольмской декларации о проблемах окружающей человека среды 1972 года, в Декларации Рио по окружающей среде и развитию 1992 года и Повестке дня на XXI век, признавая важный вклад мирового правового и аудиторского сообщества в выполнение стандартов и гарантий для обеспечения экологической устойчивости и отмечая, что судебная система, в частности, является гарантом верховенства права окружающей среды во всем

мире, и что независимость судебной власти необходима для обеспечения экологической справедливости, напоминая о важности первого Глобального симпозиума судей, созданного Программой Организации Объединенных Наций по окружающей среде в 2002 году вместе с Всемирным саммитом по устойчивому развитию в Йоханнесбурге, Южная Африка, и отмечая, что с тех пор значение судебной власти в вопросах окружающей среды возросло и позволило выработать обширный корпус решений, учредить значительное число специализированных судов и судебных коллегий, специализирующихся на природоохранных вопросах, и оказывать продолжительное воздействие на улучшение социальной справедливости, экологическое управление и дальнейшее развитие права окружающей среды, особенно в развивающихся странах, подчеркивая важную роль обществ, основанных на верховенстве права и стандартах прозрачности и подотчетности, подтверждая Куала-Лумпурские и Буэнос-Айресские заявления двух подготовительных для этого Конгресса совещаний, в которых приняли участие руководители ведомств, генеральные прокуроры, генеральные ревизоры, главные обвинители и другие высокопоставленные представители правовых и аудиторских профессий в Куала-Лумпуре, Малайзия, 12 и 13 октября 2011 года и в Буэнос-Айресе, Аргентина, 23 и 24 апреля 2012 года, соответственно, сознавая предоставленную правовому и аудиторскому сообществу историческую возможность для выражения своей позиции по вопросу развития правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости, появившуюся благодаря близости Всемирного Конгресса и Конференции Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию («Рио+20»), высоко оценивая важную роль Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде и ее партнерских организаций и принимающих сторон этого Конгресса, заявляем, что:

1. Это заявление ориентировано на охват широкого спектра мнений участников Всемирного конгресса по вопросам правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости. Оно не отражает официальные результаты переговоров и не охватывает в обязательном порядке все личные мнения и не представляет позиций стран или организаций или общего мнения по всем вопросам.

2. Всемирный конгресс по вопросам правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости был совместно организован Ассоциацией магистратов и судей штата Рио-де-Жанейро (dos Magistrados do Estado do Rio de Janeiro — AMAERJ); Фондом Жетулиу Варгаса (Fundação Getulio Vargas), а также генеральным прокурором штата Рио-де-Жанейро (Ministério Público do Estado do Rio de Janeiro).

В его организации принимали участие следующие партнеры: Азиатский банк развития, Конвенция о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения, Международная организация уголовной полиции, Рабочая группа по экологическому аудиту Международной организации высших ревизионных учреждений; Организация американских государств; Южно-Тихоокеанская региональная программа по окружающей среде, Всемирный банк, Международная сеть по соблюдению природоохранного законодательства и правоприменения; Комиссия по праву окружающей среды Международного союза охраны природы и Институт законодательства для зеленой планеты.

I. Обращение к главам государств и правительств, другим высокопоставленным делегатам и мировому сообществу в целом Осуществление итогов «Рио+20» невозможно без приверженности верховенству права и открытых, справедливых и надежных правовых предписаний.

Независимые судебные органы и судебный процесс имеют жизненно важное значение для осуществления, развития и обеспечения применения права окружающей среды, а члены судебных органов и лица, вносящие вклад в судебный процесс на национальном, региональном и глобальном уровнях, являются ключевыми партнерами в содействии соблюдению, осуществлению и обеспечению применения международного и национального права окружающей среды. Право окружающей среды играет ключевую роль в охране природных ресурсов и экосистем и выражает наши лучшие надежды относительно будущего нашей планеты. Судебные процессы в области охраны окружающей среды зачастую выходят за пределы национальных юрисдикций.

Для разрешения конфликтов нам нужны более эффективные национальные и международные системы урегулирования споров. Невозможно достичь экологической устойчивости без наличия высококачественных данных, мониторинга, аудита и учета эффективности. Аудит окружающей среды и устойчивого развития обеспечивает прозрачность, доступ к информации, подотчетность и эффективность использования государственных финансов и, вместе с тем, сохраняет окружающую среду для будущих поколений.

Судьи, прокуроры и ревизоры должны обращать внимание на необходимость следования букве закона для достижения устойчивого развития и могут содействовать обеспечению эффективности учреждений. Научная информация и знания — краеугольный камень в деле эффективного соблюдения и обеспечения выполнения экологических обязательств. Для создания и поддержания потенциала судов и судебных инстанций необходимо сотрудничество государств, а также прокуроров, ревизоров и других соответствующих заинтересованных сторон на национальном, субрегиональном и региональном уровнях в целях осуществления права окружающей среды и содействия обмену передовым опытом для достижения экологической устойчивости путем поощрения соответствующих институтов, таких как органы судебной системы, и обеспечения непрерывного образования.

Необходимо укрепление существующих международных управленческих организаций по охране глобальной окружающей среды. Мы должны создать современные организационные структуры, способные к формированию сетей, а также усовершенствовать механизмы совместного принятия решений. Остро необходимо рассмотреть вопрос о преобразовании Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде с тем, чтобы она обеспечивала эффективное руководство глобальной политикой и повесткой дня в области законодательства в природоохранной сфере в рамках устойчивого развития и их совершенствование.

II. Принципы развития правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости Решение природоохранных задач является частью динамичного и комплексного процесса, который характеризуется тесной взаимосвязью экономических, социальных и

природоохранных целей. Мы признаем, что природоохранное законодательство и политика, принимаемые для достижения этих целей, не должны быть регрессивными. Достижение экологической устойчивости возможно только при наличии справедливых, эффективных и прозрачных механизмов управления на государственном уровне и верховенства права, в основе которых лежит: а) справедливое, не допускающее двусмысленных трактовок и осуществимое природоохранное законодательство; б) участие общественности в процессе принятия решений, доступ к правосудию и информации в соответствии с принципом 10 Декларации Рио, включая изучение потенциальной выгоды от заимствования соответствующих положений Конвенции о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды (Орхусской конвенции); 3 с) подотчетность и добросовестность работы организаций и лиц, принимающих решения, в том числе посредством активного использования экологического аудита и привлечения правоприменительных структур; d) четкие и согласованные полномочия и роли; е) доступные, справедливые, беспристрастные, своевременные и оперативные механизмы урегулирования споров, включая создание специализированного экспертного потенциала для вынесения судебных решений в природоохранной сфере, а также инновационные природоохранные механизмы и средства правовой защиты; f) признание взаимосвязи между правами человека и окружающей средой; g) специфические критерии для толкования права окружающей среды.

Достижение экологической устойчивости возможно только при наличии эффективных правовых режимов в сочетании с результативностью осуществления и доступностью правовых процедур, в том числе относящихся к праву обращения в суд и к коллективному доступу к правосудию, и при поддержке правовой и институциональной основы и подходящих принципов во всех правовых традициях мира. Правосудие, в том числе совместное принятие решений и защита уязвимых групп населения от непропорционального негативного экологического воздействия, должно рассматриваться в качестве неотъемлемого элемента экологической устойчивости. Только через активное вовлечение всех слоев общества, особенно национальных и субнациональных структур и должностных лиц, ответственных

за решение вопросов правосудия, управления и законодательства, в том числе судей, прокуроров, аудиторских организаций и других ключевых работников, возможно достичь существенного устойчивого прогресса, который отвечает потребностям народов мира и обеспечивает защиту прав человека.

III. Институциональные рамки для развития правосудия, управления и права в целях экологической устойчивости в XXI веке. Необходимо формирование под руководством Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде международной институциональной сети, с привлечением партнеров Всемирного конгресса и других соответствующих организаций и под руководством отобранных для этой задачи главных судей, руководителей ведомств, главных обвинителей, генеральных прокуроров, генеральных ревизоров, выдающихся ученых-юристов и других видных представителей правового и правоприменительного сообщества.

Такая международная институциональная сеть может содействовать достижению: а) постоянного участия главных судей, генеральных прокуроров, руководителей ведомств, главных обвинителей и генеральных ревизоров, учреждений, которые они представляют, и других элементов законодательной и правоприменительной системы, в том числе посредством сетей на международном и региональном уровнях; б) обмена высококачественной информацией и данными, а также диалога в юридических и аудиторских сообществах в целом; в) непрерывного развития и осуществления права окружающей среды на всех уровнях и поощрения дальнейшего продвижения экологической юриспруденции; г) усовершенствования образования, наращивания потенциала, передачи технологий и оказания технической помощи, в том числе с целью укрепления эффективного экологического управления на уровне стран; д) надлежащего участия соответствующих национальных правительств для достижения поставленных целей. Программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде может оказать содействие в деле обеспечения необходимого финансирования для наращивания потенциала и обмену информацией для его укрепления.

Рио-де-Жанейро, Бразилия, 20 июня 2012 года

ЧАСТИНА V

Судова практика та слайди, а також інші роздаткові матеріали

Ця частина навчально-методичного посібника містить пропозиції щодо змісту наочних засобів. Наочні засоби мають на меті доповнити усне подання матеріалу викладачами та навчальні роботи, в тому числі дискусії та ситуативний аналіз. Зміст цієї частини навчально-методичного посібника представлено у зручній формі. Проте той же самий зміст наочних засобів можна подати й на фліпчарті або дошці для маркерів.

Для використання поданих у цьому розділі матеріалів слід звернути увагу на значення судового прецеденту у судовій практиці України.

Розділ «Судова практика» містить перелік документів та аналіз справ, які використовуються для проведення практичних вправ під час роботи в модулях курсу для суддів «Права людини та охорона довкілля».

Розділ «Презентації» побудовано відповідно до тем, що входять до навчальних програм (частина 2). Нотатки в «Конспекті заняття» (частина 3) стосуються в тому числі й наочних засобів у цій частині, які роздруковуються та роздаються учасникам тренінгу.

Як і в усіх інших частинах навчально-методичного посібника, викладачі мають модифікувати також і слайди таким чином, щоб ті відповідали їхньому викладові, що допоможе учасникам досягти цілей кожного окремого заняття.

На початку тренінгу ми пропонуємо провести Ice breaking⁸¹ гру, що буквально означає криголам. Нами пропонується один з варіантів такої гри.

⁸¹ Криголам є грою, яка сприяє та допомагає створити групу, щоб простіше почати процес формування команди. Криголами зазвичай представлені в грі, щоб «розігріти» групу, допомагаючи членам дізнатися більше один про одного. Гра фокусується на обміні особистою інформацією, такою як імена, хобі і ін.

5.1. Роль судового прецеденту в Україні

Правові системи світу традиційно поділяють на дві основні — англосаксонську та романо-германську. Однією із базових відмінностей між ними виступає різний перелік регуляторів суспільних відносин, що визнаються джерелами права відповідної правової системи. Зокрема, характерним для країн загального права є використання судового прецеденту, існування якого у країнах континентального права здебільшого не визнається. Окрім того, існує також і змішана правова система, яка охоплює основні ознаки вищезгаданих правових систем, та характеризується використанням судового прецеденту на рівні із нормативно-правовими актами.

Термін «прецедент» має декілька значень:

- судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї — рішення суду, яке встановлює нове правило поведінки шляхом виведення його із аргументації, що лягла в основу прийняття відповідного рішення («*ratio decidendi*»). Воно є обов'язковим саме в частині такої аргументації, має зворотну силу в часі, та підлягає застосуванню нижчестоящими судами, або іншими судами того ж рівня, що і суд, який прийняв відповідне рішення;
- інститут усталеної судової практики у романо-германській правовій сім'ї — інструмент правотворчості судів країн континентального права, який полягає у створенні правила поведінки шляхом тлумачення відповідної правової норми. При цьому таке правило створюється не одним рішенням, а декількома — внаслідок сприйняття певної правової позиції значною частиною юридичної спільноти;
- переконливий прецедент — окремі судові рішення, які самі по собі не створюють прецеденту ані в англосаксонському, ані в континентальному значенні, але з огляду на авторитетність суду, що їх прийняв, істотно впливають на практику інших судів⁸².

⁸² Див. Попов Ю.Ю. Прецедент: напрямки розвитку у праві України // Тези виступу на Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток цивільного законодавства: посткодіфікаційний період» (Київ, 8–9 жовтня 2009 року). — 8 с. // Сайт юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка // [Електронний ресурс]. — URL : <http://law.univ.kiev.ua/userfiles/file/Library/Popov%20%28tezis%20konf%202%29%20Precedent%20LAST%20VERSION.doc>

Окрім того, загальноновизнаним в Україні є таке поняття прецеденту (судового, правового, адміністративного): це правотворчий акт, що за умов відсутності нормативно-правової регламентації приймається судовим або адміністративним органом в результаті вирішення конкретної юридичної справи і містить у своїх приписах казуальну норму права, якій надається загальнообов'язкове значення при вирішенні подібних справ у майбутньому⁸³ (далі — загальноновизнане поняття судового прецеденту).

Рішення українських судів не визнають джерелом права, обґрунтовуючи це тим, що суди не створюють загальнообов'язкових правил поведінки, і в принципі не можуть цього зробити, оскільки не наділені правотворчою функцією. Така позиція впливає із традиційного віднесення України до країн романо-германської правової системи. Проте вже на сьогодні в Україні важливу нішу серед інших регуляторів суспільних відносин займає саме судовий прецедент, що активно формується вітчизняними судами. Це підтверджено наступними дослідженнями.

Рішення Конституційного Суду України

КСУ вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, а також дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України шляхом прийняття рішень або ж надання висновків. Рішення і висновки КСУ рівною мірою є обов'язковими. Така обов'язковість проявляється в тому, що рішення КСУ підлягають до виконання не лише судами, але і будь-якими

⁸³ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник /О. Ф. Скакун. — К. : Алерта ; КНТ; ЦУЛ, 2009. — 520 с.

іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктами публічного та приватного права.

Під час прийняття цих рішень КСУ:

- тлумачить ту чи іншу норму права;
- деталізує сферу, випадки та варіанти застосування норми права;
- усуває суперечності між різними правовими позиціями щодо застосування норм права;
- скасовує норми права у зв'язку з їх невідповідністю Конституції України;
- усуває прогалини правового регулювання шляхом створення нових загальнообов'язкових правил поведінки;
- тлумачить поняття того чи іншого правового явища.

Такими діями КСУ часто формує судовий прецедент. Такий прецедент може міститись як у мотивувальній, так і у регулятивній частині.

До прикладу, у Рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 КСУ тлумачить поняття справедливості, яке є проявом верховенства права, а також визначає перелік регуляторів суспільних відносин (право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства)⁸⁴. На підставі інтерпретації «справедливості», КСУ доходить до висновку, що положення частини першої статті 69 КК України в частині, яка унеможлиблює призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, є неконституційним. Таким чином, КСУ створює судовий прецедент «*ratio decidendi*», оскільки встановлює нове правило поведінки шляхом виведення його із аргументації, що лягла в основу прийняття відповідного рішення. На підставі цього рішення було внесено зміни до КК України.

⁸⁴ У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. за № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 45 (26.11.2004). — Ст. 2975.

У багатьох випадках КСУ своїми рішеннями деталізує, розширює сферу застосування тої чи іншої норми права. Зокрема, у Рішенні від 5 лютого 2013 року № 1-рп/2013 КСУ тлумачить ст. 58 ЗУ «Про господарські товариства» та деталізує спосіб використання цієї норми: «при визначенні повноважності загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю та результатів голосування за прийняття їх рішень враховується кількість голосів учасників, визначена пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі, що встановлений статутом товариства з обмеженою відповідальністю, незалежно від вартості реально внесених (сплачених) ними вкладів тільки протягом першого року з дня державної реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю»⁸⁵. Таким чином, КСУ встановлює нове правило поведінки, яке визначає порядок застосування ст. 58 ЗУ «Про господарські товариства».

Як бачимо, КСУ, реалізуючи свої повноваження, створює судовий прецедент, який допомагає вирішити ті чи інші правові колізії, а також усуває наявні прогалини у чинному законодавстві. Здебільшого він проявляється у вигляді *«ratio decidendi»*⁸⁶. Нерідко КСУ створює і переконливий судовий прецедент, що пов'язано із його особливим правовим статусом як судового органу, що покликаний гарантувати верховенство Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

⁸⁵ У справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства»: Рішення Конституційного Суду України від 05.02.2013 р. за № 1-рп/2013 // Офіційний вісник України. — 2013. — № 14 (28.02.2013). — Ст. 508.

⁸⁶ Ratio decidendi — це та частина рішення суду, в якій викладаються норми права, на основі яких було вирішено дану справу, тут містяться принципи права, на основі яких суд приймає рішення. Це може бути і конкретна норма права або ж інша правова основа, спираючись на які судам належить приймати рішення. Саме ця частина рішення, на відміну від obiter dictum, буде обов'язкова для всіх наступних рішень судів, якщо їм доведеться розглядати аналогічні справи. Ratio decidendi формує правову основу, яка має нормативний характер і повинна застосовуватися стосовно всіх інших осіб, а не тільки сторін у даній справі. Таким чином, ratio decidendi являє собою норму прецедентного права.

Рішення Верховного Суду України

ВС України відповідно до ч. 1 ст. 38 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»⁸⁷ є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Під час прийняття рішень та постанов, ВС України аналізує практику застосування судами тих чи інших норм права, усуває колізії у випадках неоднакового застосування відповідної норми права, тлумачить норми права, роз'яснює сферу застосування відповідних правил поведінки.

Попри те, що на законодавчому рівні в Україні судовий прецедент не визнається джерелом права, нещодавно було внесено зміни у процесуальне законодавство щодо повноважень ВС України та правового статусу його рішень. Зокрема, відповідно до ч. 1 статті 360-7 ЦПК України⁸⁸, Висновок ВС України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятий за результатами розгляду справи з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах та неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права — при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду

⁸⁷ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. за № 2453-VI // Офіційний вісник України. — 2010. — № 55/1 (30.07.2010). — Ст. 1900.

⁸⁸ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. за № 1618-IV // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16 (07.05.2004). — Ст. 1088.

цивільних справ є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові ВС України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках ВС України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. До лютого 2015 року ця норма містила положення, відповідно до яких не лише висновок суду як частина рішення, а в цілому рішення ВС України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Також норма містила пункт, відповідно до якого суди були зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням ВС України.

Аналогічна норма закріплена у ст. 111-28 Господарського процесуального кодексу України та в ст. 244-2 КАС України.

Таким чином, до внесення змін у лютому 2015 року, вищезгадані рішення ВС України офіційно набули прецедентного статусу та характеризувалися наявністю *«ratio decidendi»*. Проте як до, так і після внесення таких законодавчих змін ВС України формував і формує судовий прецедент у своїх рішеннях.

Перш за все, узагальнюючи та аналізуючи судову практику, ВС України створює інститут усталеної судової практики. Так, в узагальненні від 24.11.2008 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними», ВС України проаналізував практику вирішення судами ситуацій, коли подаються заяви про видачу судового наказу, в яких вимоги щодо стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна пред'являються разом з іншими вимогами та встановив загальне правило, відповідно до якого «в таких ситуаціях суд повинен постановити два процесуальні документи: ухвалу про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу в частині тих вимог, що не передбачені статтями 95–96 ЦПК України, та видати наказ щодо тих вимог, які передбачені названими

статтями. Якщо ж вимоги між собою тісно пов'язані або видаються спірними, суд повинен відмовити у прийнятті заяви про видачу судового наказу на підставі ст. 100 ЦПК України».

Окрім того, в таких узагальненнях ВС України дає вказівки та рекомендації судам щодо того, як вони повинні розуміти та застосовувати те чи інше правове явища. Так, наприклад, в узагальненні від 24.11.2008 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними», ВС України дає наступні вказівки: «за правилами недійсності правочинів не можна визнавати документи, які за своїм змістом не є правочинами», «при розгляді спорів про недійсність правочинів судам потрібно розмежовувати недійсні та неукладені правочини» та ін. Такі рішення ВС України носять і характер переконливого прецеденту, оскільки, попри те, що чимало положень узагальнень є рекомендаційними, суди нижчих інстанцій повністю дотримуються їх.

Як бачимо, ВС України шляхом прийняття своїх рішень формує прецедентне право України. Окрім того, законодавець підтверджував обов'язковий характер окремих рішень ВС України шляхом внесення відповідних змін у процесуальне законодавство, що ще раз підтверджує важливу роль ВС України у формуванні загальнообов'язкових правил поведінки загального характеру.

Рішення судів першої інстанції

Суди перших інстанцій розглядають цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. При вирішенні цих справ суди встановлюють фактичні обставини, застосовують матеріальні та процесуальні норми права, обґрунтовують їх застосування у мотивувальній частині.

Проте вони не встановлюють таким обґрунтуванням нових норм права. Та все ж окремі положення рішень місцевих судів мають загальнообов'язковий характер для інших судів, що закріплено на законодавчому рівні: відповідно до ч. 4 ст. 61 ЦПК України, вирок у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою. Таким чином, окремі положення рішень місцевих судів мають прецедентний характер.

Рішення судів апеляційної інстанції

Суди апеляційної інстанції переглядають рішення нижчестоящих судів, що не набрали законної сили та перевіряють законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Проте при такому перегляді апеляційний суд не створює нових норм права, він лише перевіряє, чи був вирішений відповідний спір у відповідності із положеннями чинного законодавства, внаслідок чого *«ratio decidendi»* не є характерним для апеляційних рішень. Та все ж рішення апеляційних судів мають характер переконливого прецеденту та беруться до уваги судами перших інстанцій при вирішенні аналогічних спорів. Окрім того, висновки та мотиви апеляційного суду, з яких скасовано рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді справи⁸⁹, тобто в цій частині мають прецедентний характер.

Рішення вищих спеціалізованих судів (касаційної інстанції)

Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, ВАС України, які діють як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ. У окремих випадках вони розглядають справи відповідної судової юрисдикції як суди першої або апеляційної інстанції.

⁸⁹ Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 за № 12 // Юридичний вісник України. — 2008. — 01. — № 1–2.

Вищі спеціалізовані суди, як і ВС України, здійснюють узагальнення судової практики та формують інститут усталеної судової практики шляхом видачі відповідних листів. Так, наприклад, відповідно до листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування»⁹⁰, судом не можуть бути визнані поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини як юридична необізнаність позивача щодо строку та порядку прийняття спадщини, необізнаність особи про наявність спадкового майна, похилий вік, непрацездатність, незнання про існування заповіту, встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (наприклад, встановлення факту проживання однією сім'єю), невизначеність між спадкоємцями хто буде приймати спадщину, відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини, несприятливі погодні умови. Таке положення Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв на основі аналізу практики вирішення судами питання поважності причин пропуску строку давності.

Окрім того, вищі спеціалізовані суди видають інформаційні листи, у яких вони тлумачать ті чи інші правові норми, роз'яснюють порядок їх застосування у відповідь на запити відповідних суддів. Так, наприклад, у Інформаційному листі про деякі питання застосування статті 625 ЦК України⁹¹, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснив, що дія частини другої статті 625 ЦК України про обов'язок боржника, який прострочив виконання грошового зобов'язання, сплатити на вимогу кредитора суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, не поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку із завданням шкоди, зокрема моральної, завданої ушкодженням здоров'я. Таким

⁹⁰ Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 р. за № 24-753/0/4-13 // Юридичний вісник України. — 2013. — 06. — № 22.

⁹¹ Про деякі питання застосування статті 625 ЦК України : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2013 р. за № 10-74/0/4-13 // Юридична практика. Судовий Вісник. — 2013. — 01. — № 1.

чином, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ визначив межі застосування відповідної норми права. Така позиція є обов'язковою для нижчестоящих судів.

Цікавим є той факт, що вищі спеціалізовані суди України адресують свої листи та інформаційні листи саме Головам апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим. Попри це, положення таких листів використовуються і судами перших інстанцій, що свідчить про наявність у рішеннях вищих спеціалізованих судів переконливого прецеденту.

Вищі спеціалізовані суди здійснюють касаційне провадження на підставі неправильного застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. При прийнятті таких рішень вищі спеціалізовані суди аналізують застосування відповідної норми конкретними судами, а також вказують судам апеляційної інстанції на помилки, допущені ними під час такого застосування. При такому роз'ясненні вищі спеціалізовані суди нерідко створюють правило поведінки, обов'язкове для інших судів в частині правозастосування тієї чи іншої норми права у конкретних випадках. Наприклад, у рішенні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про правомірність внесення завдатку в разі відсутності укладеного між сторонами договору з певним предметом та істотними умовами»⁹², вищі спеціалізовані суди вказують на те, що нижчестоящі суди неправильно встановили правову природу відносин, внаслідок чого застосували не ту норму права. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснює, що «внесення завдатку як способу забезпечення виконання зобов'язання може мати місце лише у випадку наявності зобов'язання, тобто укладеного між сторонами договору, яким визначено предмет та істотні умови. Виходячи з наведеного, обставини, якими обґрунтовувались вимоги, права і обов'язки сторін у спірних правовідносинах мають визначатись відповідно до глави 83 розділу III книги п'ятої ЦПК України, і такі норми повинні були застосувати суди при вирішенні спору». Таким

⁹² Про стягнення суми [Електронний ресурс] : Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.07.2013 р. за №6-11081св13 // Ліга : Закон. — 1 файл. — VR130759. LHT. — Назва з екрана.

чином, при вирішенні аналогічних ситуацій нижчестоящі суди повинні брати до уваги таку правову позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

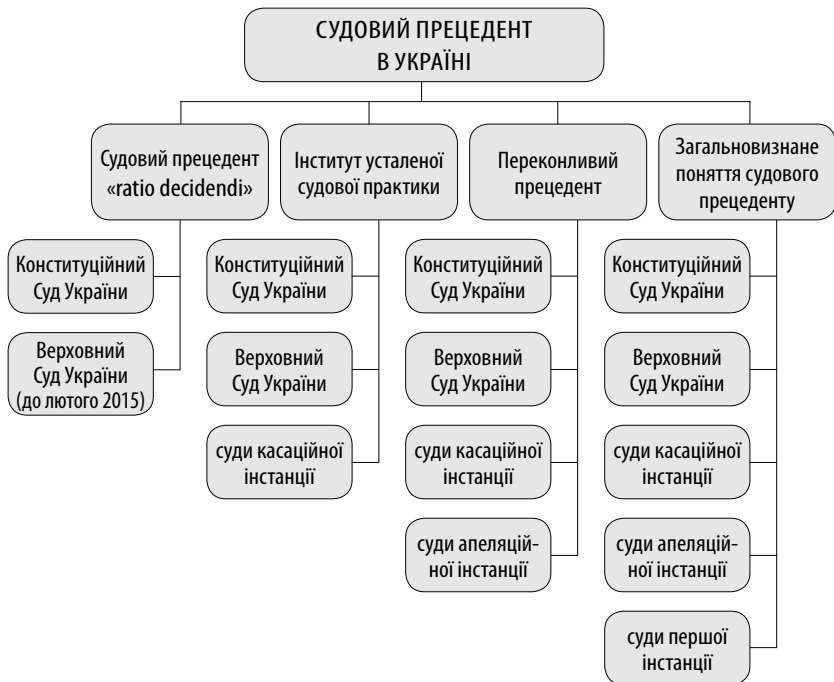
Як бачимо, вищі спеціалізовані суди своїми рішеннями також створюють прецеденти, зокрема такі як переконливий прецедент та інститут усталеної судової практики. Що ж до «*ratio decidendi*», останній не притаманний рішенням, що приймаються Вищими спеціалізованими судами. Проте вони можуть мати місце при вирішенні спорів Вищими спеціалізованими судами як судами першої інстанції.

Аналіз рішень різних судових інстанцій дозволяє дійти до висновку про те, що судова практика насправді вже є джерелом права в Україні. Таке явище пояснюється тим, що суди при вирішенні тих чи інших питань оперативніше реагують на розвиток суспільних відносин, аніж законодавець. Внаслідок цього чимало нових норм права в Україні створюються саме судовими інстанціями, а вже тоді закріплюються законодавцем шляхом внесення змін та доповнень у відповідні нормативні акти.

Необхідність існування судового прецеденту в Україні підтверджується і науковими дослідженнями. Так, на думку Луця Л. А., «в Україні існує потреба у судових прецедентах як джерелах права. Неякісна система нормативно-правових актів (з прогалинами, дублюваннями, колізіями тощо) та необхідність збереження сутності судової гілки влади, яка покликана забезпечити справедливий розгляд справ та захист інтересів особи, спричиняють потребу і у створенні судових прецедентів та визнанні нормотворчих функцій Конституційного Суду України та ВС України»⁹³.

⁹³ Луць Л. А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України / Л. А. Луць // Вісник Центру суддівських студій. — 2006. — № 6. — С. 9.

Як бачимо, судова система України продукує не лише прецеденти, що характерні для багатьох країн континентального права, але й прецеденти «*ratio decidendi*», що визнаються класичними англосаксонськими прецедентами. Це проглядається у рішеннях Конституційного Суду України та ВС України.

Таким чином, попри те, що в Україні на сьогодні домінує нормативно-правовий акт як формальне джерело права, судовий прецедент часто використовується на рівні з нормативно-правовим актом. Таке явище є специфічною ознакою змішаного типу правової системи⁹⁴, що дає усі підстави для визнання належності України до цього типу правових систем.

⁹⁴ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник /О. Ф. Скакун. — К. : Алерта ; КНТ; ЦУЛ, 2009. — 520 с.

5.2. Судова практика

Цей розділ містить опис справ та деякі рішення у цих справах. Ці матеріали повинні використовуватися під час проведення рольових ігор, практичних справ, дискусій та обговорень, що має стати передумовою для пошуків використання судів як інструментів захисту довкілля та екологічних прав громадян.

Матеріали цього розділу — це напрацювання ЕПЛ, створеної 20 років тому професором, доктором юридичних наук Львівського національного університету Світланю Кравченко. Організація має великий позитивний досвід у використанні судів для захисту довкілля та необхідності поширення такого досвіду та знань серед колег-юристів. Досвід ЕПЛ у веденні справ у сфері відходів, природно-заповідного фонду та ядерної енергетики, доступу до інформації та порушення інших прав громадян, використання міжнародних конвенцій.

ЕПЛ як організація практикуючих юристів у сфері захисту екологічних прав громадян та довкілля добре знає, як складно віднаходити крупиці судової практики у цій сфері. Разом з тим такі приклади водночас і позитивної, і негативної судової практики стають цінним джерелом інформації для розробки стратегії і тактики ведення наступних судових процесів у подібних правовідносинах.

Для полегшення роботи усіх охочих захищати довкілля в судах ЕПЛ реалізує ідею створення, постійного функціонування та поповнення Реєстру судових рішень з питань, що стосуються довкілля. У цей Реєстр вносяться судові рішення ВС України, вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів — рішення, постанови, ухвали судів, що ухвалені (постановлені) судами у цивільних, господарських та адміністративних справах, ініційованих інститутами громадянського суспільства, окремими особами чи групами осіб на благо навколишнього природного середовища і суспільства. Реєстр розміщений за посиланням <http://caselawep.org.ua> і є доступним для необмеженого користування цілодобово.

5.2.1. СПРАВА «ВІЛЬШИНА».

Використовується для роботи у першому модулі

Фабула справи, яка роздається учасникам тренінгу.

Регіон: Європа, Україна, Львівська область, с. Сілець присілок Вільшина

Суть справи: Захист прав мешканців присілку Вільшина на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Суть проблеми: Присілок Вільшина знаходиться на території Червоноградського гірничо-промислового району. На відстані менш ніж 300 м від присілку розташовані два гірничих підприємства: збагачувальна фабрика «Червоноградська» та шахта «Візейська», внаслідок діяльності яких територія присілку просідає та підтоплюється.

Вода, ґрунт та повітря через вплив діяльності шахти та фабрики забруднені небезпечними речовинами, зокрема у воді виявлено ртуть, марганець, кадмій, залізо та інші речовини в концентраціях, що в кілька разів (а подекуди десятки разів) перевищують гранично допустимі концентрації. Населений пункт не забезпечений централізованим водопостачанням, вода підвозиться нерегулярно, а зимою не підвозиться взагалі, через що мешканці змушені вживати забруднену воду. Просідання території, зумовлене діяльністю вказаних гірничих підприємств, створює постійну загрозу підтоплення, яке, для прикладу, у 2000 р., 2002 р., 2005 р. перетворило будинки присілку Вільшина на острови.

Рішення ЄСПЛ від 10 травня 2011 року «Дубецька та інші проти України» — визнав порушення Україною прав позивачів. Роздається учасникам рольової гри після висловлення усіма учасниками своїх позицій та обговорення можливих рішень по справі. Аналізується це рішення та проводиться загальна дискусія.

Витяг з рішення ЄСПЛ

II. Стверджуване порушення статті 8 Конвенції

73. Заявники скаржились на те, що органи державної влади не змогли захистити їх житло, приватне та сімейне життя від надмірного забруднення двома державними промисловими підприємствами. Вони посилалися на статтю 8 Конвенції, у якій зазначено таке:

1. «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції».
2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Оцінка Суду

82. У тій мірі, в якій Уряд стверджував часткову неприйнятність заяви як такої, що лежить поза межами часової юрисдикції Суду, Суд вважає себе неповноважним *ratione temporis* розглядати дії та бездіяльність держави стосовно ситуації заявників до набрання Конвенцією чинності для України (11 вересня 1997 року). Однак він повноважний розглядати скарги заявників, які стосуються періоду після цієї дати (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Фадеева проти Росії», заява № 55723/00, п. 82, ECHR 2005-IV).
83. Стосовно тверджень Уряду про те, що скарги, подані родиною Гаврилюк-Ваків, є несумісними з вимогою Конвенції *ratione personae*, Суд зазначає, що стаття 8 Конвенції застосовується незалежно від того, чи законно був побудований або зайнятий будинок заявника (див., серед багатьох інших судових рішень, рішення у справі «Прокопович проти Росії», заява № 58255/00, п. 36, ECHR 2004-XI (витяги)). Більше того, незалежно від того, був відповідний будинок законно побудований чи був узаконений після того, як родина поселилася у ньому, станом на 11 вересня 1997 року, коли Конвенція набрала чинності для України, родина Гаврилюк-Ваків займала його законно. Цей факт сторонами не оспорується. З огляду на вказане вище, заперечення Уряду повинно бути відхилено.
84. Щодо тверджень Уряду про те, що скарги родини Гаврилюк-Ваків були явно необґрунтованими, оскільки їхній позов щодо переселення був відхилений у рамках національного провадження, Суд погоджується з тим, що він не може замінювати рішення національних судів своїми і його повноваження щодо аналізу

дотримання національного законодавства є обмеженими (див., серед багатьох інших судових рішень, рішення у справі «Сливенко проти Латвії», заява № 48321/99, п. 105, ЕСЧР 2003-Х, та рішення у справі «Пауліч проти Хорватії», заява № 3572/06, п. 39, від 22 жовтня 2009 року). Однак функцією Суду є здійснення оцінки обґрунтування, наданого національними судами, з точки зору Конвенції (див. рішення у справі «Сливенко проти Латвії», що наводилось вище). Більше того, Суд зазначає, що скарга родини Гаврилюк-Ваків не обмежується стверджуваною несправедливістю рішень, якими було відхилено їхній позов про переселення. Вона стосується загальної неспроможності держави виправити ситуацію, в якій вони страждали від негативного впливу забруднення у цій місцевості. Таким чином, заперечення Уряду має бути відхилено.

85. Насамкінець, стосовно заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів захисту Суд зазначає, що Уряд не надав жодних прикладів національної судової практики, де б у ситуації, подібній до ситуації заявників, позов особи до промислового підприємства, що забруднює навколишнє середовище, було б задоволено. Більше того, обидві родини заявників у цій справі вирішили вичерпати національні засоби захисту стосовно їх вимоги щодо переселення з цієї місцевості, що постійно зазнавала забруднення. Одна родина отримала рішення щодо переселення, яке однак лишається невиконаним, оскільки шахта-боржник не має на це бюджетних коштів, а позов іншої родини було відхилено на підставі того, що вони проживали за межами встановленої санітарно-захисної зони. З огляду на вищевказане, Суд має сумніви стосовно шансів на успіх заявників в провадженні щодо відшкодування.
86. Однак навіть припускаючи, що таке відшкодування могло б бути їм присуджене за забруднення в минулому та виплачене в належний час, Суд зазначає, що заявники скаржаться на забруднення, що триває і скорочення якого у майбутньому вимагає певного системного вирішення. Не зрозуміло, як компенсаторний засіб, запропонований Урядом, стосувався б цього питання. У цьому зв'язку Суд відхиляє зауваження щодо невичерпання засобів захисту.

87. Насамкінець, Суд зазначає, що заява порушує серйозні питання факту і права за Конвенцією, визначення яких вимагає розгляду справи по суті. Таким чином, заява не може бути оголошена явно необґрунтованою у значенні пункту 3 (а) статті 35 Конвенції. Ніяких інших підстав для оголошення її неприйнятною також встановлено не було. Тому Суд оголошує заяву прийнятною.

(b) Оцінка Суду

(i) Практика Суду

105. Посилаючись на свою судову практику, Суд зазначає, що ні стаття 8, ні будь-які інші положення Конвенції не гарантують права на охорону природного екологічного середовища як такого (див. рішення у справі «Кіртатос проти Греції», заява № 41666/98, пункт 52, ECHR 2003-VI). Також жодного питання не виникне, якщо оскаржувана шкода є незначною у порівнянні з небезпекою навколишнього середовища, притаманною життю в кожному сучасному місті. Однак може мати місце небезпідставна скарга за статтею 8 там, де екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність та тривалість шкідливого впливу та його фізичний чи психологічний вплив на здоров'я або якість життя особи (див., з-поміж інших джерел, рішення у справі «Фадєєва проти Росії», згадане вище, пункти 68–69).

106. Немає сумніву, що промислове забруднення може негативно вплинути на здоров'я суспільства в цілому і погіршувати якість життя особи, проте часто неможливо визначити у кількісному вираженні його вплив у кожному окремому випадку. Що стосується, наприклад, погіршення здоров'я, то важко вирізнити вплив екологічних ризиків від впливу інших відповідних факторів, таких як вік, професія або особистий спосіб життя. «Якість життя», в свою чергу, є суб'єктивною характеристикою, яка тяжко піддається точному визначенню (див. рішення у справі «Лєдяєва та інші проти Росії», заяви № № 53157/99, 53247/99, 53695/00 та 56850/00, пункт 90, від 26 жовтня 2006 року).

107. Беручи до уваги труднощі доведення, Суд головним чином розглядатиме висновки національних судів та інших компетентних органів для встановлення фактичних обставин справи (див. рішення у справі «Баклі проти Сполученого Королівства» від 25 вересня 1996 року, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV, сторінки 1291 — 93, пункти 74–77). Як базу для аналізу Суд може, наприклад, використовувати положення національного законодавства, що визначають небезпечні рівні забруднення (див., з-поміж інших джерел, рішення у справі «Фадеева проти Росії», згадане вище, пункт 87), та екологічні дослідження, здійснені компетентними органами (див. рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини», пункти 113 та 120, № 46117/99, ECHR2004-X). Особливу увагу Суд приділятиме окремим рішенням, винесеним органами влади щодо конкретної ситуації заявника; таких як зобов'язання позбавити підприємство-забруднювача дозволу на виробничу діяльність (див. рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини», згадане вище, пункт 112) або відселити мешканця із забрудненої території (див. рішення у справі «Фадеева проти Росії», згадане вище, пункт 86). Однак Суд не може сліпо покладатися на рішення національних органів влади, особливо коли вони явно несумісні або суперечать одне одному. У такій ситуації Суд повинен оцінювати докази у їх цілісності (див. рішення у справі «Ледяєва та інші проти Росії», згадане вище, пункт 90). Іншими джерелами доказів для розгляду на додаток до викладеного заявником перебігу подій будуть, наприклад, його медичні довідки (див. рішення щодо прийнятності у справі «Ларс та Астрід Фегерсхольд проти Швеції», заява № 37664/04, від 26 лютого 2008 року), а також відповідні звіти, заяви або дослідження, здійснені приватними установами (див. рішення у справі «Фадеева проти Росії», згадане вище, пункт 85).
108. Крім того, з метою визначення того, чи несе держава відповідальність за статтею 8 Конвенції, Суд повинен визначити, чи була ситуація результатом раптового та несподіваного повороту подій або, навпаки, існувала давно і була добре відома державним органам влади (див. рішення «Фадеева проти Росії», згадане вище, пункти 90–91); чи була держава або чи мала вона бути обізнаною, що небезпека або шкідливий вплив зачіпали

приватне життя заявника (див. рішення у справі «Лопес Остра проти Іспанії» від 9 грудня 1994 року, пункти 52–53, Series A по. 303 С), і до якої міри заявник сприяв створенню цієї ситуації для себе і був в стані виправити її без надмірних витрат (див. рішення у справі «Ледяєва та інші проти Росії», згадане вище, пункт 97).

(ii) Оцінка фактів справи

109. Суд повторює, що ця справа стосується твердження заявників про негативний вплив на їх права за статтею 8 у зв'язку з промисловим забрудненням, яке спричиняли два державних підприємства — вуглевидобувна шахта «Візейська» та Червоноградська вуглезбагачувальна фабрика (зокрема, її породний відвал висотою 60 метрів).
110. Твердження заявників стосуються, в першу чергу, погіршення їх здоров'я через забруднення води, повітря та ґрунту токсичними речовинами, концентрація яких перевищує граничні норми. Крім того, ці твердження також стосуються погіршення якості життя з огляду на шкоду, завдану будинкам просіданням ґрунтів, та постійними труднощами у доступі до чистої води, що негативно впливало на щоденне життя заявників та на стосунки між членами родини.
111. В оцінці того, до якої міри забруднення, щодо якого скаржаться, впливало на здоров'я заявників, Суд погоджується з Урядом, що немає доказів, які б дозволили встановити у цій справі шкоду, яку можна визначити у кількісному вираженні. Однак Суд вважає, що проживання в місцевості, забрудненні якої явно перевищує безпечні нормативи, наражало заявників на підвищений ризик для здоров'я.
112. Стосовно якості життя заявників Суд звертає увагу на надані заявниками фотографії води та їх точку зору щодо щоденного життя та спілкування (див. пункти 24–30 вище), які явно зазнали впливу через екологічні фактори.
113. Суд зазначає, що, як це було зазначено Урядом, у справі заявників різні природні фактори можуть впливати на якість води та спричиняти просідання ґрунтів (див., наприклад, пункт 21 вище). Більше того, видається, що на цей час питання досту-

пу до чистої води уже вирішено нещодавнім впровадженням централізованого водопроводу. У той же час справа містить достатньо доказів того, що виробнича діяльність шахти та фабрики (зокрема, їх породні відвали), принаймні певною мірою, сприяли вищезазначеним проблемам протягом багатьох років.

114. Ця міра не видається зовсім незначною, зокрема, оскільки згідно національного законодавства житлові будинки не можуть знаходитись в межах санітарно-захисних зон шахт та породних відвалів, які аргіогі вважаються екологічно небезпечними. Видається, що відповідно до Державних санітарних правил «безпечна відстань» від породного відвалу, висота якого перевищує 50 метрів, становить 500 метрів (див. пункт 69 вище). Будинок родини Дубецьких-Найда розташований на відстані 100 метрів від породного відвалу шахти і на відстані 430 метрів від породного відвалу фабрики. Будинок родини Гаврилюк-Ваків, в свою чергу, знаходиться на відстані 420 метрів від породного відвалу фабрики.
115. Погоджуючись з Урядом стосовно того, що встановлені нормативи не обов'язково відображають реальні рівні забруднення, якого зазнавали заявники, Суд зазначає, що у цій справі заявники надали значну кількість даних на доказ того, що неодноразово була зареєстрована фактична надмірність забруднюючих речовин в межах цих відстаней від виробничих підприємств, що розглядаються (див. пункти 17–18 та 22–23 вище).
116. При вирішенні питання, чи була шкода (або ризик шкоди), якої зазнали заявники у цій справі, такою, що робить застосовними гарантії статті 8, Суд також бере до уваги той факт, що в різні періоди органи влади розглядали питання переселення заявників. Необхідність переселення родини Дубецьких-Найда було нарешті підтверджено остаточним рішенням, винесеним судом першої інстанції 26 грудня 2005 року.
117. Стосовно родини Гаврилюк-Ваків 21 червня 2004 року той же суд вирішив, що немає необхідності у їх переселенні. Однак, у своїх висновках судові органи спиралися на припущення, що фабрика незабаром впровадить заходи, передбачені у проекті санітарно-захисної зони. Ці заходи включали гідроізоляцію породного відвалу та зменшення його висоти до 50 метрів

(у випадку чого, як зазначали заявники, за національним законодавством навколо породного відвалу встановлювалася б 300-метрова санітарно-захисна зона). Відповідно до матеріалів справи ці заходи такі не було впроваджено.

118. Таким чином, видається, що протягом періоду, що перевищує дванадцять років з моменту набрання Конвенцією чинності для України, заявники постійно проживали на території, яка як згідно з законодавчими положеннями, так і згідно з експериментальними дослідженнями була небезпечною для мешкання через забруднення води і повітря та просідання ґрунтів, що було результатом виробничої діяльності двох державних промислових підприємств.
119. За цих обставин Суд вважає, що шкідливий екологічний вплив, що оскаржується, досяг того серйозного рівня небезпечності, який необхідний для того, щоб скарга підпадала під дію статті 8 Конвенції.
120. Досліджуючи те, в якій мірі держава мала перед заявниками зобов'язання за цим положенням, Суд повторює, що ця справа стосується забруднення, спричиненого щоденною виробничою діяльністю державної шахти «Візейська» та Червоноградської вуглезбагачувальної фабрики, яка належала державі щонайменше до 2007 року; її породний відвал залишається у власності держави досьогодні. Держава мала б бути і насправді була повністю обізнана щодо екологічного впливу, що здійснювала діяльність цих підприємств, оскільки це були єдині великі промислові підприємства поблизу домашніх господарств заявників.
121. Далі Суд зазначає, що заявники побудували свої теперішні будинки до того, як підприємства було введено в експлуатацію, і задовго до того, коли можна було визначити фактичний вплив їх діяльності на навколишнє середовище.
122. Суд також зауважує, що, як зазначив Уряд, в принципі, заявники є вільними переїхати в якесь інше місце. Однак, з огляду на підтверджені аргументи заявників стосовно відсутності попиту на їх будинки, що знаходяться поблизу головних промислових підприємств-забруднювачів, Суд доходить висновку, що виправити ситуацію заявників без підтримки держави може бути складним завданням. Більше того, Суд вважає, що заявники

обґрунтовано покладались на державу, якій належали обидва підприємства-забруднювачі, у питанні підтримки їх переселення, оскільки це їм було обіцяно ще в 1994 році. Стосовно аргументу Уряду про те, що заявники могли б звернутися з вимогою про надання їм соціального житла, на думку Суду, Уряд не надав належних доказів того, що загальна вимога такого роду могла б бути більш ефективною, ніж інші спроби заявників отримати державне житло, особливо з огляду на той факт, що єдиною формальною підставою для їх вимоги переселення було забруднення навколишнього середовища.

123. На думку Суду, поєднання всіх цих факторів демонструє достатньо сильний зв'язок між забруднюючими викидами та державою, щоб постало питання відповідальності держави за статтею 8 Конвенції.
124. Залишається визначити, чи дотримала держава, забезпечуючи права заявників, справедливий баланс між конкуруючими інтересами заявників і суспільства загалом, як цього вимагає пункт 2 статті 8.

(b) Оцінка Суду

(i) Практика Суду

140. Суд повторює, що принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі незалежно від того, чи розглядається справа з точки зору прямого втручання чи позитивного обов'язку регулювати приватну діяльність (див. рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства» [ВП], заява № 36022/97, пункт 98, ECHR 2003-VIII, та рішення у справі «Фадеева проти Росії», згадане вище, пункти 89 та 94).
141. У справах, що стосуються екологічних питань, державі мають надаватися широкі межі розсуду та можливість вибору між різними способами та засобами дотримання своїх зобов'язань. Основне питання Суду полягає в тому, чи вдалось державі дотримати справедливого балансу між конкуруючими інтересами осіб, що зазнали впливу, та суспільства в цілому (див. рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства», згадане вище, пункти 100, 119 та 123). При здійсненні такої

оцінки у контексті конкретної справи повинні аналізуватися всі фактори, включно з національними правовими питаннями (див. там же пункт 120, а також рішення у справі «Фадєєва проти Росії», згадане вище, пункти 96–97).

142. Коли скарги стосуються політики держави щодо промислових підприємств-забруднювачів, як у цій справі, Суд може розглянути суть відповідних рішень та дійти висновку, що мала місце явна помилка. Однак складність питань, що стосуються екологічної політики, призводить до того, що роль Суду головним чином є субсидіарною. В першу чергу, він повинен визначити, чи був процес прийняття рішення справедливим, і лише за виняткових обставин він може перейти цю межу та переглянути матеріально-правові висновки національних органів влади (див. рішення у справі «Фадєєва проти Росії», згадане вище, пункт 105).
143. Досконально вивчаючи процедури, що розглядаються, Суд розгляне, чи здійснили органи влади достатні дослідження, щоб оцінити ризик потенційно небезпечної діяльності (див. рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства», згадане вище, пункт 128, та рішення у справі «Джакомеллі проти Італії», заява № 59909/00, пункт 86, ECHR 2006-XII), чи розробили вони адекватну політику підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації та чи було вжито всіх необхідних заходів для своєчасної реалізації цієї політики (див. рішення у справі «Ледеяєва та інші проти Росії», згадане вище, пункт 104, та рішення у справі «Джакомеллі проти Італії» (*Giacomelli v. Italy*), згадане вище, пункти 92–93, ECHR 2006-...). Суд також дослідить, в якій мірі особи, яких торкнулася ця політика, могли впливати на процес винесення рішення, включно з доступом до відповідної інформації та можливості дієво оскаржувати рішення органів влади (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Герра та інші проти Італії», від 19 лютого 1998 року, Reports 1998-I, сторінка 228, пункт 60, рішення у справі «Хеттон та інші проти Сполученого Королівства», згадане вище, пункт 127, та рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини», згадане вище, пункт 119).

144. Оскільки призначення Конвенції захищати реальні права людини, а не ілюзорні, справедливий баланс між різними інтересами, що розглядаються, може бути порушено не тільки тоді, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, а й коли їх не дотримуються належним чином (див. рішення у справі «Морено Гомес проти Іспанії», заява № 4143/02, пункти 56 та 61, ECHR 2004-X). Процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визнані недієвими, а держава — відповідальною за Конвенцією, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним (див. рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини», згадане вище, пункти 124–125).
145. Загалом, держава, використовуючи детальні та точні дані, повинна виправдати ситуацію, коли окремі особи несуть тяжкий тягар від імені решти суспільства (див. рішення у справі «Фадеева проти Росії», згадане вище, пункт 128).

(ii) Оцінка фактів цієї справи

146. Суд зазначає, що органи влади розглядали та спланували низку заходів, спрямованих на мінімізацію шкідливого впливу виробничої діяльності шахти та фабрики на господарства заявників. Необхідно зазначити, що якість нормативно-правових положень стосовно промислового забруднення не оспорується сторонами у цій справі. Далі, як стверджував Уряд, органи влади весь час здійснювали нагляд за реальними рівнями забруднення та розробляли різні заходи для їх мінімізації, включно із накладенням стягнень на керівництво шахти та фабрики та в кінцевому підсумку розробкою проекту санітарно-захисної зони фабрики. Крім того, заявникам пообіцяли відшкодувати шкоду, якої вони зазнали через просідання ґрунтів, а також за державні кошти поставлялась вода. Централізований водопровід було побудовано не пізніше 2009 року, що повинно було полегшити тягар заявників, пов'язаний з доступом до питної води, — основне питання, що порушувалось у цій заяві. Нарешті, як вже згадувалось вище, органи влади багато разів розглядали питання переселення заявників як спосіб ефективного вирішення їх екологічних труднощів.

147. Незважаючи на спроби, більше дванадцяти років державні органи влади не змогли ефективно вирішити особисту ситуацію заявників, яка протягом цього періоду залишалась практично однаковою.
148. Зазначається, що станом на дату набрання Конвенцією чинності (11 вересня 1997 року) заявники проживали поблизу двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які негативно і суттєво впливали на їх повсякденне життя. Видається, що з метою виконання своїх зобов'язань за Конвенцією державні органи влади, до сфери діяльності яких належали ці підприємства-забруднювачі, розглядали два варіанти здійснення своєї політики відносно ситуації заявників — або сприяти їх переселенню на безпечнішу територію, або якимось чином зменшити вплив забруднення.
149. Ще у 1994 році, до набрання Конвенцією чинності, Сокальський виконавчий комітет обрав переселення. Проте, у наступний період Уряд не діяв із належною швидкістю та послідовністю та не забезпечив необхідних ресурсів для виконання цього рішення. Хоча відповідно до зауважень Уряду рішення від 1994 року втратило свою чинність до 1997 року в зв'язку із зменшенням виробничої діяльності фабрики, заявників ніколи офіційно про це не інформували, вже не кажучи про положення законодавства, на підставі яких рішення, що розглядається, могло б автоматично втратити свою чинність, особливо за відсутності нового проекту санітарно-захисної зони. Більше того, видається, що в квітні 2000 року рішення від 1994 року було підтримано рішенням Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки, відповідно до якого необхідно було звернутись за державним фінансуванням для переселення вісімнадцяти сімей з території санітарно-захисної зони фабрики. Хоча прізвища цих сімей не були перераховані, але їх кількість — вісімнадцять — залишалась такою ж, як і в рішенні від 1994 року. Тому Суд вважає, що заявники могли обґрунтовано очікувати, що вони серед цих сімей. Лише 21 червня 2004 року для родини Гаврилюк-Ваків і 26 грудня 2005 року для родини Дубецьких-Найда було офіційно оголошено, що вони проживають за межами майбутньої санітарно-захисної зони фабрики та не

- мають права на переселення за рахунок коштів держави. Лише 26 грудня 2005 року державні органи визнали свій обов'язок за національним законодавством переселити родину Дубецьких-Найда з санітарно-захисної зони породного відвалу шахти. Судові провадження, що тривали близько трьох з половиною років в суді однієї інстанції для родини Дубецьких-Найда та трохи більше п'яти років в судах трьох інстанцій для родини Гаврилюк-Ваків, мали певні затримки, зокрема, через значні перерви між судовими засіданнями. Далі рішення, винесене на користь родини Дубецьких-Найда, не змінило ситуації, оскільки протягом наступних п'яти років та до сьогодні це рішення не було профінансоване. Відповідно Суд зазначає, що протягом більш ніж дванадцяти років з моменту набрання Конвенцією чинності і до сьогоднішнього дня майже нічого не було зроблено, щоб допомогти заявникам переїхати до безпечнішої території.
150. Суд вважає, що, коли йдеться про широкі межі розсуду, надані державам в контексті їх екологічних зобов'язань за статтею 8 Конвенції, встановлення загального права заявника на безоплатне нове житло за рахунок держави було б перебільшенням (див. рішення у справі «Фадеева проти Росії», згадане вище, пункт 133). Скарги заявників за статтею 8 також могли бути вирішені належним розв'язанням екологічних проблем.
151. У той же час підхід Уряду до вирішення проблеми забруднення у цій справі також вирізнявся затримками та неналежним виконанням. Основним заходом, розробленим Урядом у цьому відношенні протягом періоду, що розглядається, була розробка науково обґрунтованих проектів санітарно-захисних зон шахти та фабрики. Цей захід, як видається, був обов'язковим відповідно до чинного законодавства, оскільки у різний час різні органи охорони здоров'я накладали стягнення на керівництво підприємств аж до зупинення їх ліцензій на виробничу діяльність (див. пункти 32 та 35 вище). Однак, як видається, припис щодо зупинення діяльності так і не було виконано, і мі шахта, ні фабрика до сьогодні не впровадили чинний проект санітарно-захисних зон.
152. Через вісім років після набрання Конвенцією чинності, тобто у 2005 році, фабрика мала такий проект. Відхиляючи позови за-

явників до фабрики щодо їх переселення, судові органи влади підкреслили, що права заявників будуть належним чином захищені цим проектом, зокрема, з огляду на зменшення висоти породного відвалу та його гідроізоляції. Однак ці заходи, що були передбачені проектом як необхідні для того, щоб зробити виробничу діяльність фабрики безпечною для місцевості поза санітарно-захисною зоною, не були вжиті більш, ніж протягом наступних п'яти років (див. пункт 38 вище). Видається, що щонайменше до введення в експлуатацію водопроводу у 2009 році мали місце затримки у постачанні питної води до присілка, які спричинили значні труднощі для заявників. Отже, заявників не було належним чином захищено від екологічних ризиків, що виникли через виробничу діяльність фабрики.

153. Стосовно шахти Суд зазначає, що у 2005 році почався процес ліквідації, а розробка проекту санітарно-захисної зони так і не була закінчена. Невідомо, чи дійсно шахта зупинила свою діяльність станом на теперішній час. Однак, видається, що заявники продовжують зазнавати впливу через її наявність, зокрема, оскільки їм не відшкодували шкоду, завдану просіданням ґрунтів. Крім того, родина Дубецьких-Найда проживає на відстані 100 метрів від породного відвалу шахти, який потребує екологічного контролю незалежно від того, чи функціонує ще шахта чи ні.

154. Загалом вбачається, що протягом всього періоду, що розглядається, як шахта, так і фабрика здійснювали діяльність не у відповідності з застосовними положеннями національного екологічного законодавства та Уряд не зміг ані сприяти переселенню заявників, ані забезпечити функціонуючу політику, щоб захистити їх від екологічних ризиків, пов'язаних з постійним проживанням у безпосередній близькості до вказаних промислових підприємств.

155. Суд вважає, що вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з функціонуванням двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які, вочевидь, з самого початку працювали з порушеннями і викидали відходи протягом більш ніж п'ятдесяти років, було складним завданням, яке вимагало часу та значних ресурсів, і особливо в контексті низької прибутковості цих під-

приємств та загальнодержавних труднощів в економіці, на які посилався Уряд. В той же час Суд відзначає, що ці промислові підприємства знаходились в сільськогосподарській місцевості і заявники належали до дуже малої групи людей (не більше двох дюжин сімей), які проживали поблизу і зазнавали найбільшого впливу від забруднення. За цих обставин Уряд не зміг надати достатнє пояснення своєї неспроможності ані відселити заявників, ані знайти якісь інші шляхи ефективного вирішення їх індивідуального тягара протягом більш ніж дванадцяти років.

156. Отже, у цій справі було порушено статтю 8 Конвенції.

III. Щодо застосування статті 41 Конвенції

157. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд у разі необхідності надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

A. Шкода

1. Матеріальна шкода

158. Заявники вимагали 28000 євро відшкодування матеріальної шкоди. Вони стверджували, що ця сума відповідала купівельній вартості двох схожих будинків (кожній родині заявників по одному будинку) у незабрудненій місцевості поблизу. Вони стверджували, що мають право на ці суми відшкодування, оскільки їх будинки втратили ринкову вартість і не могли бути продані через своє непривабливе місцезнаходження.

За цих підстав суд одноголосно

1. Постановляє викреслити заяву зі списку справ в частині, що стосується скарги пана Аркадія Гаврилюка.
2. Оголошує заяву прийнятною стосовно всіх інших заявників.
3. Постановляє, що у цій справі мало місце порушення статті 8 Конвенції.
4. Постановляє, що:
 - (а) протягом трьох місяців з дня, коли рішення набуде статусу остаточного відповідно до п. 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити:

(i) першому, другому, третьому, четвертому та п'ятому заявнику солідарно 32000 (тридцять дві тисячі) євро;

(ii) шостому, восьмому, дев'ятому, десятому та одинадцятому заявнику солідарно 33000 (тридцять три тисячі) євро, які мають бути конвертовані у національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу, плюс будь-який податок, який може бути стягнуто з цих сум;

(b) зі спливом зазначеного тримісячного строку і до повного розрахунку на вищезазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в цей період, плюс три відсоткові пункти.

5.2.2. СПРАВА: КАНАЛ «ДУНАЙ–ЧОРНЕ МОРЕ»

Про справу слід згадати під час лекції для досягнення результату щодо кращого розуміння ролі та значення Оргуської конвенції. Справу також можна використати для дискусії.

Регіон: Європа, Україна, Одеська область, м. Вилкове

Суть справи: Захист біорізноманіття дельти Дунаю

Сторони: Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство транспорту України, ДП «Дельта Лоцман», Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Національна академія наук України, Дунайський біосферний заповідник, органи місцевого самоврядування в Одеській області.

Суть проблеми: КМ України будує канал «Дунай–Чорне море» з метою відновлення судноплавства по українській частині гирла р. Дунай. Спорудження I черги каналу завершилося, і канал декілька разів відкривали для судноплавства. Протягом 2007–2009 року канал функціонував, судна проходили через гирло Бистре. Було споруджено 2700 км підхідного каналу на барі гирла Бистре.

Уся українська частина дельти Дунаю входить до складу Дунайського біосферного заповідника у зв'язку із високою природною цінністю території та багатим біорізноманіттям.

Будівництво каналу «Дунай–Чорне море» загрожує збереженню біорізноманіття дельти Дунаю, а процес прийняття рішень по

каналу відбувається із порушеннями національного законодавства та міжнародних зобов'язань України у сферах охорони довкілля та участі громадськості.

**Рішення комітету з дотримання Орхуської конвенції,
подається мовою оригіналу⁹⁵**

Решение II/5b

Соблюдение Украиной своих обязательств по Орхусской Конвенции на втором Совещании Сторон, состоявшемся в Алма-Ате, Казахстан, 25–27 мая 2005 года

Совещание Сторон, действуя согласно пункту 37 приложения к решению I/7, посвященному рассмотрению соблюдения, принимая к сведению доклад Комитета по вопросам соблюдения (ECE/MP.PP/2005/13) и добавление 3 к нему (ECE/MP.PP/2005/13/Add.3), а также GE.05-31451 (R) 230605 230605 ECE/MP.PP/2005/2/Add.8 page 2 добавление 3 к докладу о работе его седьмого совещания (ECE/MP.PP/C.1/2005/2/Add.3), касающееся строительства глубоководного судоходного канала через рукав Быстрый, с сожалением отмечая, что соответствующая Сторона не представила ответа ни на представление, ни на сообщение в соответствии с требованиями приложения к решению I/7, 1. одобряет следующие выводы Комитета по вопросам соблюдения: а) не обеспечив такого участия общественности, которого требует статья 6 Конвенции, Украина не соблюдает пункт 1 а) статьи 6 и, в этой связи, пункты 2–8 статьи 6 и пункт 9 (второе предложение) статьи 6; b) не обеспечив того, чтобы ответственные государственные органы, по получении соответствующих просьб, представляли информацию, Украина не соблюдает пункт 1 статьи 4 Конвенции; c) отсутствие ясности в отношении требований, касающихся участия общественности в оценке воздействия на окружающую среду (ОВОС) и в процедурах принятия решений по экологическим аспектам различных проектов, например в отношении сроков и методов осуществления процесса консультаций с общественностью, требований, касающихся учета их результатов, и обязательств по представлению информации,

⁹⁵ Решение II/5b Соблюдение Украиной своих обязательств по Орхусской конвенции [Електронний ресурс]. — <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2005/pp/ece/ece.mp.pp.2005.2.add.8.r.pdf>

имеющейся в контексте статьи 6, свидетельствует об отсутствии четкой, транспарентной и согласованной структуры для осуществления Конвенции и представляет собой несоблюдение пункта 1 статьи 3 Конвенции; 2. просит правительство Украины привести свое законодательство и практику в соответствие с положениями Конвенции и включить в свой доклад для следующего Совещания Сторон информацию о мерах, принятых с этой целью; и 3. также просит правительство Украины представить Комитету по вопросам соблюдения не позднее конца 2005 года стратегию, включая соответствующий график, интеграции положений Конвенции в национальное законодательство и разработки практических механизмов и имплементирующего законодательства, устанавливающего четкие процедуры их введения в действие. Эта стратегия могла бы также включать деятельность в области наращивания потенциала, в частности в интересах сотрудников судебных органов и государственных должностных лиц, участвующих в процессе принятия решений по экологическим вопросам.

5.2.3. СПРАВА «СЕЛЕКЦІЙНИЙ ВІДСТРІЛ МИСЛИВСЬКИХ ТВАРИН»

Фабулу справи використовують для практичної вправи у модулі 2, оскільки вона ілюструє використання положень Оргуської конвенції для обґрунтування права на звернення до суду громадської організації.

Фабула справи

Регіон: Європа, Україна

Суть справи: Захист біорізноманіття

Сторони: Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр», Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ», Державне агентство лісових ресурсів України та Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Суть проблеми: Відповідно до преамбули ЗУ «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.200 року визначено правові, економічні та організаційні засади діяльності юридичних і фізичних осіб у галузі мисливського господарства та полювання. Згідно з абз. 8 ст. 1 цього Закону, мисливські тварини — це дикі звірі та

птахи, що можуть бути об'єктами полювання. Статтею 32 цього Закону передбачено можливість здійснювати селекційний відстріл мисливських тварин, тобто вилучення із природних середовищ популяцій тварин, які мають певні відхилення у своєму розвитку від здорових тварин, з метою формування здорового, високопродуктивного маточного поголів'я, регулювання вікової та статеві структури популяції. На виконання закону було прийнято Інструкцію про селекційний відстріл мисливських тварин. У п. 5.2. інструкції встановлено, що «допускається проведення селекційного відстрілу тварин іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл». Таким чином Інструкція, суперечить закону та вводить нові норми права розширюючи кого осіб, які мають право здійснювати відстріл.

ОКРУЖНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД міста КИЄВА
01601, м. Київ, вул. Командарма Каменєва 8, корпус 1

ПОСТАНОВА
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
м. Київ

30 жовтня 2012 року о 12 год. 55 хв. № 2а-12759/12/2670

за позовом Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» до Державного агентства лісових ресурсів України Міністерства аграрної політики та продовольства України про визнання неправомірною бездіяльності та зобов'язання вчинити певні дії, — за участю представників сторін:

представник позивача 1, 2, Левіна Галина Миколаївна,
представник позивача 1, Борецько Володимир Євгенович,

ВСТАНОВИВ:

Позивачі, Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» та громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ», звернулися до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом до Державного агентства лісових ресурсів України та Міністерства аграрної політики та продовольства України про визнання протиправною

бездіяльність, пов'язану з не усуненням протиріччя між пунктом 5.2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, затвердженої наказом Державного комітету лісового господарства України від 30.05.2001 року № 47 та частиною 1 статті 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.2000 року № 1478-III щодо можливості селекційного відстрілу мисливської тварини іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл та поновлення порушених прав та інтересів Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр», Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» шляхом зобов'язання Державного агентства лісових ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України в межах своїх повноважень усунути протиріччя між пунктом 5.2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, затвердженої наказом Державного комітету лісового господарства України від 30.05.2001 року № 47 та частиною 1 статті 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.2000 року № 1478-III щодо можливості селекційного відстрілу мисливської тварини іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл.

В обґрунтування позову позивачі посилаються на те, що відповідно до чинного законодавства України та у рамках реалізації своїх цілей і завдань, вони для захисту своїх законних інтересів звертаються до суду для вирішення їх спору з відповідачами, що виник у зв'язку з їх протиправною бездіяльністю у сфері правового регулювання селекційного відстрілу мисливських тварин, що сприяє браконьерству. Статтею 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.2000 року № 1478-III (далі — Закон № 1478), передбачено можливість здійснювати селекційний відстріл мисливських тварин, тобто вилучення із природних популяцій тварин, які мають певні відхилення у своєму розвитку від здорових тварин, з метою формування здорового, високопродуктивного маточного поголів'я, регулювання вікової та статеві структури популяцій. (абз. 2 п. 2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, затвердженої наказом Державного комітету лісового господарства України від 30.05.2001 року № 47 (далі — Інструкція № 47). Зокрема, в ч.1 ст.32 Закону № 1478 сказано, що Селекційний

та вибірковий діагностичний відстріли мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи проводиться незалежно від строків мисливського сезону працівниками, уповноваженими здійснювати охорону мисливських угідь, за дозволом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань лісового і мисливського господарства та полювання, а в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду — за дозволом територіального органу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, за письмовою заявою користувача мисливських угідь. Однак, в наступному пункті 5.2 Інструкції № 47 встановлено, що допускається проведення селекційного відстрілу тварини іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл. Тобто, у Інструкції № 47 розширено коло суб'єктів, які можуть здійснювати селекційний відстріл, а саме: крім, працівників, уповноважених здійснювати охорону мисливських угідь, додано ще й інших мисливців, які можуть здійснювати селекційний відстріл у присутності особи, яка має на це дозвіл. У відповідь на запит позивача, листом-відповіддю від 13.03.2012 року відповідач 1 категорично зазначив, що наказ Державного комітету лісового господарства України № 47 від 30.05.2001 року щодо затвердження Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, зареєстрований в міністерстві юстиції України 14.06.2001 року за № 509/5700, пройшов юридичну експертизу в установленому порядку, а отже не суперечить чинному законодавству України. Отже, відповідач 1, на думку позивачів, висловив свою офіційну позицію щодо даного питання, а саме, що він не вбачає будь-яких суперечностей між п. 5.2 вказаної Інструкції № 47 та ч. 1 ст. 32 Закону № 1478, що виключає добровільне здійснення ним будь-яких дій для усунення цієї правової суперечливості. З моменту отримання зазначеної офіційної відповіді від відповідача 1, між сторонами виник спір, оскільки протиріччя між п. 5.2 Інструкції № 47 та ч. 1 ст. 32 Закону № 1478 позивачі вважають неправомірною бездіяльністю відповідачів, що порушує їх права та інтереси та повинна бути припинена.

В судовому засіданні представники позивачів позовні вимоги підтримали, надали пояснення, аналогічні обставинам, викладеним в позовній заяві. Крім того, у судовому засіданні представник 1 та

2 позивача зазначила, що Інструкція № 47 суперечить ч. 1 ст. 32 Закону № 1478 в частині визначення кола осіб, які мають право здійснювати селекційний відстріл, згадану Інструкцію позивачі не оскаржують, оскільки ними пропущено строк звернення до суду, а тому вважають, що відповідачі зобов'язані усунути ці суперечності. Наголошувала, що відповідачі не виконують покладений на них обов'язок, щодо приведення у відповідність підзаконного акту до Закону, який має вищу юридичну силу.

В судовому засіданні представник відповідача 1 заперечував проти позову та просив суд в задоволенні позовних вимог відмовити, з посиланням на те, що в Інструкції № 47 визначене більш розширене коло осіб, які мають право здійснювати селекційний відстріл, з метою формування здорового, високопродуктивного маточного поголів'я мисливських тварин та своєчасного вилучення із природних середовищ популяцій тварин, які мають певні відхилення у своєму розвитку від здорових тварин.

Представник відповідача 2 у судовому засіданні заперечував проти позову та просив суд в задоволенні позовних вимог відмовити.

Відповідно до ст. 86 КАС України суд оцінює докази, які є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Заслухавши пояснення представників сторін, та дослідивши письмові докази, суд встановив таке.

Позивач 1 — Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» зареєстрований як юридична особа 17.04.1996 року управлінням юстиції в м. Києві, про що свідчить довідка № 4179 про включення до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України та свідоцтво про реєстрацію благодійної організації. (а.с. 4, 22) Свою діяльність здійснює на підставі Статуту. (а.с. 12)

Позивач 2 — Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ» зареєстрована як юридична особа 18.09.1997 року Шевченківською районною у місті Києві державною адміністрацією, про що свідчить довідка № 747/06 про включення до Єдиного державного

реєстру підприємств та організацій України та свідоцтво про реєстрацію об'єднання громадян. (а.с. 24, 28) Свою діяльність здійснює на підставі Статуту. (а.с. 25)

Позивач 1 звернувся з листом вих. № 15 від 02.03.2012 року до Державного агентства лісових ресурсів України, в якому просить повідомити, які заходи прийняті ним, щодо усунення суперечностей в п. 5.2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин з ч. 1 ст. 32 Закону України «Про мисливське господарство і полювання». (а.с.31) Агентством надана відповідь, що наказ Державного комітету лісового господарства України № 47 від 30.05.2001 року, щодо затвердження Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.06.2001 року за № 509/5700, пройшов юридичну експертизу в установленому порядку, а отже не суперечить чинному законодавству. (а.с. 30)

Судом з'ясовано, що Інструкція про селекційний відстріл мисливських тварин, затверджена наказом Державного комітету лісового господарства України від 30.05.2001 року № 47, яку погоджено з Міністерством екології та природних ресурсів України.

Відповідно Указу Президента України № 1085/2010 від 09.12.2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» утворено Державне агентство лісових ресурсів України шляхом реорганізації Державного комітету лісового господарства України.

Відповідач 1 — Державне агентство лісових ресурсів України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України (далі — Міністр), входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства. (п. 1 Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, затвердженого Указом Президента України від 13.04.2011 року № 458/2011 (далі — Положення про Держлісгентство України).

Відповідач 1 у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України, іншими актами законодавства України, дорученнями Президента України та Міністра.

У пункті 3 Положення про Держлісагентство України викладені основні завдання Держлісагентства України, а саме:

1. внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства;
2. реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Згідно з п. 4 Положення, Держлісагентство України відповідно до покладених на нього завдань, зокрема, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Мінагрополітики України та в установленому порядку подає їх Міністрові.

Голова Держлісагентства України вносить на розгляд Міністрові проекти нормативно-правових актів Мінагрополітики України з питань, що належать до сфери діяльності Держлісагентства України, забезпечує їх супроводження. (п.п. 3 п. 10 Положення про Держлісагентство України)

Відповідь 2 — Міністерство аграрної політики та продовольства України діє відповідно положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України затвердженого Указ Президента від 23.04.2011 року № 500/2011 (далі — Положення Мінагрополітики) та відповідно п.1 положення — є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінагрополітики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації:

- державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави;
- державної політики в галузях рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, у сферах карантину та захисту рослин, охорони прав на сорти рослин, земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, лісового та

мисливського господарства, нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Мінагрополітики України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, а також дорученнями Президента України.

Основними завданнями Мінагрополітики України є формування та забезпечення реалізації, зокрема, державної політики з питань земельних відносин, топографо-геодезичної і картографічної діяльності, лісового та мисливського господарства, якості та безпеки сільськогосподарської продукції, насіння і садивного матеріалу, біологічної і генетичної безпеки сільськогосподарських рослин і тварин, родючості ґрунтів.

Пунктом 7.168 Положення передбачено, Мінагрополітики України відповідно до покладених на нього завдань здійснює нормативно-правове забезпечення у визначених сферах та галузях, затверджує інструкцію про селекційний відстріл мисливських тварин.

Суд доходить висновків, що Положення, на підставі яких діють відповідачі, зокрема на які посилаються позивачі, не передбачають чітких критеріїв, за якими можна зробити висновок про наявність обов'язку відповідачів вчинити певні дії пов'язані з усуненням протиріч нормативно-правового акту до Закону, який має вищу юридичну силу.

Як впливає зі змісту Рекомендації № R (80) 2 Комітету Міністрів державам-членам стосовно реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень від 11 березня 1980 року (далі — «Рекомендація R (80)2»), під дискреційним повноваженням слід розуміти повноваження, яке адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду — тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин. (Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнята Комітетом Міністрів 11 березня 1980 року на 316-й нараді заступників міністрів).

Адміністративний суд, перевіряючи рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень на відповідність закріпленім

частиною 3 статті 2 КАС України критеріям, не втручається у дискрецію (вільний розсуд) суб'єкта владних повноважень поза межами перевірки за названими критеріями. Завдання адміністративного судочинства полягає не у забезпеченні ефективності державного управління, а в гарантуванні дотримання вимог права, інакше було б порушено принцип розподілу влади.

Принцип розподілу влади заперечує надання адміністративному суду адміністративно-дискреційних повноважень — єдиним критерієм здійснення правосуддя є право. Тому завданням адміністративного судочинства завжди є контроль легальності. Перевірка доцільності переступає компетенцію адміністративного суду і виходить за межі завдання адміністративного судочинства.

Отже, під дискреційним повноваженням розуміють таке повноваження, яке надає певний ступінь свободи адміністративному органу при прийнятті рішення, тобто, коли у межах, які визначені законом, адміністративний орган має можливість самостійно (на власний розсуд) вибрати один з кількох варіантів рішення.

Враховуючи вищевикладене, суд прийшов до висновку, що в даному випадку вчинення певних дій відповідачами, щодо внесення змін до нормативно-правового акту та в подальшому їх затвердження, є дискреційними повноваженнями Держлісагентства України і Мінагрополітики України.

Таким чином, суд приходить до висновку, що в задоволенні позовних вимог слід відмовити в повному обсязі.

Керуючись ст.ст.2–15, 17–18, 33–35, 41–42, 47–51, 56–59, 69–71, 79, 86, 87, 94, 99, 104–107, 110–111, 112, 121, 122–143, 151–154, 158, 162, 163, 167, 185–186, 254 Кодексу адміністративного судочинства України, суд, —

ПОСТАНОВИВ:

У задоволенні позову відмовити повністю.

Постанову ухвалено у нарадчій кімнаті та проголошено її вступну та резолютивну частину 30 жовтня 2012 року в присутності представників сторін.

Постанову у повному обсязі складено 05 листопада 2012 року. Постанова набирає законної сили в порядку передбаченому ст. 254 Кодексу адміністративного судочинства України та може бути

оскаржена в апеляційному порядку за правилами, встановленими ст. ст. 185–187 цього Кодексу. Апеляційна скарга подається до адміністративного суду апеляційної інстанції через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судові рішення. Копія апеляційної скарги одночасно надсилається особою, яка її подає, до суду апеляційної інстанції.

Апеляційна скарга на постанову суду подається протягом десяти днів з дня її проголошення через Окружний адміністративний суд міста Києва. У разі застосування судом частини третьої статті 160 Кодексу адміністративного судочинства України, а також прийняття постанови у письмовому провадженні апеляційна скарга подається протягом десяти днів з дня отримання копії постанови.

КИЇВСЬКИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

14 листопада 2013 року

м. Київ

Київський апеляційний адміністративний суд розглянувши у відкритому судовому засіданні адміністративну справу за апеляційною скаргою Благодійного фонду Дніпровського району міста Києва «Київський еколого-культурний центр» та Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» на постанову Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 жовтня 2012 року у справі за адміністративним позовом Благодійного фонду Дніпровського району міста Києва «Київський еколого-культурний центр», Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» до Державного агентства лісових ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України про визнання бездіяльності неправомірною та зобов'язання вчинити певні дії, —

ВСТАНОВИВ:

Позивачі — Благодійний фонд Дніпровського району міста Києва «Київський еколого-культурний центр» та Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ» звернулись до суду з позовом до Державного агентства лісових ресурсів України, Міністерства

аграрної політики та продовольства України про визнання протиправною бездіяльність, пов'язану з не усуненням протиріччя між пунктом 5.2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, затвердженої наказом Державного комітету лісового господарства України від 30 травня 2001 року № 47 та частиною 1 статті 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 року № 1478-III щодо можливості селекційного відстрілу мисливської тварини іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл та поновлення порушених прав та інтересів позивачів шляхом зобов'язання усунути вказані протиріччя.

Постановою Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 жовтня 2012 року у задоволенні позову відмовлено.

Не погодившись з постановою суду, позивачі — Благодійний фонд Дніпровського району міста Києва «Київський еколого-культурний центр» та Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ» звернулись з апеляційною скаргою, просять скасувати постанову суду першої інстанції та прийняти нове рішення, яким адміністративний позов задовольнити.

Заслухавши в судовому засіданні суддю-доповідача, дослідивши матеріали справи та доводи апеляційної скарги, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга підлягає задоволенню, з наступних підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України, завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Як вбачається з матеріалів справи та встановлено судом першої інстанції, 02 березня 2012 року Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» звернувся з листом (вих. № 15) до Державного агентства лісових ресурсів України, в якому просив повідомити про прийняті заходи щодо усунення суперечностей в п. 5.2 Інструкції про селекційний відстріл

мисливських тварин з ч. 1 ст. 32 Закону України «Про мисливське господарство і полювання».

Державним агентством лісових ресурсів України надана відповідь, якою повідомлено, що наказ Державного комітету лісового господарства України № 47 від 30 травня 2001 року, яким затверджено Інструкцію про селекційний відстріл мисливських тварин, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14 червня 2001 року за № 509/5700, пройшов юридичну експертизу в установленому порядку, а отже не суперечить чинному законодавству.

Вважаючи бездіяльність відповідачів щодо неусунення протиріч між двома нормативно-правовими актами, позивачі звернулись до суду з позовом. Надаючи правову оцінку встановленим обставинам справи та висновкам суду першої інстанції, колегія суддів зазначає наступне.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Згідно ч. 1 ст. 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання», селекційний та вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи проводиться незалежно від строків мисливського сезону працівниками, уповноваженими здійснювати охорону мисливських угідь, за дозволом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства, а в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду — за дозволом обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, за письмовою заявою користувача мисливських угідь.

Відповідно до Закону України «Про мисливське господарство та полювання», Наказом Державного комітету лісового господарства України № 47 від 30 травня 2001 року затверджено Інструкцію про селекційний відстріл мисливських тварин, зареєстровану в Міністерстві юстиції України 14 червня 2001 року за № 509/5700.

Згідно п. 5.1 вищевказаної Інструкції, селекційний відстріл здійснюється протягом року, незалежно від строків сезону полювання, працівниками, уповноваженими здійснювати охорону мисливських угідь, які отримали відповідні дозволи для його проведення.

Разом з тим, відповідно до п. 5.2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, допускається проведення селекційного відстрілу тварини іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл.

З урахуванням наведеного, в Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин всупереч ч. 1 ст. 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» розширено коло суб'єктів, які можуть здійснювати селекційний відстріл, а саме: крім працівників, уповноважених здійснювати охорону мисливських угідь, додано інших мисливців, які можуть здійснювати селекційний відстріл у присутності особи, яка має на це дозвіл.

Так, приймаючи оскаржуване рішення, суд першої інстанції виходив з того, що Положення, на підставі яких діють відповідачі, не передбачають чітких критеріїв, за якими можна зробити висновок про наявність їхнього обов'язку вчинити певні дії, пов'язані з усуненням протиріч нормативно-правового акту у відповідності до Закону.

Разом з тим, згідно п. 8 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого Указом Президента України від 23 квітня 2011 року № 500/2011, Мінагрополітики України у межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України видає накази, організовує і контролює їх виконання.

Відповідно до п. 1 Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, затвердженого Указом Президента України від 3 квітня 2011 року № 458/201, Державне агентство лісових ресурсів України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України (далі — Міністр), входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

В силу абз. 1 п. 4 вказаного Положення, Держлісагентство України відповідно до покладених на нього завдань, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-

правових актів Мінагрополітики України та в установленому порядку подає їх Міністрові.

Абзацом 168 п.п. 7 п. 4 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України передбачено, що Мінагрополітики України, відповідно до покладених на нього завдань, затверджує інструкцію про селекційний відстріл мисливських тварин.

Згідно п.п. 3 абз. 2 п. 10 Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, Голова Держлісагентства України вносить на розгляд Міністрові проекти нормативно-правових актів Мінагрополітики України з питань, що належать до сфери діяльності Держлісагентства України, забезпечує їх супроводження.

Колегія суддів вказує, що не зважаючи на існування протиріччя між положенням Закону та підзаконного нормативно-правового акту, Державним агентством лісових ресурсів України, всупереч нормам вищевказаного Положення, яке регулює його діяльність, не було внесено на розгляд Міністрові Мінагрополітики України проекту нормативно-правового акту з питань, що належать до сфери компетенції саме Державного агентства лісових ресурсів України.

Таким чином, колегія суддів вважає, що Державне агентство лісових ресурсів України не вчинило відповідних заходів щодо розроблення пропозицій для вдосконалення Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин з подальшим поданням їх в установленому порядку Міністру аграрної політики та продовольства України.

Аналізуючи обставини справи та норми законодавства, колегія суддів не погоджується з висновком суду першої інстанції про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки відповідачами допущено бездіяльність в частині неусунення протиріч між Законом України «Про мисливське господарство та полювання» та Інструкцією про селекційний відстріл мисливських тварин.

Відповідно до ч. 1 ст. 71 КАС України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, встановлених статтею 72 цього Кодексу.

При цьому, доводи, викладені в апеляційній скарзі, повністю спростовують висновки суду першої інстанції та знайшли своє належне підтвердження в суді апеляційної інстанції.

Відповідно до ст. 159 КАС України, обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених такими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Таким чином, колегія суддів вважає, що висновки суду першої інстанції не відповідають встановленим обставинам по справі, допущені судом першої інстанції порушення норм матеріального права призвели до неправильного вирішення справи, а тому оскаржувана постанова підлягає скасуванню з прийняттям нового рішення.

Згідно ст. 202 КАС України, підставами для скасування постанови або ухвали суду першої інстанції та ухвалення нового рішення є порушення норм матеріального або процесуального права, що призвело до неправильного вирішення справи або питання.

Керуючись ст. ст. 160, 167, 198, 202, 205, 206, 212, 254 КАС України, суд, —

ПОСТАНОВИВ:

Апеляційну скаргу Благодійного фонду Дніпровського району міста Києва «Київський еколого-культурний центр» та Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» задовольнити.

Постанову Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 жовтня 2012 року — скасувати та прийняти нове рішення.

Адміністративний позов Благодійного фонду Дніпровського району міста Києва «Київський еколого-культурний центр» та Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» задовольнити.

Визнати протиправною бездіяльність Державного агентства лісових ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, пов'язану з неусуненням протиріччя між пунктом 5.2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, затвердженої наказом Державного комітету лісового господарства України від 30 травня 2001 року № 47 та частиною 1 статті 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 року № 1478-III щодо можливості селекційного відстрілу мисливської тварини іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл.

Зобов'язати Державне агентство лісових ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України в межах своїх

повноважень усунути протиріччя між пунктом 5.2 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, затвердженої наказом Державного комітету лісового господарства України від 30 травня 2001 року № 47 та частиною 1 статті 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 року № 1478-III щодо можливості селекційного відстрілу мисливської тварини іншим мисливцем у присутності особи, яка має дозвіл на селекційний відстріл.

Постанова набирає законної сили з моменту проголошення та може бути оскаржена протягом двадцяти днів з дня складення в повному обсязі шляхом подання касаційної скарги безпосередньо до Вищого адміністративного суду України.

5.2.4. СПРАВА СКАСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ФОСФІДУ ЦИНКУ

Регіон: Європа, Україна.

Суть справи: Захист біорізноманіття

Сторони: Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр», Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ», Міністерство екології та природних ресурсів України.

Суть проблеми: Фосфід цинку є отрутою, пестицидом, який активно використовується для боротьби із гризунами. Приманка, яка закладається для шкідливих гризунів поїдається також і тваринами, які занесені до червоної книги України, що приводить до їх неконтрольованої гибелі.

Орган, який дає дозвіл на використанні пестицидів та отруйних речовин це Міністерство екології та природних ресурсів. Останній формує перелік таких речовин та на його основі видає дозволи. Мінприроди України, як орган, який працює у сфері забезпечення екологічної безпеки, повинен аналізувати свою діяльність та приводити її у відповідність міжнародним вимогам. У європейських країнах використання цього пестициду заборонено, оскільки є його аналого, які є менш шкідливі для живих організмів, інших, ніж гризуни на боротьбу з якими він використовується. Зокрема про це зазначено у Бернській конвенції.

ОКРУЖНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД
ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

м. Київ

12 червня 2013 року 16:22

№ 826/6195/13-а

адміністративну справу за позовом Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр», Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» до Міністерства екології та природних ресурсів України про визнання бездіяльності протиправною, зобов'язання вчинити дії.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» (далі по тексті — позивач-1) та Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ» звернулись до Окружного адміністративного суду міста Києва з адміністративним позовом до Міністерства екології та природних ресурсів України (далі по тексті — відповідач), в якому просить суд: визнати протиправною бездіяльність Міністерства екології та природних ресурсів України пов'язану з відмовою у скасуванні державної реєстрації пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм, дозволених до використання на території України та виключення пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм із Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання на території України; поновити порушені права та інтереси позивачів шляхом зобов'язання Міністерства екології та природних ресурсів України скасувати державну реєстрацію пестициду фосфід цинку та всі його препаративні форми, дозволених до використання на території України та виключити пестицид фосфід цинку та всі його препаративних форм із Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання на території України. Позовні вимоги обґрунтовані тим, що останнім часом в Україні значно зменшилась тваринна біомаса внаслідок застосування різноманітних пестицидів, зокрема фосфіду цинку. Представник відповідача заперечував проти задоволення позовних вимог з підстав ненадання позивачем раніше невідомих даних про небезпечність препарату або підтвердження недостатньої біологічної ефективності його цільового призначення. Розглянувши подані сторонами документи і матеріали, заслухавши пояснення

сторін, всебічно і повно з'ясувавши всі фактичні обставини, на яких ґрунтується позов, об'єктивно оцінивши докази, які мають юридичне значення для розгляду справи і вирішення спору по суті, Окружний адміністративний суд м. Києва,

ВСТАНОВИВ:

Спірні правовідносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею, застосуванням в Україні пестициду фосфід цинку та препарати, що виготовлені на його основі визначаються Законом України від 02 березня 1995 року № 86/95-ВР «Про пестициди та агрохімікати» (далі по тексті — ЗУ № 86/95-ВР), Порядком проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 1996 року № 295 (далі по тексті — Порядок № 295) тощо. При цьому, враховуючи характер спірних правовідносин та предмет доказування в межах даної адміністративної справи, суд вирішуючи адміністративну справу по суті, виходить з того, що предметом оскарження є відмова у скасуванні державної реєстрації пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм, дозволених до використання на території України та виключення пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм із Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання на території України.

Позивачі звернулись до суду з метою захисту своїх спільних екологічних інтересів, передбачених у відповідних статутах (а.с. 18–31, 36–39). Згідно ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Згідно відомостей, розміщених на веб-сайті Відповідача, до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні внесені препаративні форми, що містять пестицид фосфід цинку. Пестициди — токсичні речовини, їх сполуки

або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб (абз. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ № 86/95-ВР). Фосфід цинку є хімічною речовиною, яка використовується для захисту сільськогосподарських культур і їх запасів в період зберігання від мишоподібних гризунів (відноситься до хімічних речовин зооцидів, а саме родентицидів). Фосфід цинку включений до переліку отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнологій та інших біотехнологій та інших біологічних агентів, виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізація яких здійснюється за наявності дозволу.

Відповідно до п. 1 Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, затвердженого Указом Президента України від 13.04.2011 № 452/2011 (далі по тексту — Положення) міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та у межах своєї компетенції біологічної, генетичної та радіаційної безпеки, поводження з відходами, у тому числі радіоактивними, пестицидами і агрохімікатами.

Державна реєстрація пестицидів і агрохімікатів здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, на платній основі в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, на підставі позитивних результатів випробувань та матеріалів досліджень (ст. 7 ЗУ № 86/95-ВР). Процедура здійснення державної реєстрації пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання на території України передбачено Порядком № 295. Відповідно до п. 28 Порядку № 295 підставою для прийняття рішення про скасування або зупинення державної реєстрації є: — одержання раніше невідомих даних про небезпечність препарату або недостатню біологічну ефективність його цільового призначення; — ненадання протягом дії експериментальної реєстрації даних, необхідних для постійної реєстрації; — неповідомлення про внесення змін до складу

препарату та нові дані щодо його небезпечності. Як вбачається з матеріалів справи, Позивач-1 неодноразово звертався до відповідача щодо скасування реєстрації фосфіду цинку у зв'язку з наявністю підтверджуючих даних щодо отруєння диких тварин родентицидами на основі фосфіду цинку (а.с. 85–88). У своїх відповідях відповідач посилався на те, що нових раніше невідомих факторів про небезпеку родентицидів з діючою речовиною фосфід цинку не виявлено, а наведена в листах інформація щодо поодиноких випадків загибелі диких та свійських тварин не підтверджена результатами належних експертиз, отже згідно з Порядком № 295 підстав для припинення реєстрації немає (а.с. 89–90). Про небезпеку впливу фосфіду цинку зазначено також у листі Регіонального управління Міністерства охорони навколишнього природного середовища (а.с. 55–56). Окрім цього, відповідач зазначав, що 16.10.2012 у Міністерстві екології та природних ресурсів України відбувся круглий стіл, на якому розглядалося питання ймовірності випадків отруєння фосфідом цинку нецільових об'єктів дикої фауни, зокрема і видів, занесених до Червоної книги та заборони родентицидів на основі фосфіду цинку. За результатами обговорення відповідач звернувся з листами до Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо доручення інспекторам захисту рослин перевірки суворого дотримання регламентів застосування родентицидів при застосуванні в сільському господарстві проти мишовидних гризунів та з пропозицією посилити контроль щодо дотримання вимог чинного законодавства юридичними та фізичними особами правил торгівлі пестицидами та з пропозицією не включати в асортимент пестицидів і агрохімікатів на 2013 рік родентициди з діючою речовиною фосфід цинку (а.с. 89–93). Як вбачається з вищевказаного, відповідач вчиняв певні дії щодо вивчення питання небезпечного впливу родентицидів на основі фосфіду цинку, профілактики подальшого уникнення нецільових отруєнь тваринної біомаси та про доцільність заборони родентицидів на основі фосфіду цинку, проте кінцевим результатом не було скасування державної реєстрації пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм, дозволених до використання на території України та виключення пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм із Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання на

території України. Зазначене свідчить про відсутність обставини, на яку вказують Позивачі, а саме факт бездіяльності відповідача у вказаній частині. В свою чергу Міністерство аграрної політики та продовольства України, розглянувши лист позивача-1 щодо відміни реєстрації родентицидів на основі фосфіду цинку, повідомило, що з 19 родентицидів, що зареєстровані у відповідача і дозволені для використання в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, 7 препаратів містять фосфід цинку. Для теплокровних тварин фосфід цинку надзвичайно небезпечна речовина, механізм дії якої полягає в тому, що, потрапивши принадою до шлунку гризунів, вона розкладається під впливом кислої реакції шлункового соку з виділенням отруйного гідрогену (водню), який в свою чергу порушує в організмі обмін речовин, токсично впливає на нервову систему, печінку, нирки і кров тварин. Також, у своєму листі Міністерство аграрної політики та продовольства України підтримало пропозицію позивачів щодо скасування реєстрації родентицидів на основі фосфіду цинку (а.с. 42–43). Як стверджується позивачами, існує альтернатива родентицидам на основі хімічних сполук, а саме біологічні бактеріальні препарати типу бактероденцид та інші. Бактероденцид володіє вибірковою патогенністю і цілковито безпечний для людини та інших теплокровних тварин. Виробництво бактероденциду здійснюють біологічні лабораторії, в Україні функціонує 52 таких лабораторій. Як вбачається з листа від 16.10.2012 № 114/529 Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена наслідком застосування фосфіду цинку і деяких інших препаратів стало майже повне винищення ховрахів крапчастого, одеського та європейського (останній в Україні вже зник), хом'яка звичайного, хом'ячка сірого та строкарки звичайної. Зараз усі ці види занесені до III видання Червоної книги. З огляду на викладене, оглянувши матеріали справи, суд дійшов висновку щодо обгрунтованості твердження позивачів про небезпечність родентицидів з діючою речовиною фосфід цинку, про що свідчать також листи регіональних управлінь Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України та їхніх лабораторій щодо випадки загибелі диких та сільськогосподарських тварин від фосфіду цинку (а.с. 58–84). Відповідно до п. 28 Порядку № 295 останнє є підставою для прийняття рішення про скасування або зупинення державної реєстрації.

Оцінивши докази, які є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їхньому всебічному, повному та об'єктивному дослідженні, та враховуючи всі наведені обставини, суд вважає адміністративний позов таким, що підлягає частковому задоволенню. Враховуючи всі наведені обставини, Окружний адміністративний суд міста Києва, з урахуванням вимог, встановлених частиною другою статті 19 Конституції України та частиною третьою статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України, виходячи з аналізу положень чинного законодавства та доказів, наявних у матеріалах справи, що свідчать про небезпечність родентицидів з діючою речовиною фосфід цинку, а також наявності альтернативи родентицидам на основі хімічних сполук, суд вважає адміністративний позов таким, що підлягає задоволенню в частині зобов'язання відповідача вжити дії щодо вирішення питання про скасування державної реєстрації пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм, дозволених до використання на території України та щодо виключення пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм із Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання на території України. Як передбачено ч.1 ст. 71 Кодексу адміністративного судочинства України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, встановлених статтею 72 цього Кодексу. Згідно з ч. 1 ст. 69 Кодексу адміністративного судочинства України доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються судом на підставі пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових і речових доказів, висновків експертів. Відповідно до ст. 70 Кодексу адміністративного судочинства України належними є докази, які містять інформацію щодо предмету доказування. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмету доказування. Обставини, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися ніякими іншими

засобами доказування, крім випадків, коли щодо таких обставин не виникає спору. Керуючись ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку. Враховуючи викладене, керуючись статтями 69, 70, 71, 158–163 Кодексу адміністративного судочинства України, суд,

ПОСТАНОВИВ:

Адміністративний позов Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» та Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» задовольнити частково. 2. Зобов'язати Міністерство екології та природних ресурсів України вжити дії щодо вирішення питання про скасування державної реєстрації пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм, дозволених до використання на території України та щодо виключення пестициду фосфід цинку та всіх його препаративних форм із Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання на території України. 3. В іншій частині позовних вимог відмовити. Постанова набирає законної сили в строки та порядку, встановленому статтею 254 Кодексу адміністративного судочинства України. Постанова може бути оскаржена до суду апеляційної інстанції за правилами, встановленими статтями 185–187 Кодексу адміністративного судочинства України.

5.2.5. Ташлицька ГАЕС

Справа: Ташлицька Гідроакумулююча Електростанція (Ташлицька ГАЕС)

Регіон: Україна, Миколаївська область, місто Южноукраїнськ.

Суть справи: дотримання права громадян на сприятливе та безпечне для життя довкілля; збереження ПЗФ України і захист біорізноманіття.

Сторони: мешканці м. Миколаїв та Миколаївської області, Регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя» ДП НАЕК «Енергоатом», Південно-Українська атомна електростанція, Міністерство палива та енергетики України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Миколаївська обласна рада.

Суть проблеми: КМ України добудовує Ташлицьку гідроакумулюючу електростанцію (ТГАЕС), яка має ввійти до єдиного Південноукраїнського енергокомплексу. ТГАЕС будується з метою гасіння нічних пікових навантажень енергомережі України.

Для забезпечення повноцінної роботи ТГАЕС необхідно підвести воду із Південного Бугу до підніжжя станції. Для цього заплановано значно підняти рівень води в Олександрівському водосховищі, в результаті чого буде затоплено особливо цінні землі із багатим біорізноманіттям, що з 1996 р. були включені до складу Регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Гранітно-Степове Побужжя».

У 2006 році НАЕК «Енергоатом» підняв рівень Олександрівського водосховища до 14,7 м. 20 червня 2006 року НАЕК «Енергоатом» отримав у постійне користування земельну ділянку площею 27,72 га зі складу земель РЛП Постановою КМУ № 841. 6 липня 2006 р. Миколаївською обласною радою було прийнято рішення № 10, яким було змінено межі РЛП «Гранітно-Степове Побужжя» та вилучено землі площею 27,72 га зі складу РЛП під хвостову частину Олександрівського водосховища ЮУ АЕС.

У 2006 році Державна служба охорони культурної спадщини видала Наказ про включення до переліку об'єктів культурної спадщини об'єкта «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки війська запорізького» (острів Гард), і Постановою КМУ

від 3.09.2009 р. № 928 даний об'єкт занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

На території РЛП зараз завершується створення однойменного Національного природного парку. Будівництво ТГАЕС та підняття нормального підпірного рівня (НПР) Олександрівського водосховища загрожують збереженню біорізноманіття майбутнього парку. Затопленню підлягають землі, що є середовищем існування червонокнижних видів та видів, охоронюваних Бернською конвенцією про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ в Європі (1979 р.). Крім того, на нашу думку, процес прийняття рішень щодо ТГАЕС відбувається із порушеннями національного законодавства та міжнародних зобов'язань України в сферах охорони довкілля та забезпечення участі громадськості.

На сьогодні функціонують два гідроагрегати Ташлицької ГАЕС із шести і добудовується третій гідроагрегат.

Діяльність у справі здійснюється на національному та міжнародному рівнях Національний рівень:

- оскарження висновку державної екологічної експертизи щодо уточненого проекту будівництва Ташлицької ГАЕС оскарження рішення Миколаївської обласної ради про виключення 27,72 га земельних ділянок зі складу РЛП «Гранітно-Степове Побужжя» для розміщення Олександрівського водосховища ЮУ АЕС;
- оскарження Постанови Кабінету Міністрів України «Про надання земельних ділянок у постійне користування», якою КМ України надав в постійне користування ДП НАЕК «Енергоатом» землі площею 27,7218 га., які входять до складу регіонального ландшафтного парку «Гранітно-Степове Побужжя»;
- оскарження бездіяльності Генеральної прокуратури України щодо непроведення перевірки за зверненням ЕПЛ про незаконність Постанови Кабінету Міністрів України «Про надання земельних ділянок у постійне користування».

Міжнародний рівень:

- звернення до Секретаріату Бернської конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ в Європі для захисту видів рослин і тварин, що охороняються Бернською конвенції.

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

29 травня 2012 року

м. Київ

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина» до Кабінету Міністрів України, третя особа — державне підприємство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» в особі відокремленого підрозділу «Южно-Українська атомна електрична станція» (далі — ДП «НАЕК «Енергоатом», про визнання протиправною та скасування постанови,

ВСТАНОВИЛА:

У липні 2009 року міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина» звернулася до окружного адміністративного суду м. Києва з позовом, в якому просила визнати протиправною та скасувати постанову Кабінету Міністрів України від 20 червня 2006 року № 841 «Про надання земельних ділянок у постійне користування».

Позовні вимоги мотивовані тим, що рішенням Миколаївської обласної ради народних депутатів (далі — облрада) від 18 березня 1994 року № 27 створено регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя».

Оспорюваною постановою відповідач надав у постійне користування ДП «НАЕК “Енергоатом”» земельну ділянку загальною площею 27,7218 га із земель запасу зі зміною цільового призначення земельних ділянок за переліком згідно з додатком після прийняття облрадою рішення про виключення зазначених ділянок в установленому порядку зі складу регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя» для розміщення хвостової частини Олександрівського водосховища згідно з проектом, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2002 року № 342. На думку позивача, при прийнятті цього рішення відповідач порушив встановлену чинним законодавством процедуру надання земельної ділянки, а саме: розташування Олександрівського водосховища на землях регіонального ландшафтного парку, які належать до особливо цінних земель, не було погоджено з ВР

України. Крім того, рішення облради про виключення зі складу регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя» земельної ділянки загальною площею 27,7218 га для розміщення хвостової частини Олександрівського водосховища згідно з додатком до постанови Кабінету Міністрів України від 20 червня 2006 року № 841 «Перелік земельних ділянок, що надаються у постійне користування державному підприємству «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» зі зміною цільового призначення» прийнято 6 липня 2006 року. Отже, спірним рішенням відповідач надав у користування земельні ділянки зі зміною їх цільового призначення без попереднього вилучення їх зі складу земель регіонального ландшафтного парку.

Суди розглядали справу неодноразово.

Останньою постановою від 9 листопада 2010 року окружний адміністративний суд м. Києва позов задовольнив.

Київський апеляційний адміністративний суд постановою від 15 лютого 2011 року рішення суду першої інстанції скасував та ухвалив нове, яким у позові відмовив.

Апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи у задоволенні позову, виходив з того, що з матеріалів справи не вбачається порушення оскаржуваною постановою прав та інтересів позивача, тому відповідно до статті 2 КАС України позивач у цій справі є неналежним, що є підставою для відмови у задоволенні його вимог. Апеляційний суд також дійшов висновку, що у цій справі вирішувалось питання щодо надання земель запасу, що також свідчить про безпідставність позовних вимог.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 29 листопада 2011 року скасував постанову Київського апеляційного адміністративного суду від 15 лютого 2011 року, постанову окружного адміністративного суду м. Києва від 9 листопада 2010 року залишив у силі.

Не погоджуючись із рішенням суду касаційної інстанції, Кабінет Міністрів України та ДП «НАК “Енергоатом”» звернулись із заявами про перегляд ухвали суду касаційної інстанції з підстави, встановленої пунктом 1 частини першої статті 237 КАС України, посилаючись на неоднакове застосування ним статей 150, 151 ЗК України та статті 2 КАС України.

Заявники просять ухвалу Вищого адміністративного суду України від 29 листопада 2011 року скасувати та ухвалити рішення, яким у позові відмовити. На підтвердження неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм права відповідач та третя особа надали ухвали Вищого адміністративного суду України від травня 2010 року у справі № К-15840/08, від 21 січня 2009 року у справі № К-5488/07, № К-5320/07 та постанови цього суду від 9 липня 2009 року у справі № К-3273/09, від 25 травня 2010 року у справі № К-57043/09.

Вищий адміністративний суд України ухвалами від 28 грудня 2011 року та 22 лютого 2012 року допустив справу до провадження Верховного Суду України.

Перевіrivши наведені у заявах доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку про відсутність підстав для їх задоволення з огляду на таке.

У справі, що розглядається, Вищий адміністративний суд України погодився із висновками суду першої інстанції про порушення Кабінетом Міністрів України порядку погодження відведення спірної земельної ділянки, яка належить до земель природного заповідного фонду та щодо якої встановлений спеціальний режим використання. Так, надання в користування особливо цінних земель під розміщення хвостової частини Олександрівського водосховища проведене на порушення статей 150, 151 ЗК України без погодження із Верховною Радою України. Крім того, відповідач надав у користування земельну ділянку зі зміною її цільового призначення без попереднього вилучення із земель регіонального ландшафтного парку. Відповідно до Закону України від 16 червня 1992 року № 2456-ХІІ «Про природно-заповідний фонд України» спірна земельна ділянка охороняється як національне надбання, щодо якої встановлюється особливий режим охорони. Враховуючи загальнонаціональне суспільне значення природно-заповідного фонду, спірні відносини є публічно-правовими, відтак необмежене коло осіб має право на звернення до суду щодо оскарження спірного рішення.

На підтвердження доводів щодо неоднакового застосування касаційним судом статей 150, 151 ЗК України відповідач та третя

особа надали судові рішення від 19 травня 2010 року у справі № К-15840/08, у якому касаційний суд за наслідками розгляду спору, пов'язаного із вилученням земельної ділянки та наданням її в постійне користування, дійшов висновку, що міська рада не порушила порядок вилучення особливо цінних земель, встановлений статтями 150, 151 ЗК України, оскільки парк, розташований на спірній земельній ділянці, не внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Аналіз зазначених рішень не дає підстав для висновку про неоднакове застосування касаційним судом наведених норм ЗК, оскільки прийняття різних за змістом судових рішень зумовлено іншими обставинами, які були встановлені під час розгляду цих справ.

Решта судових рішень, наданих заявниками на підтвердження наведених у заявах доводів щодо перегляду ухвали Вищого адміністративного суду України від 29 листопада 2011 року, також не свідчать про неоднакове застосування судами зазначених норм права, оскільки правовідносини, які були предметом судових розглядів, не є подібними, касаційний суд застосовував різні норми матеріального права.

Статтею 235 КАС України визначено, що Верховний Суд України переглядає судові рішення в адміністративних справах виключно з підстав і в порядку, встановлених цим Кодексом. За правилами чинного КАС України Верховний Суд України позбавлений можливості усунути розбіжності у застосуванні норм процесуального права, які призвели до ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Відтак посилання третьої особи на неоднакове застосування касаційним судом статті 2 КАС України як на підставу для перегляду судового рішення Верховним Судом України не ґрунтується на положеннях чинного процесуального законодавства.

Враховуючи викладене, а також те, що обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися, заяви відповідача та третьої особи не підлягають задоволенню.

Керуючись статтями 241, 242, 244 Кодексу адміністративного судочинства України, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України

ПОСТАНОВИЛА:

У задоволенні заяв Кабінету Міністрів України, державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» в особі відокремленого підрозділу «Южно-Українська атомна електрична станція» відмовити.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, встановленого пунктом 2 частини першої статті 237 Кодексу адміністративного судочинства України.

5.2.6. СПРАВИ ПРО ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ

У Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Мамер проти Франції» міститься висновок, «суд, даючи свою оцінку, передусім узяв до уваги важливість публічних дебатів щодо питань загального значення, зокрема щодо екологічного стану країни, як у цій справі. Суд дійшов висновку, що засудження заявника за його висловлювання щодо важливого питання загального значення не можна назвати пропорційним, а відтак «необхідним у демократичному суспільстві». Тому Суд постановив, що мало місце порушення ст. 10 Конвенції».

У демократичному суспільстві гарантується доступ до інформації, зокрема екологічної. Це є запорукою прийняття об'єктивних та розумних рішень, які можуть забезпечити сталий розвиток країни.

Відкритість інформації є однією із основних засад сучасної демократії. Без достовірної і повної інформації неможливо зробити свідомий вибір у будь-якій сфері нашої діяльності. У жодній сфері суспільного життя без доступу до інформації про діяльність влади неможливо здійснювати громадський контроль за нею, неможливо вчасно висловлювати свою позицію і брати участь у прийнятті суспільно-важливих рішень, тобто неможлива демократія як така. Без доступу до екологічної інформації під загрозу потрапляє навіть життя. 9 травня 2011 року вступив в дію ЗУ «Про доступ до публічної інформації». Разом з тим, навіть на рівні центральних органів влади розпорядники публічної інформації на день набрання чинності законом не були готові його виконувати.

Відповідно до ст. 50 Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також

право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Інформація про стан довкілля є суспільно-важливою інформацією, а тому надавати її за запитами зобов'язані усі розпорядники, які володіють такою інформацією, і суб'єкти владних повноважень, і суб'єкти господарювання. Така інформація повинна надаватися безкоштовно навіть в разі необхідності виготовлення копії понад 10 сторінок. Інформація про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом (ч. 3 ст. 13 ЗУ «Про інформацію»).

Оскарження конфіденційності угоди про розподіл вуглеводнів

Регіон: Україна

Мета справи: зняти незаконне обмеження доступу до умов угод про розподіл вуглеводнів

Сторони: позивач — МБО «Екологія–Право–Людина», відповідач — КМУ

Суть проблеми: У січні 2013 року Кабінет Міністрів України підписав із компанією «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестментс (IV) Б.В.» угоду про розподіл продукції, відповідно до якої інвестор набув виключне право на пошук і видобуток природного газу та інших вуглеводнів на ділянці площею майже 8 тис. кв. км строком на 50 років.

Умови такої угоди розроблялися і узгоджувалися виключно її сторонами і, попри конституційну норму про належність надр народові України, — без будь-яких консультацій із власником такого ресурсу — громадськістю.

Більше того, хоча в угоді і слова не сказано про методи видобутку, компанія вже понад два роки проводить інформаційну кампанію про безпечність видобування газу із щільних сланцевих порід методом гідравлічного розриву пласта (ГРП, технологія в світі відома як *fracking*). Плани застосування такої технології викликали хвилю занепокоєння серед екологічної спільноти та простих громадян, які виявили бажання дослідити умови, на яких держава віддала, а точніше продала, інвестору Юзівську площу. Особливе занепокоєння викликала інформація про ви-

ключення такої діяльності з-під сфери національного екологічного законодавства та участь у розділі прибутку від видобутого газу приватного підприємства, заснованого родичами найвищої посадової особи держави.

Разом з тим, спроби екоспільноти вплинути на ситуацію викликали значний супротив із боку органів влади, які спочатку домовилися із інвестором включити до угоди положення про її конфіденційність, а згодом і наклали на документ гриф «Для службового користування (ДСК)».

Основні факти, національний рівень:

У червні 2013 року МБО «Екологія-Право-Людина» звернулася до адміністративного суду із позовом до Кабінету Міністрів України про незаконність обмеження доступу до тексту угоди про розподіл вуглеводнів та зобов'язання його оприлюднити. ЕПЛ базувала свої аргументи на положеннях Конституції України та ЗУ «Про доступ до публічної інформації», які однозначно передбачають відкритість такого документу. Зокрема, ч. 7 ст. 6 гласить про те, що «Не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження державним майном (в даному випадку надрами), у тому числі до копій відповідних документів, та про умови отримання цього майна. Обмеження доступу до такої інформації може бути здійснено виключно у випадках, коли оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню чи запобіганню злочину».

Більше того, ч. 2 ст. 6 Закону передбачає, що крім завдання шкоди вказаним інтересам, обов'язковими умовами правомірного обмеження доступу є істотність такої шкоди, а також переважаюча вага шкоди від оприлюднення такої інформації над суспільним інтересом в її отриманні.

Адміністративний суд у липні 2013 року відмовив ЕПЛ у задоволенні заявлених позовних вимог. Ігноруючи характер спірних правовідносин — правовідносини у сфері доступу до інформації — суд мотивував постанову виключно нормами ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» та Інструкції з розроблення, узгодження та підписання угоди про розподіл продукції, з яких зробив висновок, що обов'язок КМУ чи іншого органу державної влади щодо

оприлюднення тексту чи інформації про умови Угоди по розподіл продукції — відсутній.

Положеннями ЗУ «Про доступ до публічної інформації» суд просто зігнував. У рішенні суд послався на положення ЗУ «Про доступ до публічної інформації» щодо режиму конфіденційної інформації, але не перевірів справдження трискладового тесту, передбаченого у ст. 6 цього закону, яке є обов'язковою умовою будь-якого обмеження доступу, в тому числі віднесення інформації до конфіденційної. Таке вибіркове застосування положень зазначеного закону, на нашу думку, є помилковим.

Більше того, суд не дав жодної правової оцінки доводам ЕПЛ про незаконність застосування положень законодавства про конфіденційність водночас і з боку КМУ, і з боку компанії, відсутність будь-яких інших охоронюваних інтересів, як підстав правомірного обмеження доступу, відсутність істотної шкоди легітимного інтересу розголошенням інформації, а також значний суспільний інтерес у відкритті умов угоди щодо ділянки Юзівська.

Хоча позивач спеціально просив суд дати юридичну оцінку діям відповідача з неоприлюднення проекту угоди про розподіл вуглеводнів, який був схвалений розпорядженням КМУ, суд також повністю проігнорував зазначені позивачем норми щодо відкритості роботи Кабінету Міністрів України, про обов'язковість опублікування цим органом усіх своїх актів, а також про можливість обмеження доступу до інформації КМУ виключно у зв'язку із забезпеченням національної безпеки та оборони України (ч. 4 ст. 3 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України»).

Усі ці аргументи були викладені в апеляційній скарзі ЕПЛ, але і суд апеляційної інстанції у жовтні 2013 року став на бік сторін Угоди і не зняв обмеження доступу із умов угоди про розподіл вуглеводнів, які протягом наступних 50 років видобуватимуться у Донецькій та Харківській областях.

Міжнародний рівень:

Крім національного законодавства, обмеження доступу до тексту такого роду угоди порушує міжнародні зобов'язання України, зокрема зобов'язання за Оргуською конвенцією. В рамках оргуського режиму створено спеціальний орган, уповноважений вирішувати

питання про порушення сторонами конвенції своїх зобов'язань. Програвши у суді апеляційної інстанції, ЕПЛ виконала вимоги щодо вичерпання національних засобів правового захисту, і на сьогоднішній день готує звернення до Комітету із дотримання Оргуської конвенції у Женеві, де питання законності засекречення угоди буде вирішувати міжнародне співтовариство.

***Справа Бродиводоканал. ЕПЛ проти державного
комунального підприємства «Бродиводоканал»***

Регіон: Україна, Львівська область

Суть справи: Захист права громадської організації на екологічну інформацію

Сторони: ЕПЛ — позивач ДКП «Бродиводоканал» — відповідач

Суть проблеми: Задоволення в судовому порядку позову про відмову в наданні екологічної інформації

Основні факти:

ЕПЛ працював над справою відносно стану підземних вод в районі розташування водозабірної башти, яка знаходиться неподалік міського сміттєзвалища у м. Бродах, Львівської області.

23 травня 2001 р. ЕПЛ звернувся до державного комунального підприємства (ДКП) «Бродиводоканал» з інформаційним запитом щодо встановлення ДКП «Бродиводоканал» зон санітарної охорони водоохоронної башти, її меж, плану заходів з забезпечення якості води, здійснення ДКП «Бродиводоканал» систематичного лабораторно виробничого контролю за якістю води і станом джерел водопостачання. Листом від 31 травня 2001 р. ДКП «Бродиводоканал» відмовив в надання інформації ЕПЛ, мотивуючи свою відмову тим, що відповідно до ст. 30 ЗУ «Про інформацію», вказана інформація не відноситься до відкритої інформації.

В липні 2001 року ЕПЛ подав позовну заяву у Господарський суд Львівської області з вимогами:

- визнати відмову у наданні інформації неправомірною та такою, що порушує право громадських організацій, зобов'язати ДКП «Бродиводоканал» надати запитувану інформацію;
- покласти судові витрати на відповідача (Копія позовної заяви додається).

1 листопада 2001 року відбулося перше судове засідання, на якому сторони виклали свої аргументи. Варто зауважити, що як ЕПЛ, та і ДКП «Бродиводоканал» посилалися не лише на законодавство України, але також і на Орхуську конвенцію про доступ до правосуддя, участь громадськості в прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього природного середовища.

9 листопада 2001 року, на другому судовому засіданні, Господарський суд Львівської області задовольнив позов ЕПЛ в повному об'ємі, зобов'язавши ДКП «Бродиводоканал» надати запитувану інформацію і стягнути з ДКП «Бродиводоканал» суму державного мита (85 грн.) і витрати на послуги за інформаційно-технічне забезпечення арбітражного процесу (69 грн.)

Рішення суду було першим судовим прецедентом в Україні, у якому суд зазначив, що ЕПЛ — екологічна громадська організація, яка має право запитувати інформацію про стан водних об'єктів, джерел його забруднення та використання вод, про плани та заходів про використання вод і відтворення водних ресурсів (екологічну інформацію) не вказуючи мети використання (причини утримання) такої інформації. 26 грудня 2001 року ДКП «Бродиводоканал» надав інформацію. 5 березня 2002 року ДКП «Бродиводоканал» відшкодував судові витрати в розмірі 154 грн.

Справа про опублікування висновків державної екологічної експертизи на веб-сайті Мінприроди України

Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина» проти Міністерства охорони навколишнього природного середовища України про зобов'язання оприлюднити висновки державної екологічної експертизи на своєму веб-сайті.

Регіон: Україна.

Суть справи: захист права громадян на доступ до висновків державної екологічної експертизи.

Сторони: позивач — Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина»; відповідач — Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Суть проблеми: Всупереч вимогам закону Мінприроди України не забезпечувало опублікування висновків державної екологічної інформації. У відповідь на пропозиції ЕПЛ забезпечити таке опублікування, заперечувало такий свій обов'язок.

Основні факти:

У вересні 2010 року позивач — Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина» — звернувся до суду з адміністративним позовом до Мінприроди України про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язанні вчинити певні дії, а саме, оприлюднити висновки державної екологічної експертизи на веб-порталі Мінприроди України та веб-сайтах його територіальних підрозділів.

Відповідно до Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Оргуської конвенції, державні органи зобов'язані надавати екологічну інформацію громадськості, включаючи копії фактичних документів, які містять або охоплюють таку інформацію.

ч. 9 ст. 6 Конвенції гарантує, що після прийняття рішення щодо реалізації проектів, що можуть негативно вплинути на довкілля, громадськість повинна бути поінформована про це рішення. Відповідно до належних процедур, кожна сторона надає громадськості текст рішення із зазначенням причин і міркувань, покладених в основу цього рішення.

Згідно ЗУ «Про екологічну експертизу», еколого-експертні органи чи формування, після завершення екологічної експертизи, повідомляють про її висновки. Висновки державної екологічної експертизи є відкритими документами в повному своєму обсязі і повинні публікуватися в засобах масової інформації, зокрема, в мережі Інтернет та на офіційній веб-сторінці Мінприроди України.

Відповідно до п. 3 Плану дій щодо виконання рішення Сторін Оргуської конвенції III/6f, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1628-р від 27.12.2008 року, Мінприроди України зобов'язане оприлюднити висновки державної екологіч-

ної експертизи на веб-сторінці та в окремому розділі друкованого видання «Екотиждень».

Однак, з представлених представником позивача роздруківок сайту та листа Мінприроди України на запит позивача, згідно з яким, Мінприроди України за період з 01.01.2009 р. по 12.06.2011 р. було підготовлено 1293 висновків екологічних експертиз, видно, що всупереч зазначеним розпорядженням, оприлюднення висновків екологічних експертиз в повних обсягах не проводилося.

27 жовтня 2011 місцевий суд задовольнив вимоги позивача.

Не погоджуючись з вищезазначеним судовим рішенням, Мінприроди України подало апеляційну скаргу, в якій просило скасувати постанову суду першої інстанції як таку, що прийнята з порушенням норм матеріального права, та ухвалити нове рішення про відмову в задоволенні вимог позивача.

22 листопада 2012 р. Апеляційний суд прийняв ухвалу про залишення апеляційної скарги без задоволення, а постанову суду першої інстанції — без змін. Апеляційний суд погодився з висновком суду першої інстанції щодо обґрунтованості вимог позивача. Рішенням суду Мінприроди України було зобов'язане оприлюднити 1293 висновків екологічних експертиз, а також у двомісячний термін з дня набрання рішення законної сили подати звіт про виконання рішення суду.

Станом на травень 2013 року місцевий суд здійснює провадження щодо судового контролю за виконанням рішення. Вже у березні 2013 року Мінприроди України розмістило на своєму веб-сайті усі 1293 висновки експертизи, але обмежилося виключно титульними сторінками висновків, де зазначена лише назва об'єкта експертизи та висновок Мінприроди України щодо погодження чи відхилення такого проекту. Разом з тим, Мінприроди України не розмістило на сайті наукові-еколого експертні оцінки, які є невід'ємними частинами висновків ДЕЕ, і містять їх основні — описову та заключну — частини.

25 березня 2013 року Окружний адміністративний суд м. Києва, розглянувши звіт Мінприроди України про виконання судового рішення і пояснення ЕПЛ щодо такого звіту, зобов'язав Мінприроди України опублікувати в Інтернеті висновки державної екологічної експертизи в обсязі, визначеному ст. 43 ЗУ «Про екологічну експер-

тизу», тобто опублікувати в мережі 1293 наукові еколого-експертні оцінки. На це суд надав Мінприроди України три місяці.

Справа про доступ до спеціального дозволу на користування надрами, виданого компанії Шелл на підставі угоди про розподіл продукції

Справа: Доступ до спеціального дозволу на користування надрами, виданого компанії Шелл на підставі угоди про розподіл продукції.

Регіон: Україна

Мета справи: Забезпечення доступу до документа дозвільного характеру, виданого на підставі Угоди про розподіл продукції.

Сторони: позивач — МБО «Екологія–Право–Людина», відповідач — Державна служба геології та надр України.

Суть проблеми: КМ України і компанія необґрунтовано та незаконно відмовляють громадськості у доступі до документів по нафтогазовій діяльності, що здійснюватиметься на виконання угоди про розподіл вуглеводнів, в тому числі до документів дозвільного характеру.

Основні факти:

01 серпня 2013 року ЕПЛ звернулася до Держгеонадр із запитом на публічну інформацію № 248, в якому просила:

Повідомити, чи видавався компанії «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестмент (IV) Б.В.» та ТзОВ «НАДРА ЮЗІВСЬКА» спеціальний дозвіл на користування надрами на виконання угоди «Про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах ділянки Юзівська, між державою Україна та компанією «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестмент (IV) Б.В.» та ТзОВ «НАДРА ЮЗІВСЬКА» (далі — Угода). В разі, якщо такий дозвіл видавався, повідомити дату його видачі. Надати копію такого дозволу.

Листом № 9893/12–13 від 20.08.13 року Держгеонадр відмовила ЕПЛ у задоволенні запиту на підставі п. 2 ч. 1 ст. 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Згідно позиції Відповідача, запитувана інформація є публічною інформацією з обмеженим доступом та кваліфікується як службова.

ЕПЛ вважає, що запитувана інформація є відкритою, вищевказане тлумачення норм ЗУ «Про доступ до публічної інформації» помил-

ковим, а відмова у наданні інформації на запит — протиправна, і відповідно така, що порушує право ЕПЛ на доступ до інформації. У зв'язку із цим у вересні 2013 року ЕПЛ звернулася до адміністративного суду. Позовні вимоги обґрунтовувалися наступним:

Інформація, запитувана ЕПЛ у питанні № 1 запиту, навіть за умови накладення грифу на сам спеціальний дозвіл, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом, оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 18, обов'язково має міститися у системі обліку публічної інформації, яка, згідно ч. 3 тієї ж статті, не може бути віднесена до категорії інформації з обмеженим доступом. У частині прохання надати копію спеціального дозволу на користування надрами, виданого компанії «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестмент (ІV) Б.В.» та ТзОВ «НАДРА ЮЗІВСЬКА», то у його задоволенні Позивачу також було неправомірно відмовлено. В обґрунтування своєї відмови Держгеонадра посилається на ч. 1 ст. 9 та п. 2 ч. 1 ст. 15 ЗУ «Про доступ до публічної інформації», які відповідно встановлюють критерії віднесення інформації до службової та передбачають перелік інформації, яка підлягає обов'язковому оприлюдненню розпорядником. Вважаємо застосування розпорядником зазначених норм до запитуваного документу помилковим, виходячи із такого:

Відповідно ст. 9 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» до службової може належати така інформація: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; 2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Запитуваний Позивачем документ дозвільного характеру — спеціальний дозвіл на користування надрами — є остаточним документом в адміністративній процедурі по видачі такого дозволу, який видається особі, яка подала заяву на видачу такого дозволу, не є внутрішньою службовою кореспонденцією і не передує прийняттю будь-якого рішення, оскільки сам є остаточним рішенням

відповідної адміністративної процедури. Відповідно він не може бути віднесений до службової інформації на підставі п. 1 ч. 1 ст. 9.

Слід зазначити, що інформація, яка міститься у запитуваному дозволі, не була зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності чи у сфері оборони країни, і відповідно не може бути віднесена до службової інформації на підставі п. 2 ч. 1 ст. 9. Хибним є віднесення запитуваного дозволу до внутрішньо-організаційних актів, на які не поширюється обов'язок щодо їх оприлюднення розпорядником, передбачений ст. 15 ЗУ «Про доступ до публічної інформації», оскільки до внутрішньо-організаційних актів відносяться акти, спрямовані на організацію роботи і визначення структури установи, її вдосконалення, добору й розстановки кадрів, планування й координації роботи тощо.

Запитуваний Позивачем спеціальний дозвіл на користування надрами не спрямований на організацію роботи Держгеонадр України, а є документом дозвільного характеру, без наявності якого компанія «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестмент (IV) Б.В.» не може провадити дії по здійсненню видів господарської діяльності, передбачених в Угоді.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 14 розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати інформацію про свою діяльність та прийняті рішення. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 15 розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати нормативно-правові акти, акти індивідуальної дії (крім внутрішньо-організаційних), прийняті розпорядником. Запитуваний документ — спеціальний дозвіл на користування надрами — як документ дозвільного характеру — є актом індивідуальної дії, прийнятий Відповідачем, і відповідно до ст. 14 обов'язково повинен бути ним оприлюднений. Незважаючи на це, відсутність у розпорядника обов'язку оприлюднювати внутрішньо організаційні акти жодним чином не тягне за собою накладення обмеження у доступі до таких документів та не позбавляє запитувача права отримати копію такого документу в порядку, передбаченому п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону — за запитом на інформацію. Окрім того, при наданні відповіді на запит Відповідач не врахував, що згідно зі ст. 13 Конституції України, ч. 2 ст. 19 КУпН, 5 статті 6 ЗУ «Про доступ до публічної інформації», спеціальний дозвіл на користування надрами є документом, що містить інформацію про розпорядження державним майном, відповідно до-

ступ до такої інформації не може обмежуватися. Відповідно до ч. 7 ст. 6 Закону, обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ. Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений. При цьому наявність у документі інформації з обмеженим доступом не є підставою для відмови у наданні його копії. Саме для цього Постановою КМУ № 740 від 13.07.11 року «Про затвердження граничних норм витрат на копіювання або друк документів, що надаються за запитом на інформацію», передбачено можливість копіювання документів, які поряд з відкритою інформацією містять інформацію з обмеженим доступом, яка в процесі копіювання відокремлюється або приховується. Таким чином, навіть за умови легітимного обмеження доступу до певної інформації, яка міститься у запитованому документі, копія останнього все одно мала бути надана — за виключенням даних, доступ до яких обмежений. Відповідно до викладеного вище, своїми діями розпорядник неправомірно обмежив доступ ЕПЛ до інформації про дозвіл та копії такого документу. Для відновлення гарантованого Конституцією України права Позивача на інформацію, ЕПЛ звернулася до суду із позовом, в якому просила:

Визнати протиправною відмову Державної служби геології та надр України у задоволенні запиту ЕПЛ на інформацію. Зобов'язати Державну службу геології та надр України надати ЕПЛ копію спеціального дозволу на користування надрами, виданого на виконання Угоди компанії «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестмент (IV) Б.В.» та ТзОВ «НАДРА ЮЗІВСЬКА».

Рішенням від 28 жовтня 2013 року суд задовольнив позов ЕПЛ частково, а саме — визнав протиправною відмову ДСГН у задоволенні запиту на інформацію в частині відмови повідомити про факт та дату видачі спецдозволу. В частині зобов'язання ДСГН надати копію дозволу ЕПЛ було відмовлено. Суд обґрунтував своє рішення тим, що згідно Переліку ДСК у ДСГН інформація про умови угоди із Шелл належать до службової інформації, і оскільки ця інформація була перенесена із угоди у дозвіл, ДСГН правомірно відмовила ЕПЛ у наданні копії документу. ЕПЛ не погодилася із таким рішенням і подала апеляційну скаргу. 11 лютого 2015 року Львівський апеляційний адміністративний суд, розглянувши справу, задовольнив апеляційну скаргу ЕПЛ. Своім рішенням суд скасував рішення суду першої ін-

станції та вирішив заявлені позовні вимоги на користь ЕПЛ, а саме: визнав протиправною відмову Державної служби геології та надр України у задоволенні запиту ЕПЛ на інформацію в частині ненадання копії дозволу. Зобов'язав Державну службу геології та надр України надати ЕПЛ копію спеціального дозволу на користування надрами, виданого на виконання Угоди компанії «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестмент (ІV) Б.В.» та ТзОВ «НАДРА ЮЗІВСЬКА.

Остаточну крапку в судовому процесі щодо доступу до дозволу на користування надрами поставив Вищий адміністративний суд України. Суд підтвердив обґрунтованість позиції Львівського апеляційного адміністративного суду щодо незаконності віднесення інформації про дозвіл на спецнадракористування до службової інформації. Оскільки дозвіл є остаточним документом в адміністративній процедурі, він не може бути віднесений до службової інформації на підставі ст. 9 ЗУ «Про доступ до публічної інформації». Спеціальний дозвіл на користування надрами містить інформацію про розпорядження державним майном та про умови надання такого майна (надр) у довгострокове користування, і доступ до такого документа не може бути обмежено згідно національного законодавства. 3 вересня 2015 року Вищий адміністративний суд України відхилив касаційну скаргу Державної служби геології та надр України та залишив в силі рішення суду апеляційної інстанції, відповідно до якого дії Держгеонадр по відмові в наданні інформації на запит визнані протиправними, а Держгеонадр зобов'язана надати ЕПЛ копію спеціального дозволу на користування надрами, виданого компанії Шелл на виконання Угоди про розподіл продукції. Варто зазначити, що це перший офіційний документ, що стосується сланцевої угоди, доступ до якого визнано відкритим.

ЕПЛ вже звернулася до виконавчої служби для якнайшвидшого його отримання та оприлюднення.

Рішення

- першої інстанції — <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34425352>
- апеляції — <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42747992>
- касації — <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49794740>

З повними текстами рішень справ описаних у посібнику для тренерів можна ознайомитись у Реєстрі судових рішень, що мають відношення до довкілля за посиланням <http://caselawepi.org.ua>

5.3. Презентації

У цьому розділі знаходяться готові презентації, які можна доповнювати та розширювати.

Слайди до розділу «Привітання та загальний огляд»

Слайди свідомо подані без номерів. Оскільки це візріці слайдів, які тренери можуть модифікувати, міняти місцями, подавати чи не подавати і повинні готувати самостійно.

Мета програми:

Підвищення ефективності судової системи для захисту довкілля та екологічних прав громадян та сприятиме кращому розумінню суддями важливості покращення доступу до правосуддя громадян та інститутів громадянського суспільства у захисті їхніх екологічних прав та прав людини та сприяння сталому розвитку.

Цілі навчального курсу:

Цілі програми:

1. Пояснити важливість покращення практичних навиків суддів у застосуванні норм екологічного законодавства у судових процесах.
2. Вказати на закони та норми, які регулюють питання доступу до правосуддя з питань що стосуються довкілля.
3. Підсумувати ключові положення законів, які регулюють питання охорони екологічних прав та прав людини.
4. Підтвердити, що екологічні права є важливими, а їхній захист — запорука збереження здорової нації та довкілля, прийнятного для життя.
5. Застосувати положення Оргуської конвенції, які направляють розвиток доступу до правосуддя для захисту екологічних прав.
6. Застосувати рішення ЄСПЛ, які прийняті на захист екологічних прав людини.
7. Оцінювати свої дії щодо дотримання положень Оргуської конвенції щодо доступу до правосуддя з захисту екологічних прав.
8. Практично реалізовувати на практиці положення Оргуської конвенції щодо доступу до правосуддя з захисту екологічних прав.
9. Оцінити, чи судова система України є достатньо ефективна у захисті екологічних прав та прав людини.

10. Розробити стратегії, покликані забезпечити краще розуміння суддями діяльності громадськості, яка працює заради верховенства права для охорони довкілля, а також посилення підтримки громадськості суддями.
 11. Вирішувати проблемні ситуації через правові казуси екологічного законодавства.
-

Стаття 3 Конституції України

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав, і свобод людини є головним обов'язком держави.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Слайди до Модуля I

Практика Європейського суду з прав людини — зв'язок довкілля і прав людини

Стаття 16 Конституції України

«Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.»

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод
Прийнята в Римі, 1950 р.

Конвенція — перелік прав та процедура Суду

Практика ЄСПЛ має важливе значення для тлумачення прав, передбачених ЄКПЛ

Конвенція — «живий інструмент», тобто документ, який тлумачиться в світлі сучасних умов

Мозковий штурм

Ознайомившись із переліком основоположних прав і свобод, закріплених Конвенцією, які із них, на Вашу думку, «використовувалися» Судом для захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та інших екологічних прав?

Конвенція не має на меті надати загальний захист для довкілля, не гарантує права на безпечне, здорове довкілля

Екологічні справи ЄСПЛ базуються на:

ст. 2 (право на життя)

ст. 6 (право на справедливий суд)

ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя)

ст. 10 (свобода вираження поглядів)

ст. 1 Протоколу № 1 (право мирно володіти майном)

Екологічні справи ЄСПЛ

Вплив на довкілля, життя, здоров'я чи власність небезпечних об'єктів

Справи щодо доступу до та поширення інформації щодо стану довкілля

Справи щодо участі громадськості та доступу до суду

Стаття 2 ЄСПЛ. Право на життя

Право кожного на життя охороняється законом. Ніхто не має бути умисно позбавлений життя за винятком виконання вироку суду, що є наслідком засудження у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема:

- обов'язок держави гарантувати безпеку життя людей в межах її юрисдикції;
- обов'язок державних органів гарантувати безпеку життю навіть тоді, коли джерелом загрози є небезпечна діяльність приватних чи недержавних суб'єктів, фізичних осіб. Обсяг обов'язків держави залежить від таких факторів, як небезпечність діяльності та передбачуваність ризиків для життя;

- обов'язок попереджувати втрату життя навіть у випадках природних катастроф, на відміну від промислових аварій, де держава повинна мати готовну систему оповіщення та захисту населення.

Існування законодавчої та адміністративної системи попередження порушення права на життя в результаті природних чи антропогенних катастроф.

Незалежне та неупереджене розслідування фактів позбавлення життя, у випадку таких катастроф надавати відповідну реакцію постраждалим, в тому числі через судові механізми, переслідувати і карати винних у порушенні цього права

Стаття 6 ЄСПЛ. Право на справедливий суд

Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Судове рішення проголошується публічно.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема:

Право отримання остаточного рішення, яке буде виконано і яке будуть поважати інші державні органи.

Екологічні асоціації, які мають право згідно національного законодавства подавати позови про захист прав своїх членів, володіють правом доступу до суду для захисту економічних інтересів своїх членів, а у випадку звернення про захист громадського інтересу, доступ до суду згідно ст.6 не завжди може бути забезпечено.

Громадяни, які вважають що їхні інтереси не були враховані в процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля і можуть обмежувати права на життя чи права на повагу до приватного та сімейного життя, мають право доступу до суду.

Стаття 8 ЄСПЛ. Право на повагу до приватного і сімейного життя

Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема:

При порушенні даної статті екологічні фактори повинні прямо та серйозно впливати на приватне та сімейне життя, житло заявників. Серйозність впливу визначається рівнем та тривалістю впливу, фізичними та психологічними наслідками для людей загалом.

Стаття 10 ЄСПЛ. Свобода вираження поглядів

Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема, громадяни та їх об'єднання повинні мати можливість поширювати інформацію для підтримання суспільних обговорень щодо питань, що становлять суспільний інтерес.

Свобода отримання інформації не покладає на державні органи загальний обов'язок по збиранню і поширенню інформації, що стосується довкілля та їх діяльності.

Обов'язок державних органів надавати доступ до інформації тим особам, права яких знаходяться під загрозою (закріплені ст. 2 та 8).

Обов'язок інформувати громадськість адекватно про загрози для життя, такі як аварії та природні катастрофи.

У випадку небезпечної діяльності державні органи повинні надавати громадськості доступ до матеріалів ОВНС та іншої адекватної інформації про екологічний стан.

Обов'язок держави вжити заходів до гарантування поваги до даного права та попередження втручання з боку як державних, так і приватних суб'єктів.

Обов'язок державних органів інформувати громадськість про екологічні ризики

Рішення державних органів, які можуть впливати на довкілля таким чином, що буде втручання в приватне життя чи житло, повинні відповідати таким умовам: бути у формі закону, переслідувати законну мету, та бути пропорційними до переслідуваної мети. (дотримання балансу між державними інтересами та індивідуальними правами)

Перший Протокол до ЄКПЛ (1952)

Стаття 1. Захист права власності

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном.

ЄСПЛ під цим правом «в світлі екологічних справ» розуміє, зокрема: право особи на захист від незаконного позбавлення власності.

Особі не гарантується володіння власності в сприятливому довіллі, але навколишнє середовище є важливим аспектом.

Громадський інтерес в захисті довкілля може бути виправданням певних обмежень, накладених державними органами в мирному володінні особою власністю.

Державні органи мають позитивне зобов'язання забезпечити дотримання певних екологічних стандартів, щоб особи мали можливість мирно користуватися своєю власністю.

Основні «екологічні» справи

Lopez Ostra v. Spain (1994)

Guerra v. Italy (1998)

Hatton v. UK (2003)

Kyrtatos v. Greece (2003)

Oneryildiz v. Turkey (2004)

Steel and Morris v. UK (2005)

Fadeyeva v. Russia (2005)

Ledyayeva and others v. Russia (2006)

Taskin v. Turkey (2004)

Öçkan v. Turkey (2006)

Moreno Gómez v. Spain (2005)

GIACOMELLI v. ITALY (2007)

Budayeva and others v. Russia (2008)

L'Erabliere asbl. V.Belgium (2009)

Howald Moor and others v.Switzerland (2014)

Tartar v.Romania (2009)

Dubetska v. Ukraine (2011)

Grimkovska v. Ukraine (2011)

Dzemyuk v. Ukraine (2014)

Oneryildiz v. Turkey (2004)

Заявник з нетрів, оточених сміттєзвалищем. Вибух метану знищив будинок, вбив 8 родичів заявника. Винних не покарано.

Позиція суду:

Порушення ст. 2 (право на життя), ст. 1 Прот. 1. (право мирно володіти власністю)

Позитивний обов'язок влади вжити необхідних і достатніх заходів для захисту населення

Обов'язок держави вжити заходів до забезпечення захисту власності заявника (в т.ч. будинку). Обов'язок провести незалежне та ефективне розслідування фактів смертей, покарати винних

Kyrtatos v. Greece (1998)

Невиконання місцевою владою рішення ВАС України про скасування дозволів на будівництво на захищених болотах — видавали нові аналогічні дозволи на будівництво.

Порушення ст. 6 — через невиконання рішення суду

Немає порушення ст. 8 — загальне погіршення довкілля не складає шкоду власності заявника (немає прямого впливу)

Steel and Morris v. UK (McLabel Case)

What's wrong with McDonalds — члени Грінпіс Лондон

Суд проти заявників за наклеп тривав 313 днів, рішення — 60 000 фунтів шкоди репутації

Порушення ст. 6 (через відсутність правової допомоги) і ст. 10 (дифамаційний позов є втручанням в свободу висловлення поглядів, не є необхідним в демократичному суспільстві)

Lopez Ostra v. Spain (1994)

Заявники жили на відстані 12 м від заводу по переробці відходів, аварія спричинила шкоду здоров'ю. Влада на 3 міс. евакуювала місто Лорка.

Шкода здоров'ю сім'ї заявниці.

Порушення ст. 8 — завод складає серйозне втручання в приватне і сімейне життя. Влада не вжила жодних заходів, оскаржила рішення суду про закриття заводу.

Баланс між правами людей і економічними інтересами має бути дотриманий.

Guerra v. Italy (1998)

Заявники жили 1 км від хімічного заводу, який викинув шкідливі гази. Заявники не мали інформації щодо ризиків для свого житла і здоров'я.

Порушення ст. 8 — токсичні викиди є значним втручанням в право на приватне життя, держава не вжила заходів до захисту від них заявників.

Позитивне зобов'язання держави забезпечити достатньою інформацією населення щодо ризиків.

Фадєєва проти Росії (2005)

Проживання в СЗЗ «Северсталі» (450 м), держава не переселила, черга на відселення.

Порушення ст. 8 — суд встановив зв'язок між шкодою здоров'ю і викидами заводу.

Відповідальність держави виникла через неналежне регулювання приватного бізнесу, справедливого балансу не було досягнуто.

Hatton v. UK (2003)

Заявники жили 12 км від аеропорту Хітроу (*London Heathrow Airport*) — найбільшого міжнародного аеропорту Великобританії та Європи. Нічні рейси — турбують сон.

Суди переглянули схему польотів, підтвердили її законність.

Не було порушення ст. 8 — інтереси заявників враховувалися в затвердженій схемі польотів, шум мінімальний, ціна власності не змінилася, процедури дотримані.

Budaeva and others v. Russia (2008)

Основні факти:

Жителі м. Тирнауз у підніжжя гори Ельбрус постраждали від селевого зсуву ґрунту. 9 чоловік загинуло, включаючи чоловіка першої заявниці.

Заявники зазнали шкоди здоров'ю, моральної шкоди, їх домівки були знищені.

Уряд Росії не вжив заходів до пом'якшення наслідків від зсуву, не провів належного судового розгляду даної події

Позиція суду:

Суд визнав порушення ст. 2 щодо бездіяльності влади Росії по захисту чоловіка заявниці та заявників-жителів м. Тирнауз, оскільки влада не мала виправдання неприйняття відповідних політик планування та дій в надзвичайних ситуаціях для небезпечного району м. Тирнауз.

Порушення ст. 2 через відсутність будь-якого розгляду даної справи в судовому чи адміністративному органі.

L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium (2009)

Основні факти:

Заявник — неприбуткова організація звернулася до суду з вимогою переглянути рішення про розширення сміттєзвалища з посиленням на порушення норм законодавства.

Суд відмовив на тій підставі, що позивач не надав викладення обставин справи, які є передумовою для спору, тому заяву визнано судом неприйнятною для розгляду.

Позиція суду:

Порушення ч. 1 ст. 6, оскільки відмова в доступі до суду є непропорційною щодо вимог правової визначеності і належного здійснення правосуддя.

Ст. 6 не підлягає застосуванню у справах, тому для її застосування є необхідним зв'язок із цивільними правами. Застосування цієї статті до позовів таких асоціацій є можливим коли останні, поряд із загальним інтересом, також захищають особливі права чи інтереси своїх членів. Позов заявника стосувався захисту території та жителів провінції Люксембург, і не був *actio popularis*, тому стаття 6 підлягала застосуванню.

Howald Moor v. Switzerland (2014)

Справа стосувалася робітника, який помер у 2005. У 2004 році йому діагностували злоякісну мезотеліому плеври, що спричинена впливом азбесту на покійника на місці праці у 1960–70-х роках.

Близькі родичі померлого — заявники — скаржилися що суди Швейцарії не хотіли приймати до розгляду позови проти держав-

них органів влади і колишнього працедавця померлого через часові обмеження.

Позиція суду:

Застосування судами термінів позовної давності порушило право заявників на доступ до суду і, як наслідок, ч. 1 ст. 6.

Застосування позовної давності у таких справах, коли науково доведено, що особи які хворіли не могли знати про порушення свого права та про свою хворобу в межах терміну позовної давності, суди повинні брати це до уваги при обчисленні терміну позовної давності.

Taskin and others v. Turkey (2004)

Обставини справи:

Заявники проживала в м. Бергама (провінція Ізмір), поблизу запрацювала золотовидобувна копальня з використанням процесу ціанідування.

За твердженням позивачів, рішення про надання дозволу на роботу копальні приймалося на національному рівні з порушенням їх права, закріпленого ст.8 ЕКПЛ.

Вищий адміністративний суд анулював дозвіл на діяльність копальні через невідповідність суспільним інтересам та порушення прав громадян. Проте 10 міс. після винесення рішення суду копальня продовжувала функціонувати і була закрыта лише в лютому 1998 року. Таємним рішенням Ради міністрів в березні 2002 року копальні надано дозвіл поновити роботу (фактично її було поновлено у 2001 році).

Позиція суду:

Порушення ст. 6 ч. 2 (розгляд справи протягом розумного строку)

Порушення ст. 8 через невиконання своїх функцій по гарантуванню заявникам дотримання їхніх права на повагу до приватного та сімейного життя.

Ledyayeva and others v. Russia (2006)

Обставини справи:

Заявниця проживала в СЗЗ сталеварного заводу в м. Череповець («Северсталь»), піддавалася постійному впливу понаднормового забруднення від діяльності підприємства. Обставини аналогічні до справи Фадеєвої.

Позиція суду:

Порушення здоров'я та добробуту заявників є достатнім, щоб застосувати ст. 8.

Влада не вчинила достатніх заходів щоб захистити право заявників на повагу до їх приватного та сімейного життя від серйозного екологічного негативного впливу, чим порушила ст. 8. Зокрема, не було відселено заявників чи запропоновано їм компенсацію вартості житла в іншому місці

Giacomelli v. Italy

Обставини справи:

З 1950 року заявниця жила 30 метрів від межі заводу по зберіганню та знешкодженню небезпечних відходів, який почав працювати у 1982 році.

Лише у 1996 році Мінприроди України зобов'язало завод провести ОВНС заводу, в якій міністерство визнавало невідповідність географічного розміщення заводу екологічним вимогам, що має наслідком негативний вплив на місцевих жителів від надмірного шуму та понаднормативного забруднення повітря.

Позиція суду:

Порушення ст. 8 через недотримання справедливого балансу між інтересами громади в наявності такого заводу та можливістю заявниці реалізовувати своє право на повагу до житла, приватного та сімейного життя.

Tătar v. Romania

Обставини справи:

Заявники — тато і син — заявили, що використання ціаніду при видобуванні золота ставить їхнє життя під ризик. Заявники проживали поблизу території, де видобувалося золото із застосуванням ціаніду. Як наслідок, в сина почали проявлятися астматичні приступи, а численні скарги батька на забруднення довкілля не давали результатів. У 2000 році в результаті аварії — прориву дамби в довкілля було випущено 100 000 м³ стоків, забруднених ціанідом.

Позиція суду:

Порушення ст. 8 конвенції, оскільки уряд Румунії невиконали свого обов'язку по оцінці ризиків від такої діяльності та по вжиттю

відповідних заходів по захисту прав зацікавлених осіб на повагу до їх приватного життя і житла, і більш загально права на здорове і захищене довкілля.

Вказав, що забруднення може «втручатися» в приватне та сімейне життя шляхом завдання шкоди благополуччю людини, і держава має своїм обов'язком захист своїх громадян шляхом регулювання у формі надання дозволу на будівництво і функціонування, до-тримання безпеки та моніторингу промислової діяльності, яка є небезпечною для довкілля та здоров'я людини.

Суд вказав на порушення принципу перестороги державою, яка дозволила компанії відновити свою роботу після аварії у 2000 році. Даний принцип полягає в тому, що відсутність визначеності в сучасних наукових та технічних дослідженнях не може виправдати будь-які затримки з боку держави в запровадженні ефективних і пропорційних попереджувальних заходів.

Суд вказав, що влада повинна забезпечити доступ громадськості до висновків розслідувань і досліджень, а також обов'язок гарантувати членам суспільства участь в прийнятті рішень, що стосуються довкілля.

Висновки із практики Європейського суду з прав людини

Держава має позитивний обов'язок регулювати і контролювати екологічні проблеми, які порушують права, передбачені Конвенцією

Захист довкілля може стати законною метою обмеження інших інтересів (ст. 8 і ст. 1 п. 1) (баланс індивідуальних та суспільних інтересів).

Держава має обов'язок забезпечити відкритий доступ до інформації про серйозні ризики для довкілля та людей, забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень та доступ до суду.

Рішення проти України

Дубецька та ін. проти України (2011)

Грімковська проти України (2011)

Дземюк проти України (2014)

Дубецька та ін. проти України (2011)

Рішення суду про відселення із СЗЗ шахти, інші заходи не виконані.

Порушення ст. 8 — шкода довкіллю і забруднення є значним втручанням в право заявників, забруднення спричинило шкоду здоров'ю.

Балансу між правами заявників і суспільства не було дотримано.

Грімковська проти України (2011)

Шкода здоров'ю членів сім'ї і будинку заявниці через трасу (вібрація, шум, викиди)

Адмін. і судові заходи не успішні. В 2002 р. влада за вказівкою СЕС закрила дорогу.

Порушення ст. 8 — достатня серйозність втручання в право заявниці. Влада не досягла справедливого балансу між суспільними інтересами і правами заявниці.

Дземюк проти України (2014)

Цвинтар в 40 м від будинку і колодязя заявника

Рішення суду про закриття цвинтаря не було виконано

Рівні забруднюючих речовин у колодязі заявника значно перевищували ГДК

Порушення ст. 8 — втручання у право заявника на повагу до його житла, приватного і сімейного життя не було «відповідно до закону».

Європейського суду з прав людини

Дубецька та інші проти України

Факти справи:

Заявники — дві сім'ї (загалом 11 громадян України), які проживають на хуторі Вільшина у Львівській області у двох сусідніх будинках, збудованих у 1933 та 1959 рр.

Державна вугільна шахта — 1960 р.

Терикон (породний відвал шахт) на відстані 100 м від будинків цих родин.

1979 р. — вуглепереробна фабрика, в результаті діяльності якої утворився терикон заввишки 60 метрів, приблизно 430 м від одного будинку та 420 м від іншого будинку.

Наслідки для довкілля

За результатами досліджень державних органів та неурядових інституцій було встановлено, що функціонування шахти і фабрики спричинило негативні наслідки для довкілля, зокрема:

- затоплення,
- забруднення ґрунтових вод, ґрунту та повітря,
- просідання ґрунтів.

Підготовлені звіти свідчили про те, що люди, які проживають в околицях шахти, піддаються високому ризику виникнення онкологічних та респіраторних захворювань, а також хвороб нирок.

Спричинена шкода

- Руйнування будинків в результаті просідання ґрунту;
 - Втрата вартості земельних ділянок і будинків в результаті забруднення;
 - Шкода здоров'ю (хронічні захворювання, включаючи бронхіт, емфізему та карциному);
 - Нерегулярний та недостатній доступ до питної води протягом років, що вплинуло на стосунки та комунікацію у родинах;
 - Значна моральна шкода спричинена освідомленням протиправних дій і спричиненої шкоди щодо себе і членів родини, відсутністю адекватної реакції державних структур.
-

Національні засоби

У 1994 р. влада дала вказівку фабриці забезпечити заявників житлом у безпечному місці, проте ця вказівка не була виконана.

У період з 2000 по 2003 рр. влада розглядала можливість переселення заявників у найближчому майбутньому. Оскільки не було жодного покращення становища заявників, обидві родини подали цивільні позови з вимогою забезпечити відселення.

Суд прийняв рішення на користь сім'ї Дубецька-Найда у рішенні від 2005 р., яке так і не було виконане, а рішенням від 2004 р. відхилив позовні вимоги родини Гаврилюк-Ваків, яке набуло остаточної сили у 2007 р., зокрема, стосовно родині Гаврилюк-Ваків, суди посилалися на той факт, що влада передбачала зменшити терикони з відвалу фабрики, що деякі дослідження свідчили, що заявники жили

за межами зони ризику, і що, згідно національного законодавства, власників фабрики можна зобов'язати сплатити штраф, але не забезпечити житлом.

Подання заяви до ЄСПЛ

У вересні 2003 р. юрист ЕПЛ від імені мешканців підготувала і подана заява до ЄСПЛ

Заява на основі Статті 8

Посилаючись на Статтю 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), заявники скаржилися, що вони зазнали негативного впливу внаслідок забруднення довкілля, спричиненого шахтою та фабрикою поблизу їхніх будинків, і що держава не зробила нічого, щоб виправити ситуацію.

Рішення ЄСПЛ

Суд визнав, що функціонування шахти та фабрики, а особливо їхні терикони, спричинили проблеми заявників, зокрема погіршення стану здоров'я в результаті забруднення води, повітря та ґрунту, шкоду їхнім будинкам в результаті просідання ґрунту, спричиненого накопиченням токсичних речовин у землі навколо цих двох промислових об'єктів.

Суд також зазначив, що неодноразово протягом років влада визнавала необхідність переселити заявників, що українські суди визнали у рішенні стосовно сім'ї Дубецька-Найда. Стосовно родини Гаврилюк-Ваків, суди базували свою відмову щодо переселення тим, що владою були передбачені певні заходи для зменшення забруднення території, що своєю чергою мало призвести до покращення ситуації родини. Проте, оскільки жоден з цих заходів не був виконаний, суд визнав, що протягом 12 років з часу набуття Конвенцією чинності щодо України, заявники постійно жили на забрудненій території, яка не придатна для проживання, і мав місце значний негативний вплив на їхнє життя в результаті функціонування шахти та фабрики.

Рішення ЄСПЛ

Заявники не мали засобів для самостійного відселення, зважаючи на той факт, що вартість їхніх будинків значно знизилася в результаті забруднення навколишньої території. Вони потребували державної підтримки для переселення і очікували на цю допомогу з 1994 року.

Влада знала про негативний вплив на довкілля з боку шахти та фабрики, проте і не відселила заявників, і не знайшла жодного іншого розв'язання для зменшення рівня забруднення, щоб знизити шкоду для людей, які проживають поблизу промислових об'єктів.

Незважаючи на спроби покарати директора фабрики та зобов'язати відселити заявників, і незважаючи на те, що центральний водогін був збудований у 2009 році, забезпечуючи належне постачання заявникам питної води, протягом 12 років влада не знайшла ефективного розв'язання ситуації заявників. Відповідно, мало місце порушення Статті 8.

Заходи згідно з рішенням ЄСПЛ

Згідно зі Статтею 41 (справедлива сатисфакція) Конвенції, Суд постановив, що Україна зобов'язана виплатити п'ятьом першим заявникам загалом 32 000 Євро моральної компенсації, і решті заявників загалом 33 000 Євро моральної компенсації.

Суд не присудив заявникам відшкодування матеріальної шкоди, оскільки вони продовжували проживати у своїх будинках і не довели, що вони зазнали матеріальних втрат у зв'язку із порушення їхнього права на приватне та сімейне життя. Оскільки жодної скарги не було подано згідно Протоколу 1 (право власності), суд не виявив жодного причинно-наслідкового зв'язку між виявленим порушенням та втратою ринкової вартості будинків заявників.

Суд також постановив, що визнаючи порушення Статті 8, він зобов'язав КМ України вжити заходів для виправлення ситуації заявників.

Виконання рішення

Європейська конвенція з прав людини гласить, що «Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.»

Належна компенсація була виплачена протягом 3 місяців з моменту набуття рішенням ЄСПЛ чинності.

Родина Дубецьких подала заяву про заміну способу виконання рішення, і була здійснена заміна із зобов'язання відповідача відселити заявників на зобов'язання виплатити кошти у сумі ринкової вартості житла. Родина, щодо якої суд виніс негативне рішення,

пропустила строк для його перегляду. На жаль, на рівні законодавства чи практики його застосування, що сприяли порушення прав заявників, жодних змін здійснено не було.

Слайди презентації до третього модуля

Модуль III. Засоби правового захисту

Організація конвенція про ефективні засоби правового захисту та судову заборону.

Засоби правового захисту та їхня ефективність у справах, що стосуються довкілля.

Судова заборона як засіб правового захисту (тимчасова та постійна).

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля

Крім цього, і без порушення вищенаведеного пункту 1 процедури, згадані вище в пунктах 1, 2, 3, мають забезпечувати адекватні та ефективні засоби правового захисту, включаючи у разі потреби засоби правового захисту у формі судової заборони, і бути справедливими, неупередженими, своєчасними і не пов'язаними з непомірно великими витратами. Рішення, що приймаються відповідно до цієї Статті, надаються або реєструються у письмовій формі. Громадськість має доступ до рішень судів, а також, у міру можливостей, до рішень інших органів.

Зміст поняття «ефективний засіб правового захисту»

Стаття 13 ЄКПЛ гарантує «ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі» кожному, чий права і свободи, що викладені в Конвенції, було порушено.

У справі Сільвер та інші проти Сполученого Королівства (1983) Суд навів таке роз'яснення: «Коли особа, наводячи аргументи, звертається із заявою про порушення гарантованих Конвенцією прав і

свобод, вона повинна мати засоби правового захисту у відповідному національному органі як для того, щоб її питання було вирішене, так і з метою одержання, у разі необхідності, компенсації».

Варто зазначити, що основне (фундаментальне) екологічне право — право на безпечне для життя та здоров'я довкілля традиційно вважається ядром всієї системи екологічних прав громадян, на реалізацію якого спрямовані інші екологічні права.

Захист екологічних прав громадян України є найгострішою проблемою сучасності, так як здійснення екологічних прав залежить від ефективності даного захисту.

«Будь-яке суб'єктивне право за своєю суспільною сутністю не може бути незахищеним. Право, що не захищається, втрачає свою сутність», — зазначав Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 12. — С. 34.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

Ст. 9 Екологічні права громадян України.

п. з) Подання позовів про відшкодування шкоди в наслідок негативного впливу на довкілля.

п. и) Оскарження рішень, дій та бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, які порушують екологічні права.

Захист прав і свобод у судовому прядку гарантує ст. 55 Конституції України, відповідно до положень ч. 1 якої права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Юрисдикція судів, згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Способи захисту є діями державних органів у межах їх компетенції, які безпосередньо спрямовані на захист екологічних прав громадян (наприклад, визнання права на екологічну інформацію судом, розгляд земельних спорів радою, опротестування прокуратурою акту органу державної влади, що порушує екологічні права тощо).

ст. 16 ЦК України визначає способи захисту цивільних прав та інтересів:

1. визнання права;
 2. визнання правочину недійсним;
 3. припинення дії, яка порушує право;
 4. відновлення становища, яке існувало до порушення;
 5. примусове виконання обов'язку в натурі;
 6. зміна правовідношення;
 7. припинення правовідношення;
 8. відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
 9. відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
 10. визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.
- Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.
-

Не вичерпність способів захисту прав та інтересів означає, що на суди покладається велике роль щодо формування практики та розширенні способів захисту екологічних прав.

Рекомендація Rec (2004)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту»

Рішення Асамблеї ООН з охорони навколишнього середовища, яке було прийняте на першій сесії у місті Найробі, 23–27 червня 2014 року «Екологічне правосуддя і сталий розвиток: глобальний симпозіум з верховенства екологічного права. Резюме та основні зауваження»

Рекомендації 2004 спонукають держави-члени переглянути свої правові системи у відповідних сферах у світлі прецедентної практики Суду і, в разі потреби, вжити необхідних і належних заходів для забезпечення — шляхом законодавчого регулювання або через судову практику — ефективних засобів правового захисту, гарантованих статтею 13. Такий перегляд може здійснюватися регулярно або на виконання рішення Суду.

Рішенням Асамблеї встановлено, що верховенство екологічного права є невід'ємною умовою сталого розвитку. Його подальший розвиток і забезпечення верховенства екологічного права може допомогти досягнути міцних та стійких результатів у сфері розвитку.

З огляду на все вище сказати, як вважаєте, чи наша судова система працює на випередження, на недопущення порушення екологічних прав, на створення умов для сталого розвитку?

Якщо не працює, то чому? Не створені умови відповідно до процесуального законодавства? Не має відповідних норм матеріального права? Чи недостатньо використовуються судами національні інструменти? Відсутність узагальнень судової практики? «Екологічних» справ у судах є замало?

Рекомендації 2004 року передбачаються постановлення пілотного рішення, в якому було визнано наявність конкретної структурної проблеми, однією з альтернатив може бути підхід *ad hoc*, коли відповідна держава визначає доцільність запровадження спеціального засобу правового захисту чи розширення існуючого засобу захисту на законодавчому рівні або шляхом судового тлумачення.

Рішення Асамблеї зазначають, що з допомогою ефективного і відкритого екологічного законодавства, яке абсолютно виконується та незалежно контролюється верховенство екологічного права може забезпечити юридичну підзвітність, справедливе застосування законів, розподіл повноважень, участь в процесі прийняття рішень і поваги до прав людини, і як наслідок, екологічне правосуддя.

У рішенні Асамблеї також зазначено, що керівники верховного суду, генеральні прокурори, судді, старші співробітники секції судового переслідування, генеральні ревізори, видатні вчені, практичні спеціалісти і експерти в області права і всі зацікавлені сторони повинні продовжити діалог з питань верховенства екологічного права для підсилення співробітництва і підвищення почуття відповідальності за вжиті заходи із забезпечення верховенства екологічного права.

Також зазначено, що глобальне співтовариство повинно вжити практичних кроків для втілення верховенства екологічного права

в реальність для всіх шляхом усвідомлення його важливості для екологічного правосуддя і сталого розвитку. Суспільство повинно вжити заходів для усунення фінансових і інших бар'єрів, які заважають доступу до правосуддя в екологічних питаннях. Необхідно збільшити обсяг інвестицій в розвиток природоохоронного законодавства і надання підтримки законодавцям.

Асамблея ООН висловлює глибоку стурбованість незаконною експлуатацією ресурсів, ріст масштабів незаконної торгівлі дикими тваринами та рослинами. Така незаконна діяльність обумовлює важливість забезпечення верховенства екологічного права, пов'язана із діяльністю міжнародних злочинних синдикатів і впливає не лише на навколишнє середовище, але і на мир та безпеку та економіку.

Для боротьби із такою незаконною діяльністю верховенство екологічного права повинно бути підкріплене зміцненим потенціалом судів, трибуналів, правоохоронних органів і інших установ, і в кадровому, і фінансовому відношенні для забезпечення і сприяння забезпеченню верховенства екологічного права на всіх рівнях.
(малі ГЕС, бурштин, ПЗФ, води)

У законодавстві не міститься визначення поняття захисту екологічних прав громадян. Зазначено лише, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища можуть бути поновлені, а їх захист відбувається в судовому порядку відповідно до законодавства України (ст. 11 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»). Тобто закон визначає порядок та засоби (способи) захисту порушених прав. Отже, захист екологічних прав громадян доцільно розглядати як сукупність юридичних заходів, що спрямовані на припинення порушення таких прав, усунення перепон у їх реалізації, відновлення порушених прав.

Стаття 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»

Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення за-

конодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення — конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в АРК і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Слайди до презентації «Екологічна інформація та проблеми доступу до неї»

ст. 13 ЗУ «Про інформацію»

ст. 25 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»

ч. 3 ст. 2 Оргдуської конвенції

Інформація з обмеженим доступом відповідно до ЗУ «Про доступ до публічної інформації»:

- 1) конфіденційна інформація ст. 7;
 - 2) таємна інформація ст. 8;
 - 3) службова інформація ст. 9.
-

Справа № 5015/2187/12 (5015/6097/11)

Доступ до екологічної інформації, яка знаходиться у володінні підприємства

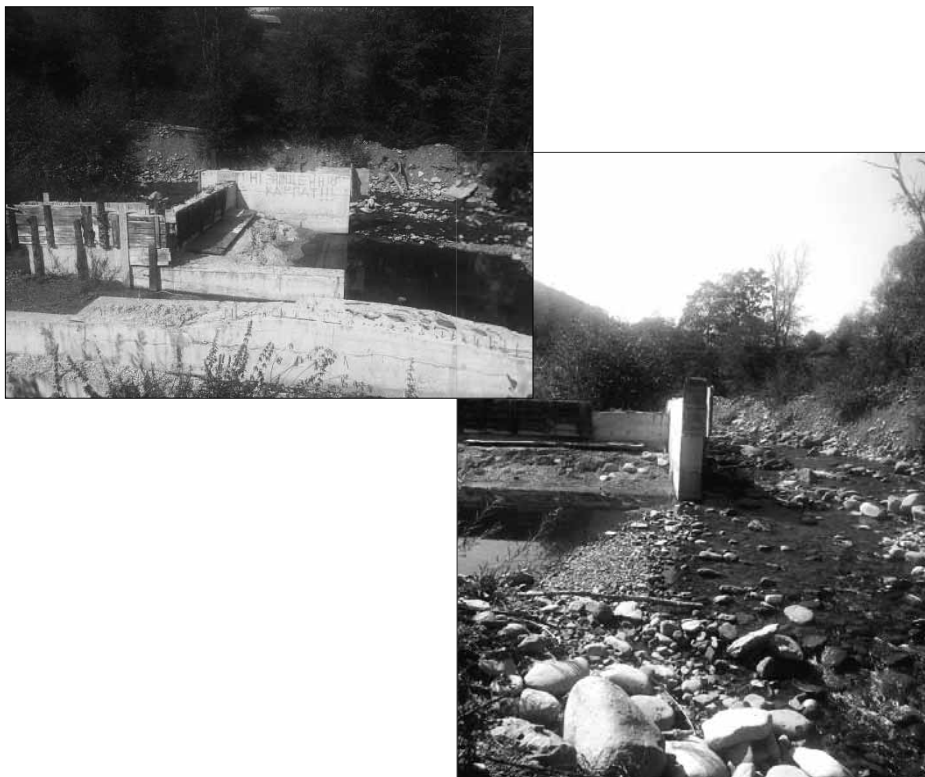
Зобов'язано відповідача надати Міжнародній благодійній організації «Екологія-Право-Людина» завірени копії документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами, розроблені ТОВ «Ріал-Плюс» згідно з договором № 21 від 26.05.2009 року, та звіту по інвентаризації викидів забруднюючих речовин на ДП «Соренсен і Хаар» Датської компанії «Концепт Партнерс», на підставі яких відповідач отримав дозвіл № 4610137500-84 на викиди забруднюючих

речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, виданий Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища у Львівській області 26.10.2009 року.

Інформація про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом.

*Слайди для заставки для ілюстрації негативного впливу
на довкілля будівництва малих ГЕС*

Недобудована дамба малої ГЕС на р. Дземброня.

5.4. Інші роздаткові матеріали

5.4.1. СПРАВА «ГРИМКОВСЬКА ПРОТИ УКРАЇНИ» (Заява № 38182/03)

СТРАСБУРГ 21 липня 2011 року

ОСТАТОЧНЕ 21/10/2011

Офіційний переклад

Це рішення стало остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Гримковська проти України»

Європейський суд з прав людини (п'ята секція) (далі — Суд), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Процедура

1. Справу розпочато за заявою (№ 38182/03), поданою проти України до Суду на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) громадянкою України Кларою Василівною Грищенко. Її першу заяву було підготовлено 20 жовтня 2003 року та надіслано поштою 21 жовтня 2003 року.
2. 22 грудня 2003 року пані Грищенко повідомила Суд, що вона не має наміру бути заявницею у цій справі. Натомість вона виявила бажання представляти інтереси своєї дочки Наталії Миколаївни Гримковської (далі — заявниця). Вона також подала підписану заявницею довіреність, видану на її ім'я.
3. 28 червня 2004 року Суд отримав нову заяву без дати за підписом заявниці, в якій як представника було вказано пані Грищенко.
4. Уряд України (далі — Уряд) представляла його Уповноважений — В. Лутковська.
5. В обох заявах стверджувалося, що житло, приватне та сімейне життя заявниці зазнали значної шкоди через функціонування магістральної дороги, а національні суди свавільно відмовили у задоволенні її вимог, які стосувалися цієї проблеми, не давши відповіді на її головні доводи.
6. 23 листопада 2004 року Голова другої секції вирішив повідомити Уряд про заяву. Також було вирішено розглядати питання прийнятності та суті заяви одночасно (пункт 1 статті 29). Згодом

справу було направлено до новосформованої п'ятої секції (пункт 1 правила 25 і пункт 1 правила 52 Регламенту Суду).

Факти

І. Обставини справи

7. Заявниця народилася в 1966 році і живе в м. Краснодоні.
А. Вплив функціонування магістральної дороги М04 на житло, приватне та сімейне життя заявниці
8. Заявниця є власницею будинку по вул. Ч. у м. Краснодоні, де вона проживає з батьками та неповнолітнім сином Д.Г.
9. Відповідно до пояснень Уряду з 1983 року вулиця Ч. була частиною радянської міжреспубліканської автомагістралі від м. Кишинєва (Молдова) до м. Волгограда (Російська Федерація). У 1998 році (після розпаду СРСР) органи влади України здійснили інвентаризацію доріг і класифікували частину магістральної дороги, що проходила через вулицю заявниці, як магістральну дорогу М04 Київ–Луганськ–Ізварине.
10. Заявниця стверджувала, що до інвентаризації 1998 року магістральна дорога Кишинів–Волгоград ніколи не проходила через вулицю Ч. До цього вона проходила через вулицю П. у м. Краснодоні. Вулиця Ч., яка є лише 6 метрів завширшки, межує з приватними будинками та садами і є цілком непридатною для забезпечення транзитного руху автотранспорту через місто. Вона не має дренажної системи, тротуарів і відповідного покриття, здатного витримувати важкий вантажний автотранспорт, і з самого початку планувалася як виключно житлова вулиця. У 1998 році під час інвентаризації Управлінням архітектури та містобудування Виконавчого комітету Краснодонської міської ради вперше було ухвалено рішення, що магістральна дорога М04 повинна проходити через вулицю Ч. На підтвердження цього заявниця надала копію листа, який було направлено зазначеним управлінням 9 жовтня 1998 року на адресу Луганського дорожнього проектно-пошукового управління «Дорпроект» і в якому повідомлялось, що управління дало згоду на проходження магістральної дороги М04 через низку вулиць у м. Краснодоні, включно з вулицею Ч.
11. Заявниця повідомила, що через зміни у русі транспорту її будинок зрештою став фактично непридатним для життя. Він зазнавав

- значної шкоди від вібрації та шуму, які створювали кілька сотень вантажних автомобілів, що проїжджали щогодини. Крім того, за цей час значною мірою підвищився рівень забруднення повітря, а в невідповідному покритті дороги утворилися численні вибоїни. Проїжджаючи цими вибоїнами, автотранспорт здійснював додаткові викиди газів і здіймав хмари пилу. Намагаючись відремонтувати дорогу, дорожні служби почали заповнювати вибоїни дешевими матеріалами, такими як відпрацьована порода з найближчих шахт, яка мала високий рівень вмісту важких металів.
12. 15 травня 2002 року у відповідь на скарги мешканців вулиці Державна санітарно-епідеміологічна служба в Луганській області здійснила заміри рівня забруднення повітря біля кількох будинків по вул. Ч., включно з будинком заявниці. Протягом тестової 1 години було зареєстровано 129 автомобілів, що проїхали по вулиці, з яких 71 (55 %) допустив перевищення граничнодопустимого рівня вмісту шкідливих речовин (двоокису азоту, окису вуглецю, граничних вуглеводнів, свинцю, міді тощо). Крім того, було встановлено, що вміст міді та свинцю у піднятому в повітря пилу перевищив санітарну норму в 23 та 7,5 рази відповідно. Експертна група також засвідчила, що дорожнє покриття було пошкоджене.
13. Як доказ пошкодження будинку заявниці надала акт від 31 травня 2002 року, підписаний членами комісії у складі депутата міської ради, голови квартального комітету та приватної особи. Члени комісії засвідчили, що вони перевірили стан будинку і виявили, що він пошкоджений. Зокрема, фундамент був тріснутий, а стіни — вкриті вугільним пилом, який, як стверджувалось, використовували для залатування вибоїн під час поточного ремонту дороги і який згодом був піднятий в повітря автотранспортом. Комісія також відзначила, що дорожнє покриття поруч із будинком заявниці було дуже пошкоджене, що посилювало вібрацію від проїжджаючого автотранспорту, спричиняло вібрацію меблів у будинку заявниці та призводило до того, що зі стелі та стін час від часу відпадала штукатурка.
14. Як докази заподіяння шкоди здоров'ю заявниці надала медичні довідки, які підтверджують, що її батько, мати та неповнолітній син мають численні хвороби. Батьку заявниці, 1939 року народження, зокрема, було поставлено діагноз: хронічний ерозійний

гастродуоденіт, хронічний бронхіт, пневмонічний фіброз, атеросклероз, гіпертонія, кардіосклероз та інші захворювання, що в сукупності в квітні 2001 року призвели до встановлення йому 2 групи інвалідності.

15. Також було встановлено, що мати заявниці (пані Грищенко), 1946 року народження, хворіла, зокрема, на виразку, хронічний бронхіт, легеневу недостатність, ішемічну хворобу серця, деформуючий остеоартроз, остеохондроз та інші захворювання.
16. Неповнолітній син заявниці Д. Г., 1994 року народження, з 1997 року почав часто хворіти на респіраторні захворювання. У 1998 році у нього було діагностовано вторинний імунodefіцитний стан, неревматичний кардит і дискінезію жовчовивідних шляхів. У 2000 році Д. Г. було поставлено діагноз: гіперзбуджуваність і гіперактивність. Під час стаціонарного лікування в листопаді року у Д. Г. було виявлено надмірний вміст міді та свинцю в крові та сечі, а також діагностовано хронічне отруєння солями важких металів, хронічний токсичний гепатит і токсичний енцефаліт.
17. 12 липня 2003 року Краснодонська дитяча лікарня рекомендувала сину заявниці змінити місце проживання. У висновку, зокрема, зазначено:

«Враховуючи, що дитина з народження проживає в екологічно забрудненому районі (значне забруднення повітря та ґрунту солями важких металів, сульфідним ангідридом, граничними та неграничними вуглеводнями), необхідна зміна його місця проживання».

В. Адміністративні рішення стосовно шкоди, спричиненої функціонуванням магістральної дороги М04.

18. Пані Грищенко неодноразово від імені сім'ї зверталася в різні державні органи (включаючи Президента України, Державну санітарно-епідеміологічну службу, міські органи влади та органи прокуратури) зі скаргами на те, що дорога М04 є джерелом неприпустимого рівня шкоди та забруднення навколишнього середовища. Згідно з матеріалами справи, перші скарги вона подала не пізніше 2000 року. З різних підстав аналогічні скарги було подано також особисто та колективно іншими мешканцями вулиці Ч. Із матеріалів справи незрозуміло, які заходи, якщо вони мали місце, органи влади вживали у відповідь на вказані скарги до травня 2002 року.

19. 28 травня 2002 року після дослідження рівня забруднення повітря, здійсненого 15 травня 2002 року (згаданого у п. 12), головний санітарний лікар Луганської області дав вказівку міському голові м. Краснодона розглянути питання щодо припинення транзитного руху автотранспорту по вулиці Ч. та проведення капітального ремонту дорожнього покриття на цій вулиці. У своїй постанові він зазначив, що об'їзний проїзд по вулиці Ч. було передбачено як тимчасовий захід і що активний дорожній рух зруйнував покриття дороги. Далі він зазначив, що рівень забруднення атмосферного повітря на вулиці Ч. є таким, що порушує Закон України «Про охорону атмосферного повітря», і що таке забруднення повітря може мати шкідливий вплив на здоров'я мешканців.
20. У невстановлену дату пані Грищенко звернулася до прокуратури м. Краснодона зі скаргою на забруднення атмосферного повітря і вимагала порушення кримінальної справи за цим фактом.
21. 13 червня 2002 року прокуратура м. Краснодона відмовила у задоволенні її вимог, мотивуючи це рішення тим, що, хоча факт надмірного забруднення атмосферного повітря був безспірним, не було причинно-наслідкового зв'язку між ним та будь-якими кримінально-караними діями будь-якої посадової особи. Також не було виявлено ознак того, що рішення про використання вулиці Ч. як об'їзної дороги було незаконним. Щодо ремонту дороги прокуратура внесла припис виконавчому комітету Краснодонської міської ради (далі — Виконавчий комітет) усунути порушення законодавства про охорону навколишнього середовища. Прокуратура додатково повідомила пані Грищенко, що згідно з наявною інформацією ремонтні роботи було заплановано на червень 2002 року.
22. 16 червня 2002 року вулицю Ч. було закрито для подальшого руху автомобільного транспорту.
23. 2 липня 2002 року прокуратура Луганської області повідомила пані Грищенко, що 18 червня 2002 року Виконавчий комітет прийняв рішення про проведення ремонтних робіт на вулиці Ч.
24. 24 жовтня 2002 року начальник Краснодонського міського відділу внутрішніх справ рекомендував міській владі відшукати кошти для ремонту дорожнього покриття вулиць Ч. та Л.

25. 1 липня 2003 року Служба автодоріг у Луганській області Державної служби автомобільних доріг України направила лист міському голові м. Краснодона, яким підтвердила, що частина автодороги М04 в області не була достатньо пристосована для забезпечення підвищеного руху автотранспорту та що існувала нагальна потреба у спорудженні об'їзних доріг, які б обходили населені пункти, у тому числі м. Краснодон. Однак через недостатнє фінансування ці роботи не було виконано, і Служба автодоріг у Луганській області звернулась до вищестоящої організації з проханням вирішити цю ситуацію. Далі вона висловила пропозицію, щоб міська влада реконструювала міську частину автодороги за рахунок отриманих від автомобільного збору коштів, які знаходились на рахунках міського казначейства.
26. 6 червня 2006 року Управління житлово-комунального господарства повідомило Виконавчий комітет, що ремонт покриття дороги по вулиці Ч. включено в План розвитку міста на 2006 рік. Однак фінансування для проведення робіт не було отримано. Далі управління зазначало, що м. Краснодон не має альтернативних доріг, які б відповідали вимогам об'їзної дороги, і що використання з цією метою вулиці Ч., яка для цього не пристосована, призвело до значного погіршення її покриття.
27. 27 червня 2006 року Головний державний санітарний лікар Луганської області підтвердив у своєму листі, що рух автотранспорту по вулиці Ч. не здійснюється, вулицю перекрито бетонними блоками та іншими спорудами.
28. 24 листопада 2010 року заявниця повідомила Суд без надання будь-яких підтверджуючих матеріалів, що використання вулиці Ч. як магістральної дороги було відновлено без проведення будь-якого ґрунтового ремонту.
- С. Цивільний позов до Виконавчого комітету Краснодонської міської ради
29. У 2001 році пані Грищенко звернулась до суду з позовом в інтересах заявниці з вимогою зобов'язати Виконавчий комітет Краснодонської міської ради надати їй інше житло та стягнути 5000 гривень відшкодування за шкоду, завдану їхньому будинку і здоров'ю функціонуванням магістральної дороги М04.

30. Під час провадження суд дослідив документи, представлені заявницею, та заслухав посадових осіб міських органів з питань архітектури, житлово-комунального господарства, автодоріг, а також працівників ДАІ. Головний архітектор м. Краснодона заявив, що вулиця Ч. є завширшки сім метрів, вона не має дренажної системи або тротуарів, оскільки не було фінансування для їх облаштування. Представник Управління житлово-комунального господарства визнав, що обслуговування вулиці Ч. частково перебувало у віданні його управління і мало фінансуватися «Укравтодором» і за рахунок автомобільного збору. Оскільки фінансування не надходило, то вулицю належним чином не ремонтували. Він також висловив думку, що до пошкодження будинку заявниці швидше призвели недоліки споруди, а не функціонування магістральної дороги. Представник Служби автомобільних доріг заявив, що вулиця Ч., як частина автомобільної дороги міжнародного значення, перебувала в спільному управлінні цієї служби та «Укравтодору». Крім того, представник ДАІ вказав, що протягом кількох попередніх років не було скарг щодо автопригод по вулиці Ч. і що двічі на рік органи ДАІ перевіряли стан дороги.
31. 18 січня 2002 року Краснодонський міський суд відмовив у задоволенні позову пані Грищенко. Повний текст мотивувальної частини рішення викладений наступним чином:
- «У суді встановлено, що по вулиці Ч. у м. Краснодоні проходить автомагістральна дорога загальнодержавного значення М04 Київ–Луганськ–Ізварине. Позивачка не надала суду доказів того, що з вини виконкому ця дорога експлуатується з порушенням технічних вимог, що встановлені для цієї категорії доріг. Позивачка не вказала, які саме норми порушено. Крім того, позивачка не надала доказів того, що саме з вини Краснодонського міськвиконкому порушено її законні права, а саме: її будинок руйнується, вона та її сім'я страждають від різноманітних захворювань, що спричиняють моральні страждання. На підставі вищевикладеного, суд вважає за необхідне відмовити у задоволенні позову за безпідставністю».
32. Пані Грищенко подала апеляцію. Посилаючись, головним чином, на статтю 50 Конституції України та Закон України «Про охорону атмосферного повітря», вона зазначала, зокрема, що суд першої

інстанції, акцентуючи увагу на питанні ремонту дороги, відхилився від предмета її позову. Фактично вона не вимагала зобов'язати відремонтувати вулицю, натомість вона вимагала переселення, оскільки, на її думку, вулиця, насамперед, була повністю непридатною для забезпечення функціонування магістральної дороги. Відповідач був винним не тільки в тому, що дозволив транзитний рух автотранспорту, але і в нездатності організувати систематичний контроль з боку органів ДАІ, природоохоронних і санітарних служб задля забезпечення безпеки і заходів, спрямованих на захист навколишнього середовища від забруднення. Позивачка стверджувала, що свідки надали неточну інформацію. Зокрема, по вулиці Ч. мали місце численні автодорожні пригоди, що підтверджувала долучена до матеріалів справи відповідь органів ДАІ на одну зі скарг жителів із цього питання. Пані Грищенко також скаржилась на те, що суд відмовився викликати посадових осіб екологічної та санітарно-епідеміологічної служб для надання повної інформації про екологічний стан навколо дороги і, таким чином, не забезпечив їй та її сім'ї право доступу до інформації про стан навколишнього середовища.

33. 10 червня 2002 року апеляційний суд Луганської області відмовив у задоволенні апеляційної скарги. Повний текст мотивувальної частини ухвали є таким:

«Відмовляючи у задоволенні позовних вимог Гримковської Н. Н., суд правомірно дійшов висновку про те, що автодорога М04 Київ–Луганськ–Ізварине закріплена на праві повного господарського відання за корпорацією «Укравтодор»,... а не за виконавчим комітетом. Краснодонської міської ради. Позивачка не надала суду будь-яких доказів того, що відповідач завдав їй моральної шкоди, та не вказала правових підстав для відшкодування моральної шкоди та заміни домоволодіння. <...>»

34. 8 липня 2002 року пані Грищенко подала касаційну скаргу. Вона вказала, що, на її погляд, Виконавчий комітет Краснодонської міської ради був належним відповідачем. На підтвердження цього вона надала лист Служби автодоріг у Луганській області від 6 червня 2002 року, яким їй було повідомлено про те, що вулиця Ч. не перебуває на балансі служби та є в сфері управління міської влади. Далі вона стверджувала, що суд взагалі не дослідив, чи

було законним і обґрунтованим прийняте в жовтні 1998 року Управлінням архітектури та містобудування м. Краснодона рішення про дозвіл транзитного руху автотранспорту через вулицю Ч. Вона вважала, що воно було незаконним, оскільки перетворило вулицю завширшки 6 метрів на магістральну дорогу загальнодержавного значення, особливо, беручи до уваги те, що надалі міська влада не організувала належний екологічний контроль та управління дорогою. Крім того, пані Грищенко послалась на те, що перші заміри рівня забруднення повітря було зроблено лише в травні 2002 року після численних скарг мешканців вулиці.

35. 21 липня 2003 року Верховний Суд України не знайшов підстав для передачі справи на розгляд складу судової палати.

II. Відповідне національне законодавство

А. Конституція України від 28 червня 1996 року

36. Відповідні положення Конституції передбачають таке:

Стаття 16. «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи–катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави».

Стаття 50. «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. <...>»

В. Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-ХІІ «Про охорону атмосферного повітря»

37. Відповідні положення вищезазначеного Закону у редакції, чинній протягом періоду, який має відношення до справи, передбачають таке:

Стаття 12. Обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і впливу фізичних та біологічних факторів на його стан

«Господарська чи інші види діяльності, пов'язані з порушенням умов і вимог до викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на його стан, передбачених дозволами, може бути обмежена, тимчасово заборонена (зупинена) або припинена відповідно до законодавства».

Стаття 13. Регулювання рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря.

«... <...> Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів до запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря і здоров'я людини».

Стаття 17. Заходи щодо відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря викидами транспортних та інших пересувних засобів і установок та впливу їх фізичних факторів.

«З метою відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря транспортними та іншими пересувними засобами і установками та впливу пов'язаних з ними фізичних факторів здійснюються:

- розроблення та виконання комплексу заходів щодо зниження викидів, знешкодження шкідливих речовин і зменшення фізичного впливу під час проектування, виробництва, експлуатації та ремонту транспортних та інших пересувних засобів і установок;
- переведення транспортних та інших пересувних засобів і установок на менш токсичні види палива;
- раціональне планування та забудова населених пунктів з дотриманням нормативно визначеної відстані до транспортних шляхів;
- виведення з густонаселених житлових кварталів за межі міста транспортних підприємств, вантажного транзитного автомобільного транспорту;
- обмеження в'їзду автомобільного транспорту та інших транспортних засобів та установок у сільбищні, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні та природно-заповідні зони, місця масового відпочинку та туризму;
- поліпшення стану утримання транспортних шляхів і вуличного покриття;
- впровадження в містах автоматизованих систем регулювання дорожнього руху;
- удосконалення технологій транспортування і зберігання палива, забезпечення постійного контролю за якістю палива на нафтопереробних підприємствах та автозаправних станціях;

- впровадження та вдосконалення діяльності контрольно-регулювальних і діагностичних пунктів та комплексних систем перевірки нормативів екологічної безпеки транспортних та інших пересувних засобів і установок.

Проектування, виробництво та експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах яких перевищує нормативи або рівні впливу фізичних факторів, забороняються».

Стаття 21. Відвернення і зниження шуму.

«З метою відвернення, зниження і досягнення безпечних рівнів виробничих та інших шумів повинні забезпечуватися:

- <...>удосконалення конструкцій транспортних та інших пересувних засобів і установок та умов їх експлуатації, а також утримання в належному стані залізничних і трамвайних колій, автомобільних шляхів, вуличного покриття;
- розміщення підприємств, транспортних магістралей, аеродромів та інших об'єктів з джерелами шуму під час планування і забудови населених пунктів відповідно до встановлених законодавством санітарно-гігієнічних вимог, будівельних норм та карт шуму;
- <...> організаційні заходи для відвернення і зниження виробничих, комунальних, побутових і транспортних шумів, включаючи запровадження раціональних схем і режимів руху транспорту та інших пересувних засобів і установок у межах населених пунктів. <...>»

С. Державні будівельні норми України, ДБН В.2.3-4-2000 (від 2000 року), затверджені Наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України

38. Відповідне положення вищезазначеного акту в редакції, чинній протягом періоду, який має відношення до справи, передбачає:

«При проектуванні нових та реконструкції існуючих автомобільних доріг державного значення їх траси прокладають, як правило, в обхід існуючих населених пунктів».

III. Відповідні міжнародні документи

39. Оргуська конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ECE/CEP/43) була прийнята

25 червня 1998 року Європейською економічною комісією ООН і набрала чинності 30 жовтня 2001 року. Україна ратифікувала Конвенцію 6 липня 1999 року.

Оргуська конвенція застосовується у таких сферах:

- розвиток доступу громадськості до інформації, якою володіють державні органи, зокрема шляхом забезпечення прозорого та доступного розповсюдження важливої інформації;
- сприяння участі громадськості у прийнятті рішень з питань, що стосуються впливу на навколишнє середовище. Зокрема, передбачено забезпечення участі громадськості вже на ранньому етапі процедури прийняття таких рішень, «коли є всі можливості для розгляду різних варіантів і коли участь громадськості може бути найефективнішою». Результати участі громадськості мають бути враховані при прийнятті остаточного рішення, яке також має бути оприлюднено;
- створення умов для доступу до судів з приводу законодавства щодо охорони навколишнього середовища та доступу до інформації.

40. 27 червня 2003 року Парламентська асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію 1614 (2003) про навколишнє середовище та права людини. У відповідному положенні цієї рекомендації передбачено таке:

«9.9. Асамблея рекомендує Урядам країн-членів:

- i. забезпечити належний захист життя, здоров'я, сімейного та приватного життя, фізичної недоторканості і приватної власності осіб відповідно до статей 2, 3 та 8 Європейської конвенції про права людини та статті 1 Додаткового протоколу до неї, також звертаючи особливу увагу на необхідність охорони навколишнього середовища;
- ii. визнати в національному законодавстві, бажано на конституційному рівні, право людини на здоров'я, життєздатне та належне навколишнє середовище, що включає об'єктивний обов'язок держав захищати навколишнє середовище;
- iii. гарантувати процесуальні права осіб на доступ до інформації, участі громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань охорони навколишнього середовища, передбачених Оргуською конвенцією; <...>;»

Право

1. Стверджуване порушення статті 8 Конвенції

41. Заявниця скаржилась, що, спрямувавши магістральну дорогу М04 по її вулиці, яка не була пристосована для цього, та не забезпечивши належний контроль за екологічним станом дороги та управління нею, органи влади м. Краснодона порушили її право на користування своїм житлом, а також право на приватне та сімейне життя. Вона послалась у зв'язку з цим на статтю 8 Конвенції, яка передбачає таке:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

А. Прийнятність

42. Уряд зазначив, що у нього виникло питання з приводу особи заявниці, а саме: кого у цій справі потрібно вважати заявницею — Клару Грищенко чи Наталію Гримковську.

43. Далі Уряд стверджував, що якщо заява подана Наталією Гримковською, вона має бути відхилена у зв'язку з невідповідністю положенням Конвенції *ratione personae*. Зокрема, він зауважив, що Наталія Гримковська не може вважатись потерпілою внаслідок порушення статті 8, оскільки вона не була стороною у відповідній цивільній справі, яка розглядалася на національному рівні. В іншому разі її скарга має бути оголошена неприйнятною через невичерпання всіх національних засобів юридичного захисту. У будь-якому випадку скаргу подано з порушенням шестимісячного строку, встановленого Конвенцією, тому що заява за підписом Наталії Гримковської не містить дати, а датою її реєстрації в Суді є 28 червня 2004 року, тоді як остаточне рішення, прийняте на національному рівні у цивільній справі пані Грищенко, датоване 21 липня 2003 року.

44. Уряд також стверджував, що якщо пані Грищенко є належним заявником, скаргу потрібно визнати неприйнятною з підстав невичерпання національних засобів юридичного захисту. Вона звернулась до суду з позовом до Виконавчого комітету, який був неналежним відповідачем. Пані Грищенко ніколи не зверталась із позовом до Державної служби автомобільних доріг України («Укравтодору»), яка відповідно до висновків національних судів була відповідальною за утримання магістральної дороги М04.
45. Заявниця не погодилась. Вона зазначила, що заява стосувалась інтересів всієї її сім'ї. Однак вона хотіла бути заявницею, оскільки була власником будинку. Крім того, саме від свого імені пані Грищенко звернулась до національного суду з позовом про відшкодування шкоди та переселення. Далі заявниця стверджувала, що вона не була зобов'язана подавати позов до «Укравтодору», оскільки, на її думку, Виконавчий комітет був відповідальний за утримання вулиці Ч. Також саме Виконавчим комітетом було дозволено транзитний рух по вулиці Ч. Крім того, він не організував належний контроль цієї частини дороги державтоінспекцією або екологічними та санітарними службами з метою забезпечення заходів з безпеки та запобігання забрудненню. Таким чином, суть її скарги за статтею 8 Конвенції було належним чином викладено у національних судах.
46. Суд зазначає, що заявниця проживає по вулиці Ч. і надала значну кількість інформації про її особисті страждання внаслідок визначення вулиці частиною магістральної дороги загальнодержавного значення. Таким чином, її скарга не може вважатись несумісною *ratione personae* з положеннями Конвенції. Отже, заперечення Уряду щодо статусу заявниці як потерпілої має бути відхилено.
47. Суд далі звертає увагу, що судові органи, зокрема апеляційний суд Луганської області, розглядали цивільний позов пані Грищенко як поданий від імені заявниці (див. п. 33 вище). Отже, перше заперечення Уряду щодо невичерпання всіх національних засобів юридичного захисту також має бути відхилено.
48. Щодо доводів Уряду, що заяву було подано після закінчення шестимісячного строку, Суд зазначає, що 22 грудня 2003 року пані Грищенко вперше повідомила Суд про свій намір діяти від імені своєї дочки у конвенційному провадженні та надала відповід-

ну довіреність, підписану заявницею. Вказана дата знаходиться в межах шестимісячного строку віддати ухвалення 21 липня 2003 року остаточного рішення в цивільному провадженні на національному рівні. Суд вважає, що за таких обставин той факт, що першу заяву (складену 20 і відправлену поштою 21 жовтня 2003 року) підписала пані Грищенко і що згодом заявниця особисто підписала нову заяву з тими ж скаргами, яку Суд отримав 28 червня 2004 року, не може тлумачитись проти неї. Таким чином, Суд відхиляє заперечення Уряду стосовно недотримання шестимісячного строку.

49. Нарешті, щодо другого заперечення Уряду стосовно невичерпання всіх можливих засобів захисту, зокрема, стосовно того, що цивільний позов мав бути поданий до «Укравтодору», та беручи до уваги матеріали справи (див. пункти 21, 24–26 та 30 вище), Суд вважає, що доводи заявниці щодо відповідальності Виконавчого комітету за утримання вулиці Ч. були небезпідставними. Більш важливим, однак, є те, що предмет заяви до Суду стосується, головним чином, не ремонтних робіт по вулиці Ч., а радше відповідності Конвенції: (i) дозволу міської влади на визначення вулиці частиною магістральної дороги; (ii) її стверджуваної бездіяльності щодо впровадження заходів з охорони довкілля, спрямованих на забезпечення функціонування автодороги у відповідності з чинним законодавством. Уряд не пояснив, яким чином такі питання могли бути вирішені у провадженні з розгляду позову до «Укравтодору». Отже, це заперечення має бути відхилено.

50. Взагалі Суд вважає, що заява у цій частині не є явно необґрунтованою у значенні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також вказує, що заява не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Таким чином, вона має бути оголошена прийнятною.

В. Суть

1. Доводи сторін

(а) Заявниця

51. Заявниця стверджувала, що прийняте в 1998 році рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги було незаконним і свавільним, оскільки об'їзні автодороги державного значення мають бути прокладені за межами населених пунктів.

Враховуючи те, що станом на жовтень 1998 року, коли влада реалізовувала програму інвентаризації доріг, належної об'їзної дороги не було, органам влади слід було спрямувати автомобільну дорогу М04 по вулиці П., яка раніше була ділянкою магістральної дороги Кишинів–Волгоград. Рішення спрямувати об'їзну дорогу через населену вулицю завширшки 6 метрів із приватними будинками, розташованими за 4–5 метрів від дороги, було свавільним.

52. Крім того, ухваливши це рішення, міська влада взагалі не вжила заходів, спрямованих на забезпечення регулярного контролю за станом вулиці з боку органів ДАІ, а також заходів з охорони довкілля з метою зменшення рівня забруднення повітря, спричиненого транзитним вантажним автотранспортом. Забруднення повітря та інші шкідливі фактори не перевірялись протягом декількох років підряд, і лише після численних скарг мешканців вулиці в травні 2002 року було здійснено аналіз рівня забруднення повітря та прийнято рішення про зупинення руху. Крім того, щоб домогтися виконання цього рішення, мешканці вулиці повинні були вдаватися до масових акцій протесту. У будь-якому випадку, хоча рух було зупинено, не було здійснено жодних заходів з ремонту пошкодженого дорожнього покриття або очищення ґрунту.

53. У результаті будинок заявниці було пошкоджено, а здоров'я членів її сім'ї зазнало непоправної шкоди. Вони мали отримати відшкодування заподіяної шкоди від Виконавчого комітету. Однак національні суди свавільно відмовили у задоволенні її позову з цього питання, відмовившись належним чином розглянути її головні доводи.

(b) Уряд

54. Уряд заперечив проти цієї точки зору.

55. Він стверджував, насамперед, що у справі було недостатньо доказів того, що страждання заявниці досягли того рівня, який призводить до застосовності статті 8 Конвенції. Пошкодження будинку від вібрації було підтверджено групою осіб, які не були компетентними для надання таких висновків. З іншого боку, компетентний представник управління житлово-комунального господарства під час судового розгляду висловив думку, що будинок імовірноше дав тріщини одразу після спорудження. У справі

також відсутні належні докази причинно-наслідкового зв'язку між функціонуванням магістральної дороги та захворюваннями членів сім'ї заявниці. Уряд також заперечував без надання доказів достовірність медичних довідок, виданих міською лікарнею, вказуючи, що їх підготувала сестра заявниці. Крім того, у цьому місці були інші джерела забруднення повітря, такі як відвали породи, які утворювались у результаті вуглевидобувної діяльності та горіли. Взагалі значна частина України потерпає від різних екологічних проблем і немає ознак, які б свідчили, що екологічне навантаження, від якого потерпала сім'я заявниці, було в якійсь мірі більшим, ніж навантаження решти населення.

56. Уряд також стверджував, що, навіть якщо припустити, що він мав будь-які зобов'язання перед заявницею на підставі статті 8 Конвенції, ним було вжито всіх необхідних заходів, щоб забезпечити справедливий баланс між її інтересами та інтересами суспільства. По-перше, транзитний проїзд автотранспорту здійснювався по вулиці Ч. з 1983 року. У 1998 році статус вулиці як частини магістральної дороги було лише підтверджено під час проведення програми інвентаризації доріг. Таким чином, Уряд не повинен нести відповідальність за рішення скерувати рух автомобілів через вулицю Ч. По-друге, після набрання чинності Конвенцією органи влади розглядали можливість будівництва нової об'їзної дороги, яка б оминала населені вулиці. Однак вони не мали іншої можливості, ніж використовувати існуючу дорогу до виділення необхідного фінансування, оскільки її закриття могло спричинити суттєву шкоду економічному добробуту країни. Всупереч твердженням заявниці, експлуатація дороги не суперечила чинному законодавству, оскільки пункт 1.9 Державних будівельних норм України рекомендував, але не вимагав, щоб магістралі державного значення були прокладені в обхід населених пунктів.

57. Уряд також доводив, що до забруднення повітря, на яке скаржилася заявниця, призвела експлуатація дороги не органами держави, а радше автомобілями, які належали різним власникам. Тому це забруднення не може розцінюватись як втручання держави у права заявниці, гарантовані статтею 8. Виходячи з того, що держава мала позитивний обов'язок відреагувати на це забруднення, вона

це зробила шляхом запровадження законодавчих норм, якими було встановлено граничні рівні забруднення навколишнього середовища та систему контролю за їх дотриманням. Коли органам державної влади стало відомо, що дорога не функціонувала як передбачалось, вони швидко відреагували, заклавши її для транзитного автотранспорту 16 червня 2002 року більше, ніж за рік до звернення заявниці до Суду.

2. Оцінка Суду

58. Посилаючись на свою усталену практику (див., серед інших джерел, рішення від 9 грудня 1994 року в справі «Лопез Остра проти Іспанії» (Lopez Ostra v. Spain), Series A, № 303-C; та від 10 грудня 2011 року в справі «Дубецька та інші проти України» (Dubetska and Others v. Ukraine), заява № 30499/03, пункти 105–108), Суд повторює, що, якщо (як у цій справі) справа стосується екологічної небезпеки, небезпідставна скарга за статтею 8 може виникнути лише тоді, коли відповідна загроза сягає такого рівня, що призводить до значного погіршення здатності заявника користуватись своїм житлом, мати приватне та сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність і тривалість шкідливого впливу та його фізичний і психологічний наслідок для здоров'я людини та якості її життя.
59. Відповідно до цих принципів Суд спочатку повинен розглянути, чи була шкода, завдана заявниці внаслідок функціонування магістральної дороги М04, починаючи з жовтня 1998 року, достатньо серйозною для порушення питання за статтею 8 Конвенції. Суд звертає увагу, що скарги заявниці стосуються, головним чином, рівня шуму, пошкодження її будинку від вібрації та її страждань у зв'язку з погіршенням здоров'я її батьків і неповнолітнього сина через забруднення повітря та ґрунту.
60. Суд вважає, що у справі недостатньо доказів, щоб підтвердити всі твердження заявниці «поза розумним сумнівом». Зокрема, рівень шуму та його вплив на приватне та сімейне життя заявниці ніколи не досліджувались (див. а contrario рішення від 9 листопада 2010 року в справі «Деес проти Угорщини» (Dees v. Hungary), заява № 2345/06, п. 23). Твердження про те, що руйнування будинку спричинено вібрацією, поставлене Урядом під

сумнів з посиланням на свідчення компетентного представника державного органу і ніколи не підтверджувалось незалежними експертами. У тій мірі, в якій здоров'я батьків заявниці може підпадати під поняття її сімейного життя відповідно до статті 8, матеріали справи містять медичні документи, відповідно до яких вони мають численні захворювання. Однак на підставі цих доказів неможливо визначити, в якій мірі ці захворювання були спричинені або прогресували внаслідок функціонування магістральної дороги. Що стосується здоров'я неповнолітнього сина заявниці, то вбачається, що він мав імунodefіцит ще до жовтня 1998 року і що, на думку його лікаря, він проживав в «екологічно забрудненому районі» від народження, тобто з 1994 року (див. п. 17 вище).

61. Одночасно Суд зазначає, що відповідно до офіційного дослідження, проведеного 15 травня 2002 року (див. п. 12 вище), покриття дороги біля будинку заявниці було дуже пошкодженим і понад сто автомобілів проїхало повз нього протягом однієї години. За таких обставин цілком можливо, що заявницю регулярно турбували, принаймні певною мірою, шум і вібрація. Крім того, було встановлено, що більша частина автотранспорту здійснювала шкідливі викиди у розмірах, що перевищували допустимі граничні норми. Рівень забруднення повітря та ґрунту, встановлений органами санітарно-епідеміологічної служби, свідчив про необхідність припинити використання дороги, щоб уникнути загрози шкідливого впливу на здоров'я місцевих мешканців (див. п. 19 вище). Викиди автомобілів містили мідь і свинець, надмірний вміст яких також було виявлено в ґрунті біля будинку заявниці. Беручи до уваги ці дані, Суд вважає, що є істотним той факт, що сину заявниці в 2002 році було поставлено діагноз: хронічне отруєння солями свинцю та міді. Суд вказує, що Уряд не надав жодних доказів, які б спростовували достовірність і правильність цього діагнозу, та не запропонував будь-якого прийнятного альтернативного пояснення стосовно виникнення цього отруєння, щоб спростувати твердження заявниці, що отруєння було безпосередньо пов'язане з функціонуванням автомобільної дороги.
62. Враховуючи вищезазначене, Суд вважає, що сукупний вплив шуму, вібрації, забруднених повітря та ґрунту, спричинений

магістральною дорогою М04, значною мірою не дав заявниці можливості користуватися правами, гарантованими статтею 8 Конвенції. Таким чином, стаття 8 є застосовною у цій справі.

63. З огляду на зазначене, Суд розгляне у світлі принципів, викладених у його практиці (див., серед інших джерел, вищезазначене рішення в справі «Дубецька проти України», пункти 140–145), чи надав Уряд достатні докази, щоб виправдати ту ситуацію, за якої заявниця несла значний тягар від імені решти громади.
64. У першу чергу, Суд зазначає, що, як стверджує Уряд, 16 червня 2002 року через місяць після дослідження санітарно-епідеміологічної служби рух транзитного транспорту по вулиці Ч. було припинено. З огляду на відсутність конкретних даних, зокрема, текстів відповідних рішень місцевих органів влади (якщо вони були), які б підтверджували твердження заявниці про те, що це рішення фактично було виконане пізніше та що рух через деякий час було відновлено, Суд виходитиме з припущення, що рух транзитного транспорту було зупинено з тієї дати, яку вказав Уряд (див., *mutatis mutandis*, ухвалу щодо прийнятності від 16 жовтня 2007 року в справі «Вінокуров проти Російської Федерації та України» (*Vinokurov v. Russia and Ukraine*), заява № 2937/04). Отже, необхідно зазначити, що питання шуму, вібрацій, забруднення повітря та ґрунту, пов'язані з функціонуванням магістральної дороги, було вирішено. Однак необхідно дослідити, чи повинні державні органи все ж нести відповідальність за негативний вплив функціонування магістральної дороги у період з жовтня 1998 року до червня 2002 року.
65. Визначаючи це, Суд усвідомлює складність завдань держави в питаннях утримання інфраструктури, наприклад, такого, що розглядається, де вжиття заходів може вимагати значних часу та ресурсів. Пам'ятаючи про свою субсидіарну роль відповідно до Конвенції, у багатьох справах Суд підкреслював, що держави повинні мати значну свободу розсуду в складній сфері екологічної політики (див., наприклад, рішення в справі «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 36022/97, п. 100, ЕЧПР 2003-VIII). Незважаючи на те, що органи влади Договірних держав все більшою мірою беруть на себе відповідальність за зменшення та

регулювання забруднення навколишнього середовища, стаття 8 не може тлумачитись як така, що вимагає від них забезпечення кожній особі житла, яке б відповідало конкретним екологічним стандартам (див. ухвалу щодо прийнятності від 9 листопада 2004 року в справі «Вард проти Сполученого Королівства» (Ward v. the United Kingdom), заява № 31888/03). Відповідно до цих міркувань, Суд вважає, що він зайде занадто далеко, якщо покладе на Уряд відповідальність за сам лише факт дозволу руху транзитного транспорту через населену вулицю міста або визнає загальне право заявниці на безкоштовне нове житло за рахунок держави. Тим більше, заявниця у цій справі не стверджувала, що вартість її будинку зменшилась із жовтня 1998 року або що вона не мала можливості продати його та переїхати без допомоги держави (див., а contrario, рішення у справі «Фадєєва проти Російської Федерації» (Fadeyeva v. Russia), заява № 55723/00, п. 121, ECHR 2005-IV).

66. Тоді як Суд не вбачає доцільності перегляду суті рішення Уряду дозволити використання вулиці Ч. у якості транзитної дороги, все ж, розглядаючи процесуальний аспект відповідної політики, Суд не переконаний, що в справі було дотримано мінімальні гарантії, спрямовані на забезпечення справедливого балансу між інтересами заявниці та інтересами суспільства.
67. Суд зазначає, по-перше, що Уряд не надав підтвердження того, що перед ухваленням у 1998 році рішення про скерування автомобільної дороги М04 через вулицю Ч. було підготовлено відповідне техніко-економічне обґрунтування, яке б надавало оцінку можливості дотримання встановлених екологічних норм та можливість зацікавленим сторонам, включаючи мешканців вулиці Ч., представити свої думки (дивись, а contra, зазначене вище рішення в справі «Хаттон проти Сполученого Королівства», п. 128). Навпаки, суть цього рішення та адекватність пом'якшуючих заходів видаються досить сумнівними, зокрема, беручи до уваги розходження між Урядом і заявницею щодо того, чи прийняте в 1998 році рішення стосувалося скерування руху транспорту з вулиці П. на вулицю Ч. чи лише підтвердження вже існуючого статусу вулиці Ч. як транзитної дороги. Однак Суд вважає, що, навіть якщо вулиця Ч. використовувалась як транзитна дорога до

інвентаризації 1998 року, органи державної влади повинні були забезпечити мінімальні процедурні гарантії при її проведенні. Ні рішення національних судів, ні зауваження Уряду не містять доказів того, що такі гарантії, зокрема доступ громадськості до інформації про стан навколишнього середовища та прийняття рішень у період розробки проекту з інвентаризації, існували.

68. По-друге, Суд вважає, що принаймні з часу проведення інвентаризації доріг у 1998 році влада також була відповідальною за впровадження належної політики зі зменшення шкідливого впливу магістралі на закріплені у статті 8 права жителів вулиці Ч. (див., *mutatis mutandis*, зазначене вище рішення в справі «Фадеева проти Російської Федерації», пункти 127–131). Як вбачається, міська влада вжила певних заходів, спрямованих на регулювання екологічного стану вулиці (див. п. 30 вище). Однак ані оцінки, зазначені національними судами в своїх рішеннях, ані пояснення Уряду не містять достатніх деталей, які б давали можливість Суду зробити висновок, що це регулювання було ефективним і суттєвим до 15 травня 2002 року, коли було встановлено критичний рівень забруднення повітря. Як вбачається з наявних матеріалів, це дослідження було проведено лише у відповідь на неодноразові скарги мешканців вулиці Ч., які відповідно до матеріалів справи почали надходити принаймні з 2000 року.

69. По-третє, наголошуючи на важливості участі громадськості у прийнятті рішень з екологічних питань як процесуальної гарантії забезпечення прав, закріплених у статті 8 Конвенції, Суд підкреслює, що істотним елементом цієї гарантії є можливість для особи оскаржити в незалежному органі рішення, дії або бездіяльність державних органів, що впливають на її права в цій сфері (див. зазначене вище рішення в справі «Дубецька та інші проти України», п. 143). Суд також зазначає, що 30 жовтня 2001 року для України набрала чинності Орхуська Конвенція, яка стосується доступу до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (див. п. 39 вище). Тим часом у цій справі не доведено, що заявниці було надано реальну можливість оскаржити у національних судах заходи органів державної влади щодо магістральної дороги М04 у період з жовтня 1998 року до червня 2002 року.

70. Суд зазначає, що заявниця формально намагалась зробити це через пані Грищенко, яка подала цивільний позов до Виконавчого комітету. Як вбачається з короткої мотивувальної частини ухвали апеляційного суду Луганської області стосовно відмови у задоволенні вимог заявниці (див. п. 33 вище), суд обмежився розглядом лише тих питань, які дозволили йому дійти висновку, що відповідач взагалі не був відповідальним за утримання та ремонт вулиці Ч. Суд вказує, що численні документи у матеріалах справи чітко вказують на те, що така відповідальність — у будь-якому випадку до певної міри — дійсно існувала (див. пункти 24–26, 30 та 34 вище), тоді як у мотивувальній частині ухвали суду немає жодного посилання на докази, які б підтверджували його висновок про протилежне.
71. Однак до відання якого б органу не належало утримання дорожнього покриття та іншого облаштування на вулиці Ч., Суд вважає більш важливим те, що мотивувальні частини судових рішень не містять прямої відповіді на головні доводи заявниці, на підставі яких вона вимагала встановити відповідальність Виконавчого комітету. Зокрема, хоча суд першої інстанції заслухав кількох свідків щодо деяких аспектів екологічної політики міської влади, ні його рішення, ні рішення вищих судів не містять чіткої оцінки того, чому вони дійшли висновку, що ця політика достатньо захищала права заявниці. Так само без обґрунтування було відхилено твердження про те, що рішення відповідача, прийняте у жовтні 1998 року, було незаконним і свавільним, а з матеріалів справи незрозуміло, чи цей аспект позову заявниці взагалі досліджувався в ході судового розгляду. Суд вважає, що доводи заявниці про незаконність та свавільність зазначеного рішення та адекватності екологічної політики міської влади відносно вулиці Ч. були надзвичайно важливими для вирішення, чи забезпечили дії відповідача справедливий баланс між правами заявниці, гарантованими статтею 8, та інтересами суспільства. За відсутності в текстах рішень національних судів обґрунтування відхилення цих доводів, Суд не може зробити висновок, що заявниця мала реальну можливість викласти свої погляди в незалежному органі.

72. У цілому, Суд надає значення таким аспектам. По-перше, Уряд не довів, що перед ухваленням рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги М04 було підготовлено відповідне техніко-екологічне обґрунтування, а після цього впроваджено розумну політику природокористування. По-друге, Уряд не довів, що заявниця мала реальну можливість брати участь у прийнятті відповідних рішень, включаючи можливість оскарження дій міської влади у незалежному органі. Пам'ятаючи про ці два фактори та Орхуську Конвенцію (див. п. 39), Суд не може зробити висновок, що у цій справі було досягнуто справедливого балансу.
73. Таким чином, було порушення статті 8 Конвенції.

II. Стверджуване порушення пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції

74. Заявниця додатково скаржилась на підставі пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції, що судовий розгляд її справи був несправедливим. Зокрема вона заявляла, що суди не вказали достатніх підстав для відмови у задоволенні її вимог. Суд вважає, що ця скарга підпадає під дію лише пункту 1 статті 6 Конвенції (див. рішення в справі «Кудла проти Польщі» (*Kudla v. Poland*) [ВП], заява № 30210/96, п. 146, ECHR 2000-XI). Цей пункт у відповідній частині передбачає:

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. <...>»

75. Уряд заперечив це твердження.

76. Суд вказує, що ця скарга пов'язана зі скаргою заявниці, поданою на підставі статті 8 Конвенції, а тому її так само потрібно оголосити прийнятною.

77. Він також повторює, що, незважаючи на різницю в характері інтересів, які захищаються статтями 6 та 8 Конвенції, що може вимагати окремого розгляду скарг, пред'явлених на підставі цих положень, у цій справі, беручи до уваги висновки Суду за стат-

тею 8 (див. пункти 69–71 вище) щодо відсутності обґрунтування рішень національних судів, Суд вважає, що немає необхідності перевіряти ті ж факти ще й за статтею 6 (див., *mutatis mutandis*, рішення від 7 грудня 2006 року в справі «Хант проти України» (*Hunt v. Ukraine*), заява № 31111/04, п. 66).

III. Застосування статті 41 Конвенції

78. Стаття 41 Конвенції проголошує:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

А. Шкода

79. Заявниця вимагала 10000 євро в якості справедливої сатисфакції за стверджувану шкоду її будинку, в якому вона проживає зараз, та 20000 євро для придбання нового будинку. Далі вона вимагала 100000 євро відшкодування шкоди, завданої її здоров'ю, та психологічні страждання.

80. Уряд стверджував, що ці вимоги були необґрунтованими.

81. Беручи до уваги підстави, з яких Суд встановив порушення статті 8 Конвенції у цій справі, Суд вважає, що заявниця повинна була зазнати моральної шкоди, яку не може бути відшкодовано шляхом самої лише констатації порушення. Здійснюючи оцінку на засадах справедливості, Суд присуджує заявниці 10000 євро відшкодування моральної шкоди та відмовляє у задоволенні решти її вимог, вважаючи їх недоведеними.

В. Судові витрати

82. Заявниця також вимагала 500 євро відшкодування судових витрат, яких вона зазнала під час розгляду її справи у національних судах. Вона не надала будь-яких підтверджуючих документів.

83. Уряд стверджував, що ця вимога була необґрунтованою.

84. Згідно з практикою Суду заявниця має право на відшкодування судових витрат лише тоді, коли доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їх розмір — обґрунтованим. У цій справі за відсутності будь-яких підтверджуючих документів, а також пояснень щодо виду витрат, що включені до заявленої суми, Суд відхиляє цю вимогу.

С. Пеня

85. Суд вважає належним призначити пеню виходячи з розміру граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткових пункти.

За цих підстав суд одногосно

1. Оголошує заяву прийнятною.
2. Постановляє, що було порушення статті 8 Конвенції.
3. Постановляє, що немає потреби окремо розглядати скарги, подані на підставі пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції.
4. Постановляє, що:
 - (а) упродовж трьох місяців від дня, коли це рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити заявниці 10000 євро (десять тисяч євро) відшкодування моральної шкоди з урахуванням будь-якого податку, який може бути стягнуто, що мають бути конвертовані в українські гривні за курсом на день здійснення платежу;
 - (б) після закінчення зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на цю суму нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, плюс три відсоткових пункти.
5. Відхиляє решту вимог заявниці щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою та повідомлено письмово 21 липня 2011 року відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

5.4.2. СПРАВА «ДЗЕМЮК ПРОТИ УКРАЇНИ» (Заява № 42488/02)

СТРАСБУРГ 4 вересня 2014 року

ОСТАТОЧНЕ 04/12/2014

Офіційний переклад

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Дземюк проти України»

Європейський суд з прав людини (п'ята секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Процедура

1. Справу було розпочато за заявою (№ 42488/02), яку 16 жовтня 2002 року подав до Суду проти України на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) громадянин України п. Сергій Михайлович Дземюк (далі — заявник).
2. Уряд України (далі — Уряд) представляв його Уповноважений, на той час — п. Назар Кульчицький.
3. Заявник скаржився за статтями 6 та 8 Конвенції на порушення його права на повагу до його житла та приватного життя у зв'язку з облаштуванням біля його житла кладовища та невиконання органами влади судового рішення, яким облаштування кладовища поблизу його будинку було заборонено.
4. 24 березня 2005 року Голова другої секції вирішив повідомити про заяву Уряд.
5. 1 квітня 2006 року цю справу було передано на розгляд новоствореної п'ятої секції (пункт 1 правила 25 та пункт 1 правила 52 Регламенту Суду).

Факти

І. Обставини справи

6. Заявник народився у 1961 році та проживає у селі Татарів, що становить частину міста-курорта Яремче Івано-Франківської області України.
А. Події, що передували справі
7. Заявник володіє будинком та прилеглою земельною ділянкою у с. Татарів, яке розташоване у гірському районі та у зв'язку з цим має статус гірського населеного пункту. Воно також відоме як курорт для «зеленого туризму» у карпатському регіоні і розташоване на берегах річки Прут.
8. 10 лютого 2000 року Татарівська сільська рада (далі — Татарівська рада), розглянувши чотири ділянки, на яких можна було облаштувати нове кладовище, обрала земельну ділянку, яка до цього була зайнята гаражами, що належали компанії під назвою Ворохтянський лісокомбінат (далі — ділянка ВЛ), оскільки вона не була зайнята, була розташована у селі, і на спорудження кладовища можна було не витратити багато коштів.

9. Ділянка ВЛ знаходиться біля будинку заявника (детальніше див. пункти 14 та 33), в якому він тоді проживав разом зі своєю родиною. На відстані 30 та 70 метрів від ділянки ВЛ протікають дві річки. Питна вода для Татарова надходить з криниць, що живляться ґрунтовими водами; у селі немає системи централізованого водопостачання, а криниці — не захищені.
10. 24 травня 2000 року Всеукраїнське бюро розслідувань з екологічної безпеки, надзвичайних ситуацій та боротьби з наркоманією повідомило Голову Яремчанської міської ради (далі — Яремчанська рада), що облаштування кладовища на ділянці ВЛ може призвести до забруднення річки та криниць, розташованих на прилеглих ділянках землі, трупною отрутою, що переноситиметься потоками ґрунтових вод.
11. Кладовище було відкрито Яремчанською радою для використання у серпні 2000 року. Управління кладовищем здійснювалося Яремчанською радою.
12. 6 лютого 2001 року Яремчанська міська санітарно-епідеміологічна станція дійшла висновку, що кладовище не можна було споруджувати на ділянці ВЛ з огляду на її близьке розташування до житлових будинків та ризик забруднення навколишнього середовища трупною отрутою.
13. 20 серпня 2002 року обласна санітарно-епідеміологічна станція Міністерства охорони здоров'я України відмовила у погодженні генерального плану забудови с. Татарів. Зокрема, вона стверджувала, що кладовище не може знаходитись у запропонованій зоні, оскільки відстань від нього до приватних будинків не відповідає нормам та стандартам санітарно-захисної зони.
14. 30 серпня 2002 року та 20 січня 2003 року Інститут гігієни та медичної екології імені О.М. Марзєєва, що є частиною Національної академії медичних наук України, повідомив заявника та Яремчанську раду про те, що для кладовища слід знайти інше місце розташування. Згідно з висновком інституту облаштування кладовища на ділянці ВЛ порушуватиме вимоги законодавства щодо охорони здоров'я і погіршить умови проживання мешканців прилеглих будинків. Зокрема, кладовище розташовуватиметься менше ніж за 300 метрів від найближчих житлових будинків, які знаходяться за 38 метрів від краю кладовища (що не дозволяє

створити належну санітарно-захисну зону). Це може призвести до забруднення ґрунтових вод, що використовуються мешканцями прилеглих домоволодінь в якості питної води, і сусідніх річок побічними продуктами розкладу людських трупів. У висновку також було зазначено, що санітарно-захисна зона також призначена для зменшення психологічного навантаження на мешканців прилеглих будинків.

15. Заявник стверджує, що з 2002 року до теперішнього часу він лікується від підвищеного артеріального тиску та різних серцевих хвороб. На підтвердження цього він додав свої лікарняні листи і медичні довідки, а також аналогічні документи своєї дружини за 2002–2006 роки. Він також надав Суду свідоцтво про смерть двох своїх сусідів, Р. Г. та Д. Б., які також проживали поблизу забороненого кладовища та померли у віці 68 та 43 років відповідно.
16. 17 вересня 2002 року прокуратура Івано-Франківської області повідомила заявника про те, що вона не могла втручатися у питання щодо несанкціонованих поховань, що відбуваються на ділянці ВЛ: вказане питання входить до компетенції місцевих органів влади, зокрема, Яремчанської ради, яка відповідає за управління та утримання кладовища.
17. 22 квітня 2003 року виконавчий комітет Яремчанської ради повідомив обласну державну адміністрацію про те, що Татарівська сільрада розглядала можливість переселення заявника. Його двічі запрошували для обговорення пропозиції щодо переселення його родини до іншої частини селища, але не отримали жодної відповіді.
18. 5 травня 2003 року обласне управління містобудування та архітектури (далі — управління містобудування) повідомило Яремчанську та Татарівську ради про те, що земельна ділянка біля будинку заявника не придатна для облаштування кладовища, оскільки вона не забезпечувала створення 300-метрової санітарно-захисної зони для захисту житлових будинків та 50-метрової водоохоронної зони для захисту річки Прутець.
19. 18 травня 2003 року Татарівська рада, серед іншого, вирішила, що відповідні місцеві органи влади були готові розглянути можливість придбання будинку або квартири для заявника або

виплати йому компенсації у разі його відмови від проживання поруч з кладовищем.

20. 21 квітня 2004 року питання щодо місця розташування кладовища розглядалося представниками управління містобудування та архітектури, управління комунально-житлового господарства облдержадміністрації, обласної санітарно-епідеміологічної станції та обласного управління земельних ресурсів. Вони рекомендували Голові Татарівської ради для спорудження кладовища використати іншу земельну ділянку на околиці села Вентарівка.
21. 22 червня 2005 року обласна державна адміністрація повідомила заявника про те, що єдиним шляхом врегулювання питання є його переселення. Облдержадміністрація просила його погодитися на таке переселення. Вона також підтвердила, що Яремчанська рада пропонує або придбати заявникові будинок, або виділити йому еквівалентну ділянку землі та кошти, необхідні для будівництва іншого будинку.
22. 18 липня 2005 року Голова Яремчанської ради запропонував заявникові повідомити органи влади про те, чи бажає його родина переселитися та на яких умовах.
23. У відповідь заявник просив надати йому більше інформації щодо цієї пропозиції, а саме деталі конкретної земельної ділянки, будинку та коштів, що надаватимуться.
24. У відповідь на прохання заявника повідомити йому конкретну інформацію щодо пропозиції Голова Яремчанської ради листом від 27 липня 2005 року запропонував заявнику особисто обговорити пропозицію з метою досягнення можливого компромісу.
25. 15 серпня 2005 року Голова Татарівської ради звернувся до Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст імені Ю. М. Білоконя (Діпромісто (далі — інститут)) з проханням розробки пропозицій щодо місця розташування у селі кладовища.
26. 21 грудня 2005 року інститут повідомив заявника, що до його компетенції не належить вирішення питань щодо місця розташування кладовища. Він також зазначив, що генеральним планом забудови території села Татарів для спорудження кладовища пропонувалася ділянка в урочищі Чертіж. Проте відповідне рішення мали прийняти місцева рада та санітарно-епідеміологічна

станція. Серед іншого заявникові було повідомлено, що до інституту лист Татарівської ради від 15 серпня 2005 року з приводу надання пропозицій щодо можливих місць для облаштування кладовища не надходив (див. пункт 25).

27. Листом від 6 березня 2006 року, адресованим заявнику та Голові Татарівської ради, управління містобудування зазначило, що воно неодноразово пропонувало Татарівській раді використати для облаштування кладовища територію під назвою Вентерівка. Проте з невідомих причин рада не прийняла цю пропозицію. Управління також повідомило заявника, що виділення земельної ділянки під кладовище належить до компетенції Татарівської ради.
28. 3 серпня 2006 року до червня 2008 року заявник та члени його родини, які проживали разом з ним, неодноразово зверталися до Татарівської ради із заявами про надання їм земельної ділянки для будівництва житлового будинку, тому що вони відчували, що проживання поблизу кладовища є нестерпним. Татарівська рада відмовляла у задоволенні цих заяв у зв'язку з відсутністю вільного фонду земельних ділянок.
29. За результатами дослідження питної води із криниці заявника, що проводилося Яремчанською міською санітарно-епідеміологічною станцією 21 серпня 2008 року та 7 липня 2009 року, було встановлено, що токсикологічні, хімічні та органолептичні показники води відповідають державним стандартам (перевірка показника вмісту *E. coli* (кишкової палички) не проводилася). Було зроблено висновок, що вода може використовуватися для господарсько-побутових потреб.
30. 23 серпня 2008 року та 6 липня 2009 року Яремчанська міська санітарно-епідеміологічна інспекція провела бактеріологічний аналіз води з тієї самої криниці. Було встановлено, на відміну від результатів досліджень, проведених 21 серпня 2008 року та 7 липня 2009 року (див. пункт 29), що вміст бактерій *E. coli* у воді становив 2380, тоді як нормальний показник становить 10 (див. пункт 72), та зроблено висновок, що вода не може використовуватися для господарсько-побутових потреб. Було також рекомендовано проводити дезінфекцію води. Причину забруднення води встановлено не було, і для цього потрібно було б проводити додаткову експертизу.

31. 14 грудня 2009 року у відповідь на запит Уряду Яремчанська міська санітарно-епідеміологічна станція зробила висновок, що показник, отриманий за результатами бактеріологічного аналізу, що вказував на забруднення води, не мав жодного зв'язку з місцем розташування кладовища, а міг бути зумовленим іншими джерелами.
32. 15 грудня 2009 року обласна санітарно-епідеміологічна станція повідомила заявника про те, що причини бактеріологічного забруднення водопостачання можна було встановити на основі висновку гідрогеологічної служби щодо того, чи існував якийсь зв'язок між водоносним горизонтом для питного водопостачання та джерелами забруднення. У листі санітарно-епідеміологічної станції також зазначалося, що згідно з аналізами води, взятими з різних частин селища, показник *E. coli* перевищував допустимі показники, встановлені законодавством, якими передбачається, що у питній воді показник для *E. coli* повинен бути нульовим або меншим за 1 на 100 см-3 (див. пункт 72 щодо державних стандартів питної води), проте показник *E. coli* коливався від 23 до 2380.
33. Будинки та криниці заявника розташовані приблизно за 38 метрів від найближчої межі кладовища.
34. Листами Татарівської ради, виконавчого комітету Яремчанської міської ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 10, 15 та 16 грудня 2009 року органи влади повідомили Урядового уповноваженого, що заявник не проявив жодного інтересу до свого переселення.
- В. Проведення щодо Татарівської ради
35. 10 серпня 2000 року Верховинський районний суд Івано-Франківської області, розглянувши позов заявника до Татарівської ради, постановив, що рішення ради про розміщення кладовища на ділянці ВЛ є незаконним.
36. Наприкінці серпня 2000 року мешканці Татарова провели перше поховання на кладовищі.
37. 1 грудня 2000 року Яремчанський міський суд в іншому провадженні встановив, що Татарівська рада порушила передбачений порядок виділення земельної ділянки для кладовища, а саме не отримала висновок санітарно-епідеміологічної експертизи, та зобов'язав Татарівську раду заборонити поховання на ділянці ВЛ.

38. 24 грудня 2000 року мешканців Татарова було повідомлено про рішення суду щодо припинення використання ділянки ВЛ в якості кладовища. Проте поховання на ділянці продовжувалися.
39. 29 грудня 2000 року Татарівська рада заборонила поховання на ділянці ВЛ. 2 лютого 2001 року державна виконавча служба закінчила виконавче провадження у справі на підставі повного виконання рішення Тетерівською радою.
40. 2 березня 2001 року Татарівська рада повторно прийняла рішення, що ділянка ВЛ може використовуватися для нового сільського кладовища. 26 березня 2001 року заявник подав до Яремчанського міського суду новий позов щодо цього рішення.
41. Тим часом 22 серпня 2001 року обласна санітарно-епідеміологічна станція повідомила суддю Яремчанського міського суду, на розгляд якому було передано позов від 26 березня 2001 року (див. пункт 40), що ділянка кладовища не відповідає державним санітарним правилам планування та забудови населених пунктів. Зокрема, місце розташування не відповідало вимозі щодо дотримання санітарно-захисної зони між кладовищем та найближчими житловими будинками.
42. 16 жовтня 2001 року Яремчанський суд визнав рішення Татарівської ради від 2 березня 2001 року незаконним. 17 квітня 2002 року Верховний Суд України залишив це рішення без змін.
43. 25 грудня 2001 року Татарівська рада скасувала своє рішення від 2 березня 2001 року на підставі рішення суду від 16 жовтня 2001 року.
44. 3 липня 2003 року Татарівська рада затвердила новий генеральний план забудови території села. Планом знову було передбачено використання ділянки ВЛ в якості кладовища.
45. 22 липня 2003 року заявник знову звернувся до суду з позовом до Татарівської ради, вимагаючи визнання незаконним затвердження нового генерального плану забудови території села у частині місцезнаходження кладовища. Він також вимагав відшкодування моральної шкоди, компенсації судових витрат та витрат на правову допомогу.
46. 22 серпня 2003 року Верховинський районний суд Івано-Франківської області ухвалив зобов'язати Татарівську раду довести до відома мешканців села, що поховання на необлаштованому

в законному порядку кладовищі біля будинку заявника були заборонені.

47. До цього часу на ділянці ВЛ було здійснено до сімдесяти поховань. Відстань між будинком заявника та деякими з могил становило менше 120 метрів.

48. Голова Татарівської ради у суді стверджувала, що в селі немає іншої зони, придатної для кладовища. Вона також стверджувала, що твердження заявника про можливе забруднення водопостачання є необґрунтованим, оскільки ґрунтові води течуть у напрямку від його домоволодіння.

49. 26 грудня 2003 року Верховинський районний суд Івано-Франківської області задовольнив позов заявника та визнав новий генеральний план забудови території села незаконним у частині місця розташування кладовища. Суд постановив, що ділянка ВЛ є непридатною для використання в якості кладовища. Зокрема, облаштування кладовища на ділянці ВЛ порушувало положення законодавства щодо охорони здоров'я, що вимагають створення: (а) санітарно-захисної зони завширшки 300 метрів, що відділяє житлову зону від фактору ризику; та (б) водоохоронної зони завширшки 50 метрів, що відділяє джерела водопостачання від фактору ризику. Суд зауважив, що ці відстані не можна зменшувати, і зобов'язав Татарівську раду закрити кладовище та сплатити заявникові 25000 грн — 1 відшкодування моральної шкоди та 609,45 грн — 2 компенсації судових та інших витрат.

— 1 3869 євро.

— 2 94 євро.

50. 28 травня 2004 року апеляційний суд Івано-Франківської області (далі — апеляційний суд) частково залишив рішення від 26 грудня 2003 року без змін. Зокрема, суд скасував рішення суду першої інстанції в частині відшкодування заявнику моральної шкоди, а також зменшив присуджену компенсацію судових та інших витрат до 151 грн — 3.

— 3 24 євро.

51. 9 жовтня 2006 року Верховний Суд України залишив ухвалу від 28 травня 2004 року без змін.

С. Виконавче провадження

52. 18 червня 2004 року Верховинський районний суд Івано-Франківської області видав два виконавчих листи, якими Татарівську раду було зобов'язано оголосити новий генеральний план забудови села незаконним та закрити кладовище.
53. 7 липня 2004 року державна виконавча служба відкрила виконавче провадження у справі.
54. 3 липня 2004 року до лютого 2005 року державна виконавча служба неодноразово накладала штрафи на Татарівську раду за її відмову виконати рішення від 26 грудня 2003 року.
55. 3 березня 2005 року державна виконавча служба закінчила виконавче провадження, стверджуючи, що неможливо виконати рішення без залучення Татарівської ради, депутати якої не ухвалили відповідного рішення на підставі рішення суду від 26 грудня 2003 року.
56. У березні 2005 року заявник звернувся до Верховинського районного суду Івано-Франківської області із заявою про зміну порядку виконання рішення суду від 26 грудня 2003 року. Зокрема, він вимагав зобов'язати Голову Татарівської ради виконати рішення суду.
57. 17 жовтня 2005 року Верховинський районний суд Івано-Франківської області відмовив у задоволенні заяви заявника. Суд вважав, що Голова діяла лише як представник Татарівської ради — відповідача у справі. Голова не була стороною провадження. 6 грудня 2005 року апеляційний суд залишив ухвалу від 17 жовтня 2005 року без змін.
58. У серпні 2005 року заявник оскаржив до Верховинського районного суду Івано-Франківської області стверджувану бездіяльність Голови Татарівської ради щодо виконання судового рішення від 26 грудня 2003 року.
59. 8 листопада 2005 року Верховинський районний суд Івано-Франківської області не встановив ознак протиправності в діях Голови та відмовив у задоволенні позову заявника. 12 січня 2006 року апеляційний суд залишив цю постанову без змін.
60. 16 серпня 2006 року Татарівська рада повторно відмовила у визнанні нового генерального плану забудови села незаконним та закритті кладовища.

61. 28 серпня 2006 року державна виконавча служба повідомила заявника про те, що виконавче провадження не підлягає відновленню.

62. Заявник також безуспішно вимагав порушення кримінального провадження щодо Голови Татарівської ради через її стверджуване невиконання судового рішення від 26 грудня 2003 року.

D. Провадження щодо приватних осіб

63. 7 травня 2002 року Яремчанський міський суд, розглянувши заяву заявника, відмовив у порушенні кримінальної справи щодо приватної особи, К. М., за використання ділянки ВЛ для поховання. 16 липня 2002 року та 21 січня 2003 року апеляційний суд та Верховний Суд України відповідно залишили це рішення без змін.

64. 3 жовтня 2002 року Яремчанський міський суд двома окремими рішеннями за необґрунтованістю відмовив у задоволенні позовів заявника та його сусіда, Д. Б., поданих до К. М. та Ф. Г. (приватних осіб) щодо відшкодування моральної шкоди у зв'язку з незаконним використанням землі біля їхніх будинків у цілях проведення поховання. Суд не встановив порушення відповідними правами заявника.

65. 24 грудня 2002 року рішення були залишені без змін (двома окремими ухвалами) апеляційним судом, а потім 15 вересня 2005 року та 15 лютого 2006 року — Верховним Судом України.

II. Відповідне національне законодавство та практика

A. Конституція України від 26 червня 1996 року

66. У відповідних положеннях Конституції України зазначено таке:

Стаття 16. «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави».

Стаття 50. «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди ...».

B. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року

67. Відповідними витягами з Закону передбачено таке:

Стаття 15. Вимоги до проектування, будівництва, розробки, виготовлення і використання нових засобів виробництва та технологій

«Підприємства, установи, організації та громадяни при... плануванні та забудові населених пунктів ... зобов'язані дотримувати вимог санітарного законодавства...

Планування і забудова населених пунктів ... повинна передусім передбачати створення найбільш сприятливих умов для життя, а також для збереження і зміцнення здоров'я громадян».

Стаття 18. Вимоги до господарсько-питного водопостачання і місць водокористування. «Органи державної виконавчої влади, місцевого і регіонального самоврядування зобов'язані забезпечити жителів міст та інших населених пунктів питною водою, кількість та якість якої повинні відповідати вимогам санітарних норм і державного стандарту...

...

Для водопроводів господарсько-питного водопостачання, їх джерел встановлюються зони санітарної охорони із спеціальним режимом.».

С. Закон України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 року

68. Згідно з відповідними положеннями цього Закону державні стандарти, пов'язані з плануванням і забудовою місць поховання, складаються з державних містобудівних та екологічних стандартів (стаття 5 Закону). За статтею 8 Закону органи місцевого самоврядування вирішують питання про відведення земельних ділянок, будівництво, діяльність та управління кладовищами. Відповідно до статті 12 Закону поховання може проводитися за зверненнями до голови сільської ради або відповідної ритуальної служби. Згідно зі статтею 23 Закону виконавчі органи сільських, селищних та міських рад забезпечують планування та впорядкування територій місць поховання згідно з генеральними планами забудови відповідних населених пунктів та з дотриманням обов'язкових містобудівних, екологічних та санітарно-гігієнічних вимог.

Д. Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 року

69. Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 року (див. нижче відповідні витяги з Закону) встановлює нормативну базу стосовно санітарно-гігієнічних стандартів питної води та водопостачання. Зокрема, статті 27–30 цього Закону встановлюють стандарти у сфері питної води та її постачання, обов'язкові до виконання державними органами влади. Згідно зі статтею 28 Закону ці стандарти встановлюються Кабінетом Міністрів України та контролюються Головним державним санітарним лікарем України, який очолює Державну санітарно-епідеміологічну службу України. Відповідні витяги із Закону передбачають таке:

Стаття 13. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері питної води та питного водопостачання. «До повноважень органів місцевого самоврядування у сфері питної води та питного водопостачання належать:

- затвердження з урахуванням вимог законодавства у сфері питної води та питного водопостачання проектів містобудівних програм, генеральних планів забудови населених пунктів, іншої містобудівної документації...»

Стаття 22. Права та обов'язки споживачів питної води

«Споживачі питної води мають право на:

- забезпечення питною водою, якість якої відповідає державним стандартам,...».

Стаття 36. Обмеження господарської та іншої діяльності в зонах санітарної охорони. «...Забороняється розміщення, будівництво, введення в дію, експлуатація та реконструкція підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі дотримання всіх вимог і виконання заходів, передбачених у проектах зон санітарної охорони, проектах на будівництво та реконструкцію, інших проектах...

У межах другого поясу зони санітарної охорони забороняється:

- розміщення кладовищ... та інших сільськогосподарських об'єктів, що створюють загрозу мікробного забруднення води ...».

Е. Державні санітарні правила та норми «Гігієнічні вимоги щодо облаштування і утримання кладовищ в населених пунктах України» (ДСанПіН) від 1 липня 1999 року

70. Відповідними витягами передбачено таке:

1. Загальні положення

«... 1.2. ДСанПіН є нормативним документом, обов'язковим для виконання посадовими особами та громадянами...».

3. Гігієнічні вимоги до облаштування кладовищ

«3.2. Місцезнаходження кладовищної ділянки та її розміри передбачаються генеральним планом розвитку населеного пункту; відведення земельної ділянки під кладовище, проекти улаштування нових кладовищ, розширення і реконструкції діючих підлягають погодженню з місцевими установами державної санітарно-епідеміологічної служби.

...

3.5. ... Санітарно-захисна зона від території кладовища традиційного поховання і крематорію до житлових і громадських будівель, зон відпочинку, а також колективних садів та городів повинна бути не меншою 300 м...

У санітарно-захисних зонах не можна допускати розміщення:

- житлових будинків з придомовими територіями, гуртожитків, готелів, будинків для приїжджих».

Е. Відповідні національні стандарти, пов'язані з питною водою, облаштуванням кладовищ та водоохоронними зонами

71. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 року № 2024 «Про правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів» у межах другого поясу зони санітарної охорони водних об'єктів заборонено розміщення кладовищ та інших об'єктів, що створюють загрозу забруднення води мікроорганізмами.

72. Згідно з Додатком 1 до Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною», затверджених Міністерством охорони здоров'я України (ДСанПіН 2.2.4.-171-10) 12 травня 2010 року, питна вода, щоб вважатися безпечною для споживання людиною, не повинна містити слідів *E. coli*. Ці норми замінили Державні санітарні правила і норми «Влаштування та утримання колодязів і каптажів джерел, що використовуються для децентралізованого господарсько-питного водопостачання», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 384 від 23 грудня

1996 року. Державні санітарні правила і норми 1996 року встановлювали, що вміст бактерій групи кишкової палички (*E. coli*) в 1 куб. дм або «Індекс ВГКП» не повинен перевищувати 10. Згідно з цим стандартом вміст коліфагів, тобто бактеріофагів, що заражає *E. coli*, має дорівнювати «нулю».

Право

І. Ствердження порушення статті 8 Конвенції

73. Заявник скаржився на порушення статті 8 Конвенції. Зокрема, він стверджував, що облаштування кладовища біля його будинку призвело до забруднення джерел постачання його питною водою та водою, що використовувалася для цілей приватного садівництва, що перешкоджало йому користуватися у звичайному порядку своїм житлом та благами, зокрема ґрунтом власної земельної ділянки, та негативно вплинуло на фізичний та психологічний стан його та його родини.

У тексті статті 8 зазначено таке:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла...

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.».

А. Прийнятність

74. Уряд не заперечував проти прийнятності цієї скарги. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є непринятною з будь-яких інших підстав. Тому вона має бути визнана прийнятною.

В. Застосовність статті 8 Конвенції

1. Доводи сторін провадження

75. Уряд стверджував, що не було доказів якого-небудь негативного впливу облаштування та використання відповідного кладовища на стан здоров'я заявника. Проте Уряд погоджувався з тим, що

- заявник міг зазнати певних страждань у результаті облаштування кладовища на прилеглій до його будинку земельній ділянці.
76. Заявник наполягав на своїх скаргах, стверджуючи, що тривале використання кладовища зробило його житло фактично непридатним для проживання, а його земельну ділянку — непридатною для використання. Заявник доводив, що він не міг використовувати ані свою земельну ділянку для садівництва, ані криницю на своїй ділянці — для питної води через побоювання отруїтися. Заявник також доводив, що спокій його та його родини постійно порушувався похоронами, які проводилися біля його будинку.
2. *Оцінка Суду*
77. Як Суд зазначав у низці своїх рішень, скарги за статтею 8 Конвенції подавалися у різних випадках, коли висловлювалося занепокоєння щодо довкілля (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі «Фадеева проти Росії» (Fadeyeva v. Russia), заява № 55723/00, п. 68, ECHR 2005-IV). Проте для того, щоб порушити питання за статтею 8 Конвенції, втручання, щодо якого скаржитися заявник, має безпосередньо впливати на його житло, приватне або сімейне життя та має досягти певного мінімального рівня, щоб скарги підпадали під дію статті 8 Конвенції (див. рішення від 9 грудня 1994 року у справі «Лопес Остра проти Іспанії» (Lopez Ostra v. Spain), п. 51, Series A № 303-C, та вищенаведене рішення у справі «Фадеева проти Росії» (Fadeyeva v. Russia), пп. 69–70). Тому для рішення першочерговим є те, чи може забруднення довкілля, на яке скаржитися заявник, вважатися таким, що достатньо негативно впливає на користування зручностями його житла та якість його приватного і родинного життя (див. рішення від 2 грудня 2010 року у справі «Іван Атанасов проти Болгарії» (Ivan Atanasov v. Bulgaria), заява № 12853/03, п. 66). У зв'язку з цим Суд у рішенні від 10 лютого 2011 року у справі «Дубецька та інші проти України» ((Dubetska and Others v. Ukraine), заява № 30499/03, п.п. 110 та 113) встановив, що забруднення води є одним з чинників, які впливають на стан здоров'я заявників, а отже — на їх можливість користуватися своїм житлом, вести приватне та сімейне життя.
78. Оцінка такого мінімального рівня є відносною та залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність і тривалість шкідливого впливу та його фізичні чи психологічні наслідки.

Також має братися до уваги загальний контекст довкілля. Суд нещодавно нагадував, що не може бути небезпідставної скарги за статтею 8 Конвенції, якщо шкода, стосовно якої подаються скарги, є незначною у порівнянні з екологічними ризиками, притаманними життю в кожному сучасному місті (див. рішення від 14 лютого 2012 року у справі «Харді та Мейл проти Сполученого Королівства» (*Hardy and Maile v. the United Kingdom*), заява № 31965/07, п. 188).

79. Що стосується погіршення стану здоров'я, то важко відрізнити вплив екологічних ризиків від впливу інших відповідних факторів, таких як вік, професія або особистий спосіб життя. Також що стосується загального контексту довкілля, то немає сумнівів в тому, що сильне забруднення води та ґрунту може негативно вплинути на громадське здоров'я загалом та погіршити якість життя особи, але його фактичний вплив у кожному окремому випадку неможливо визначити у кількісному вираженні; «якість життя», власне, є суб'єктивною характеристикою, яка не піддається точному визначенню (див., *mutatis mutandis*, рішення від 26 жовтня 2006 року у справі «Ледяєва та інші проти Росії» (*Ledyayeva and Others v. Russia*), заяви № 53157/99, 53247/99, 53695/00 та 56850/00, п. 90).
80. Беручи до уваги труднощі доведення, Суд головним чином розглядатиме висновки національних судів та інших компетентних органів щодо встановлення фактичних обставин справи. В якості бази для аналізу Суд може використовувати, наприклад, положення національного законодавства, що визначають небезпечні рівні забруднення, та екологічні дослідження, здійснені компетентними органами. Особливу увагу Суд приділятиме індивідуальним рішенням органів влади щодо конкретної ситуації заявника, таким як зобов'язання позбавити підприємство-забруднювача дозволу на виробничу діяльність або відселити мешканця із забрудненої території. Однак Суд не може сліпо покладатися на рішення національних органів влади, особливо коли вони явно непослідовні або суперечать одне одному. У такій ситуації Суд повинен оцінювати докази в їх сукупності. Іншими джерелами доказів, окрім викладеного заявником перебігу подій, будуть, наприклад, його медичні довідки, а також

відповідні звіти, заяви або дослідження, здійснені приватними установами (див. вищенаведене рішення у справі «Дубецька та інші проти України» (Dubetska and Others v. Ukraine), п. 107, із подальшими посиланнями),

81. Суд повторює, що статтю 8 Конвенції було визнано застосовною, якщо небезпечний вплив, якому ймовірно піддавалися відповідні особи, був достатньо пов'язаним з приватним та сімейним життям у розумінні статті 8 Конвенції (див. вищенаведене рішення у справі «Харді та Мейл проти Сполученого Королівства» (Hardy and Maile v. the United Kingdom), п. 189). У цій справі Суд визнав, що потенційні загрози для довкілля, спричинені облаштуванням та роботою двох терміналів для скрапленого природного газу (далі — СПГ термінали) були достатньо тісно пов'язані з приватним життям та житлом заявника у розумінні статті 8 Конвенції, а тому стали підставою для застосування цього положення (див. вищенаведене рішення у справі «Харді та Мейл проти Сполученого Королівства» (Hardy and Maile v. the United Kingdom), п. 192).
82. Щодо цієї справи Суд погоджується з тим, що заявник та його родина могли зазнати негативного впливу відповідного забруднення води. Проте за відсутності прямих доказів фактичної шкоди здоров'ю заявника Суд повинен встановити, чи потенційні загрози довкіл्लю, спричинені місцем розташування кладовища, були пов'язані з приватним життям та житлом заявника такою мірою, щоб негативно вплинути на «якість його життя» та привести у дію застосування вимог статті 8 Конвенції (див. пункти 78–81).
83. Суд зазначає, що національне законодавство з охорони здоров'я чітко забороняє розміщення кладовища занадто близько до житлових будинків та джерел води (див. пункти 67–72). Як видається, найближча межа кладовища розташована за 38 метрів від будинку заявника (див. пункт 33). Це не можна вважати незначною невідповідністю, а радше — серйозним порушенням національних норм, зважаючи на те, що фактична відстань є трохи більшою за одну десяту мінімальної відстані, дозволеної такими нормами. Більше того, кладовище є безперервним джерелом можливої небезпеки, а завдана цим потенційна шкода не є такою, яку можна легко виправити або попередити. Такі загрози

довкілля неодноразово визнавалися органами влади, зокрема, шляхом заборони використання незаконного кладовища для поховання та пропозиції щодо переселення заявника (див. пункти 20–25 та 49). Суд також зазначає, що національні органи влади встановили, що облаштування кладовища у вищезазначеному місці поставило заявника під загрозу забруднення ґрунту та джерел питної води і води для поливу через виділення з трупів, які розкладаються, такої речовини як трупна отрута (див. пункт 10). Суд звертає особливу увагу на той факт, що у селі Татарів немає централізованого водопостачання і мешканці села використовують власні криниці (див. пункт 9). Також видається, що високий рівень *E. coli*, виявлений у питній воді з криниці заявника, був набагато вищим за допустимий рівень і міг бути спричинений кладовищем (див. пункти 12, 18 та 30), хоча технічні звіти не дійшли остаточного або одностайного висновку щодо дійсного джерела забруднення *E. coli* (див. пункт 31). У будь-якому разі, високий рівень *E. coli*, незалежно від джерела походження, разом з явним та чітким порушенням норм санітарної безпеки, підтвердили наявність загроз для довкілля, зокрема, серйозного забруднення води, на які наражався заявник.

84. За таких обставин Суд доходить висновку, що облаштування та використання кладовища так близько від будинку заявника разом з наступним впливом на довкілля та «якість життя» заявника досягло мінімального рівня, що вимагається статтею 8 Конвенції, та становило втручання у право заявника на повагу до його житла та приватного і сімейного життя. Суд також вважає, що потенційно шкідливе втручання досягло достатнього рівня серйозності для застосування статті 8 Конвенції.

С. Дотримання статті 8 Конвенції

1. Доводи сторін провадження

85. Уряд стверджував, що кладовище було побудовано в інтересах мешканців села Татарів, оскільки у гірському районі біля села абсолютно не було жодного іншого місця, яке могло використовуватися як кладовище. Уряд також стверджував, що хоча кладовище було побудовано з порушенням санітарного законодавства, тобто без відповідної санітарно-захисної зони, що вимагалася законодавством, органи влади доклали усіх можливих зусиль

- для заборони поховання та забезпечення заявника можливістю переселитися — навіть незважаючи на те, що зобов'язання щодо переселення законодавством передбачено не було. За твердженнями Уряду, заявник постійно відмовлявся від таких пропозицій. Для підтвердження цього Уряд надав листи Татарівської ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 10, 15 та 16 грудня 2009 року, в яких муніципальні органи стверджували, що заявника не цікавило переселення (див. пункт 34). Уряд погодився з тим, що облаштування кладовища на ділянці ВЛ покладало на державу позитивний обов'язок за статтею 8 Конвенції.
86. Заявник підтримав свої скарги та стверджував, що рішення про облаштування кладовища по сусідству з його будинком було ухвалене з порушенням національних норм, а заходи, вжиті органами влади України для виправлення ситуації, були недостатніми та неадекватними. Зокрема, він стверджував, що органи влади нічого не зробили для закриття незаконно облаштованого кладовища, не забезпечили припинення поховань та не виправили ситуацію, запропонувавши йому будь-яку альтернативу. Заявник стверджував, що він не мав куди переїжджати і не мав достатньо грошей для будівництва нового будинку. Він зазначав, що, незважаючи на відповідний запит, органи влади не зробили йому жодної детальної та конкретної пропозиції щодо переселення.
2. *Оцінка Суду*
87. Хоча мета статті 8 Конвенції головним чином полягає у захисті особи від свавільного втручання державних органів, вона може включати в себе вжиття органами заходів для забезпечення поваги до приватного життя та житла (див., з подальшими посиланнями, рішення у справі «Морено Гомес проти Іспанії» (Moreno Gomez v. Spain), заява № 4143/02, п. 55, ECHR 2004-X).
88. Забруднення довкілля може вплинути на добробут осіб та такою мірою перешкоджати їм користуватися своїм житлом, що негативно вплине на їхнє приватне та сімейне життя, при цьому серйозно не загрожуючи їхньому здоров'ю. Суд зазначає, що скарги на екологічну шкоду у цій справі власне не пов'язані з причетністю держави до промислового забруднення (див., у контексті серйозного промислового забруднення, вищенаведене рішення у справі «Дубецька та інші проти України» (Dubetska and

Others v. Ukraine), п 73). Проте ці скарги стосуються тверджень про небезпеку для здоров'я, спричинену рішенням органу влади про розміщення кладовища лише за 38 метрів від житла заявника у порушення національних норм, а також незабезпеченням державою дотримання національних екологічних стандартів. Скарги також стосуються неврегулювання державою діяльності муніципалітетів відповідно до таких стандартів. У такій ситуації завдання Суду полягає в оцінці того, чи вжила держава усіх необхідних заходів для забезпечення захисту прав заявника за статтею 8 Конвенції. При здійсненні такої оцінки у контексті конкретної справи повинні аналізуватися всі чинники, включно з дотриманням національних екологічних норм та виконанням судових рішень (див., *mutatis mutandis*, вищенаведене рішення у справі «Дубецька та інші проти України» (*Dubetska and Others v. Ukraine*), п. 141). Зокрема, якщо існують національні екологічні норми, їх недотримання може становити порушення статті 8 Конвенції (див. вищенаведене рішення у справі «Морено Гомес проти Іспанії» (*Moreno Gomez v. Spain*), п.п. 56 та 61).

89. Більше того, принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі незалежно від того, чи має справа розглядатися з точки зору позитивного обов'язку держави щодо вжиття належних та відповідних заходів для гарантування прав заявника за пунктом 1 статті 8 Конвенції або у контексті виправданого відповідно до пункту 2 статті 8 Конвенції «втручання органів державної влади». Більше того, процесуальні гарантії, доступні заявникові згідно зі статтею 8 Конвенції, можуть стати недієвими, а державу може бути визнано відповідальною за Конвенцією, якщо судові рішення, яким органи влади зобов'язано діяти певним чином в екологічних питаннях, ігнорується органами влади або залишається невиконаним протягом значного періоду часу (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини» (<...>), заява № 46117/99, пп. 124–125, ECHR 2004-X).
90. З огляду на твердження заявника щодо прямої відповідальності Уряду за розміщення кладовища безпосередньо біля його будинку та забруднення внаслідок цього, Суд розглядатиме цей випадок

в якості прямого втручання у права заявника за статтею 8 Конвенції (див. пункт 84).

91. Що стосується оцінки дотримання вимоги щодо законності за статтею 8 Конвенції у поєднанні з вимогами щодо дотримання положень національного законодавства, Суд зазначає таке:

- (i) рішення Татарівської ради про розміщення кладовища на земельній ділянці ВЛ було прийнято з порушенням Державних санітарних правил та норм, зокрема вимоги щодо 300-метрової «санітарно-захисної зони» (див. пункти 71 та 72). У порушення законів України «Про поховання та похоронну справу» (див. пункт 68) та «Про питну воду та питне водопостачання» не було законно затвердженого генерального плану забудови села. Зокрема статтями 27–30 останнього Закону встановлено обов'язкові санітарно-гігієнічні стандарти питної води та питного водопостачання, якими передбачена відсутність у питній воді вмісту *E. coli* (див. пункт 72);
- (ii) про незаконність розміщення кладовища та недотримання вимог щодо санітарно-захисної та водоохоронної зони неодноразово повідомляли санітарно-епідеміологічні органи, і це принаймні шість разів визнавали у своїх рішеннях національні суди (див. пункти 12–14, 18, 35, 37, 42, 46 та 49–51);
- (iii) національні органи влади, які несуть відповідальність за управління та обслуговування кладовища згідно з національним законодавством, не забезпечили належним чином виконання рішення, ухваленого 26 грудня 2003 року Верховинським районним судом Івано-Франківської області, яке було залишене без змін апеляційним судом та Верховним Судом України, та згідно з яким Татарівську раду було зобов'язано закрити кладовище (див. пункт 49). Це рішення й досі залишається невиконаним (див. пункт 61), а депутати Татарівської ради неодноразово відмовлялися ухвалити рішення на виконання цього рішення суду;
- (iv) національні органи влади продовжували порушувати національні екологічні норми, не виконувати судові рішення, що набрали законної сили та були обов'язковими для виконання і якими підтверджувалося, що органи влади діяли незаконно,

а також рішення від 26 грудня 2003 року, яке підтверджувало, що кладовище має бути закрито.

92. Суд зазначає, що Уряд не оскаржував того, що кладовище було побудовано та використовувалося з порушенням національних норм (пункт 85). Суд також добре розуміє труднощі та можливі витрати при врегулюванні екологічних питань, пов'язаних із забрудненням води у гірських районах. Водночас Суд зазначає, що розміщення та використання кладовища були незаконними у багатьох аспектах: екологічні норми було порушено; висновки органів влади у сфері охорони довкілля було проігноровано; рішення суду, які набрали законної сили і підлягали виконанню, не виконувалися, і не було вжито заходів у зв'язку із зумовленими забрудненням води загрозами здоров'ю та довкіллю (див. пункт 91). Суд вважає, що втручання у право заявника на повагу до його житла та приватного і сімейного життя не було здійснено «згідно із законом» у розумінні статті 8 Конвенції. Отже, у цій справі було порушення цього положення. З огляду на свої висновки щодо незаконності дій органів влади Суд вважає, що немає необхідності розглядати питання щодо решти аспектів стверджуваного порушення статті 8 Конвенції.

II. Стверджуване порушення пункту 1 статті 6 Конвенції

93. Заявник скаржився, що невиконання національними органами та приватними особами судового рішення, що набрало законної сили і яким заборонялося використовувати для проведення поховань розташовану біля його будинку ділянку ВЛ, становило порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.
94. Уряд заперечив проти цього аргументу.
95. Суд вважає, що ця скарга пов'язана з вищерозглянутими скаргами, а тому також має бути визнана прийнятною. Зважаючи на висновок щодо статті 8 Конвенції (див. пункт 92), Суд не вбачає необхідності окремо розглядати це питання за пунктом 1 статті 6 Конвенції (див., *mutatis mutandis*, рішення у справах «В. проти Сполученого Королівства» (*W. v. the United Kingdom*), від 8 липня 1987 року, п. 84, Series A № 121, та «Михайлова проти Болгарії» (*Mihailova v. Bulgaria*), заява № 35978/02, п. 107, від 12 січня 2006 року).

III. Інші скарги

96. Заявник скаржився за пунктом 1 статті 6 Конвенції, що провадження з приводу його спору з Татарівською сільською радою було несправедливим та надмірно тривалим.
97. З огляду на наявні у нього документи Суд вважає, що скарги заявника не виявляють жодних порушень прав і свобод, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї.
98. Із цього випливає, що ця частина заяви має бути визнана неприйнятною як явно необґрунтована відповідно до підпункту «а» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції.

IV. Застосування статті 41 Конвенції

99. Статтею 41 Конвенції передбачено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.».

А. Шкода

100. Заявник вимагав 1 000 000 грн (163 125 євро) відшкодування моральної шкоди.
101. Уряд заперечив проти цієї вимоги.
102. Суд зазначає, що внаслідок встановленого порушення заявник зазнав моральної шкоди. Здійснюючи оцінку на засадах справедливості, як цього вимагає стаття 41 Конвенції, Суд присуджує заявникові 6000 євро відшкодування моральної шкоди.

В. Судові та інші витрати

103. Заявник не подав жодних вимог щодо компенсації судових та інших витрат. Відповідно Суд не присуджує у зв'язку з цим нічого.

С. Пеня

104. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

За цих підстав суд одноголосно

1. Оголошує прийнятними скарги на порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у зв'язку з тривалим невиконанням судового рішення від 26 грудня 2003 року та на порушення статті 8 Конвенції, а решту скарг у заяві — неприйнятними.

2. Постановляє, що було порушення статті 8 Конвенції.
3. Постановляє, що немає необхідності окремо розглядати скарги за пунктом 1 статті 6 Конвенції.
4. Постановляє, що:
 - (а) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач має сплатити заявникові 6000 (шість тисяч) євро відшкодування моральної шкоди та додаткову суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися; ця сума має бути конвертована у національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;
 - (б) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначену вище суму нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме в цей період, до якої має бути додано три відсоткові пункти.
5. Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 4 вересня 2014 року відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.
Роздаткові матеріали.

5.4.3. МАТЕРІАЛИ РОЛЬОВОЇ ГРИ

Рольова гра

Судовий розгляд справи: Будівництво свиноферми.

Мета: підвищити екологічну свідомість учасників-суддів, обізнаність в сфері екологічного права та міжнародних угод у сфері охорони довкілля, навички в застосуванні положень Оргуської конвенції, поглибити розуміння важливості та ролі громадськості в захисті довкілля, розуміння наявних перешкод у доступі громадськості до суду в екологічних справах та необхідності усувати ці перешкоди.

Поділити учасників на такі групи:

Судді (2 особи)

Заявники — зацікавлена екоправова організація (2 особи), місцева громадськість (2–3 особи)

Опоненти — представники шкідливого виробництва (2 особи), представники органу місцевого самоврядування.

Експерти-екологи (2 особи, тренери), представники НПП.

Роздати основні факти по справі.

Основні факти по справі:

У місті Н. компанія Д. планує будівництво свиноферми на 10000 голів з установкою зі знешкодження відходів. 200 м на північ від свиноферми розташовані житлові будинки.

Основні порушення:

1) орган місцевого самоврядування прийняв рішення про надання земельної ділянки для будівництва без проведення громадських обговорень такого будівництва.

2) на південь 500 м від свиноферми національний природний парк.

3) згідно генплану міста Н таке будівництво на відведеній території не передбачено.

4) земельна ділянка, яку віддали для будівництва зарезервована для розширення НПП.

Компанія Д зареєструвала декларацію на початок будівельних робіт. Розпочалися будівельні роботи. Виритий котлован.

Завдання для рольової гри:

Кожна група учасників має своє завдання, яке полягає в підготовці своєї позиції до судового процесу.

Заявники: планують судовий процес, визначаються із позивачами та відповідачами та предметом позову, формують позовні вимоги, основні порушення, обирають стратегію та тактику судового процесу. При потребі заявники можуть скористатися виданням ЕПЛ «Стратегічні судові справи на захисті екологічних прав та довкілля», який можна знайти за посиланням: <http://epl.org.ua/people/nashi-publikatsii/558-stratehichni-sudovi-spravy-na-zakhysti-ekolohichnykh-prav-ta-dovkillia> або в паперовому вигляді⁹⁶. Яким чином забезпечити захист можливого порушеного права.

⁹⁶ Стратегічні судові справи на захисті екологічних прав та довкілля / Професор Бонайн Дж., Алексєєва Є., Кравченко О., (розділ І), Кравченко О., Мелень-Забрамна О. (розділ ІІ), Мелень-Забрамна О., (розділ ІІІ), Шутяк С. (розділ ІV), Алексєєва Є. (розділ V); За заг. ред. Кравченко О. — Львів, 2014. — 136 с.

Опоненти, представники компанії Д та органу місцевого самоврядування: продумують аргументи проти потенційного судового позову, правові методи для зупинення чи створення перешкод зацікавлених громадськості.

Судді: готуються до виконання своєї щоденної роботи — вирішення позову, який підготують заявники, аналізують положення Орхуської конвенції (ст.9) щодо надання громадськості широкого доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Місцева громадськість — вирішує, хто може допомогти захистити їхні права та інтереси, до кого слід звернутися і які вимоги висувати. Бере активну участь в ініційованому судовому процесі.

Експерти-екологи та представники НПП — надають необхідну додаткову експертну інформацію учасникам у випадку потреби, беруть участь в судовому процесі за потреби чи на прохання однієї із сторін.

Рольова гра

Тренери розсаджують сторони в умовному залі судових засідань і розпочинають судовий процес, який будуть безпосередньо вести судді, керують процесом та дискусією за потреби для досягнення максимального результату.

Після винесення суддями рішення по справі, яку буде ініційовано заявниками, тренери можуть розповісти учасникам про судові процеси, ініційовані ЕПЛ по подібних справах та їхні результати, та надати учасникам можливість ставити запитання, коментувати та обговорювати ці результати. Тренери можуть обговорити із учасниками їхнє бачення та перспективи вирішення даної проблеми судами чи застосуванням інших правових методів, а також обговорити можливості подолання тих бар'єрів в доступі до правосуддя, які буде виявлено учасниками в процесі рольової гри та дискусії.

У зв'язку з обмеженнями у часі, кожному із позицій (позивачів чи відповідачів чи інших учасників процесу) слід викладати дуже стисло, на цьому ж мають акцентувати увагу і тренери. Слухачам слід дати годину на підготовку і постійну допомогу у процесі цієї підготовки.

5.4.4. МАТЕРІАЛИ ICE-BREAKING (КРИГОЛАМ) ГРИ

Інструкція до гри. На окремих аркушах паперу друкуються терміни (один на аркуш) та визначення терміна (одне на аркуш). Пропонується після знайомства всім учасникам взяти по аркушу паперу. Потім запропонувати знайти пару: термін-визначення. Для того щоб виконати вправу учасникам слід спілкуватися один з одним, що сприяє побудові дружних відносин та налаштовує на подальшу роботу. Крім того, за допомогою гри тренери з'ясують рівень розуміння учасниками тренінгу екологічних проблем, їх готовність до сприйняття нової інформації, що дасть можливість пристосувати тренінг до потреб учасників.

Верховенство права

Це фундаментальний правовий принцип і правова доктрина, яка передбачає, що жодна людина не є вище закону, що ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, і що ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом. Це явище різко контрастує з ідеєю, що правитель, законодавець може бути вище закону, що було особливістю римського права, радянського права, нацистського права, та деяких інших тоталітарних правових систем.

Український вчений О. М. Костенко, виходячи з принципу соціального натуралізму, розглядає цей принцип як принцип «верховенства законів природного права», заперечуючи таким чином позитивістський підхід, згідно з яким визнається верховенство законів, сформульованих відповідно до волі і свідомості людей. Роль волі і свідомості має зводитися лише до відкриття і законодавчого закріплення законів природного права.

Самостійного значення цей принцип набуває, коли ми розрізняємо закон і право; поза лоном доктрини природного права цей принцип існувати не може⁹⁷. Розуміння права не дає підстав для його отождествлення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі, обмежувати свободу та рівність осіб⁹⁸. Коротко співвідношення понять «право» та «закон» можна виразити через співвідношення відповідно змісту й форми.

⁹⁷ Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права / А. С. Довгерт // Університетські наукові записки. — 2007. — № 2. — С. 83–89. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2007_2_14.pdf

⁹⁸ Див.: Андрушук С. Принципи верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення та реалізації // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2008>

Екологічна безпека

Термін використовується з 17 століття, хоча сама концепція значно старіша. Наприклад, грецький філософ Аристотель сказав: «Закон повинен правити»⁹⁹. Цей принцип закріплено у ч. 1 ст. 8 Конституції України — В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Це такий стан та умови навколишнього природного середовища, при якому забезпечується екологічна рівновага та гарантується захист навколишнього середовища: біосфери, атмосфери, гідросфери, літосфери, космосфери, видо-вого складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей.

Згідно ст. 50 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» — це такий стан навколишнього середовища, коли гарантується запобігання погіршення екологічної ситуації та здоров'я людини.

Це сукупність дій, станів і процесів, що прямо або побічно не приводять до життєво важливих втрат (або погроз таких втрат), що наноситься природному середовищу, окремим людям і людству; комплекс станів, явищ і дій, що забезпечує екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове (може без серйозних втрат адаптуватися) людство.

Екологічна безпека визначається по відношенню до територій держави, регіону, адміністративних областей і районів, населених пунктів (міст і сіл) або до народногосподарських об'єктів — нафтогазопромислових районів, промвузлів, заводів, фабрик і інших об'єктів промисловості, транспорту, енергетики, хімії, гірництва, зв'язку тощо.

Ще одне визначення (решта визначень такі ж, як і вищенаведені)

Екологічна безпека — це наука, що вивчає діяльність людини у довкіллі, природні та техногенно-зумовлені стани та процеси, на предмет їх прямого чи опосередкованого впливу на природне навколишнє середовище, окремих людей, їх спільнот та людство загалом на предмет загрози життєво важливих втрат (або погрозам таких втрат).

Біорізноманіття

Цей термін стандартного визначення не має. Найбільш розповсюдженим є «варіативність життя на всіх рівнях біологічної організації», але він є дещо занадто узагальненим з точки зору конкретного тлумачення. Згідно з іншим визначенням — це міра відносного різноманіття серед сукупності організмів, що входять до деякої екосистеми. «Різнорізноманіття» в даному разі позначає як відмінності всередині видів, так і між видами, а також порівняльні відмінності між екосистемами.

⁹⁹ Аристотель, Політика 3,16.

Ще одне визначення, що найбільш часто використовується екологами, звучить як «Сукупність генів, видів та екосистем в регіоні». Це визначення дозволяє використовувати уніфікований підхід до різних рівнів організації живих біоти.

У 1992 році саміт ООН з питань довкілля в Ріо-де-Жанейро прийняв визначення цей термін як «мінливості серед живих організмів із будь-яких ареалів, включаючи, зокрема, суходольні, морські та інші водні, та серед екологічних комплексів, частинами яких вони є: це включає мінливість всередині видів, між видами, та між екосистемами».

Останнє визначення, фактично, є найближчим до єдиного офіційного визначення поняття «біорізноманіття», позаяк воно затверджено ООН в Конвенції щодо біорізноманіття. Ця конвенція підтримана всіма країнами світу, окрім Андорри, Брунею, Ватикану, Іраку, Сомалі, Східного Тимору та США.

Наукове визначення (Словник української біологічної термінології).¹⁰⁰

Біорізноманітність — 1. Різноманіття живих організмів на всіх рівнях організації живого, просторово обмежених середовищах існування (наземних, морських та інших водних екосистем), 2. Сукупність типів відмінностей об'єктів органічного світу (універсуму) будь-якого простору (території, акваторії, планети).ю які визначаються на підставі вибраного критерію. Синонім: біотична різноманітність.

а) видова різноманітність — сукупність усіх видів організмів, що населяють нашу планету; загальний генофонд Землі;

б) генетична різноманітність — сукупність генофондів різних популяцій одного виду;

в) різноманітність domestikованих тварин — сукупність специфічних фенотипових, фізіолого-біохімічних і продуктивних ознак та властивостей, що існують між domestikованими видами, породами і особинами та їхніми найближчими дикими родичами;

г) екосистемна різноманітність — сукупність екосистем планети на всіх рівнях, починаючи з біогеоценотичного

Зміна клімату

Це суттєва та тривала зміна у статистичному розподілі погодних умов протягом тривалих проміжків часу: від десятиліть до мільйонів років. Це може бути зміна в середніх погодних умовах, або у розподілі погоди навколо середніх умов (наприклад, часті або рідкі екстремальні погодні явища). Чинниками цього явища є біотичні процеси, коливання сонячної радіації, тектоніка плит

¹⁰⁰ Словник української біологічної термінології / Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко, М. П. Годована, С. В. Овсейчик, Л. В. Туровська, Н. О. Яценко, Л. М. Василькова; відп. ред.: Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко. — К.: КМ, 2012. — 744 с.

та виверження вулканів. Деякі види діяльності людини також виділяються в якості потужних чинників недавньої зміни клімату, яке часто згадується як «глобальне потепління».

Вчені активно працюють, щоб зрозуміти, який був клімат у минулому та буде у майбутньому за допомогою спостережень та теоретичного моделювання. Історичні кліматичні дані — занурення у минуле Землі — були відтворені, та й досі триває їх накопичення з геологічних зразків з свердловин, кернів з глибоких шарів льоду, залишків флори та фауни, гляціальних та перигляціальних процесів, стабільних ізотопів та інших методів аналізу осаду, та слідів минулих рівнів моря. Новітні дані збираються за допомогою інструментальних записів. Моделі загальної циркуляції, побудовані за принципами природничих наук, часто використовуються у теоретичних підходах для зіставлення з даними клімату у минулому для прогнозування та виявлення причинно-наслідкових зв'язків у цьому явищі.

Ще одне визначення

Зміна клімату — коливання клімату Землі в цілому або окремих її регіонів з плином часу, що виражаються в статистично достовірних відхиленнях параметрів погоди від багаторічних значень за період часу від десятиліть до мільйонів років. Враховуються зміни як середніх значень погодних параметрів, так і зміни частоти екстремальних погодних явищ. Вивченням змін клімату займається наука палеокліматологія.

Сталий розвиток

Виходячи з матеріалів Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.), — це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти свої власні потреби.

Словосполучення яким визначається цей термін є перекладом з англійської мови: *sustainable development* означає дослівно «розвиток, що підтримується» (*sustain* — опора, підтримувати, витримувати).

Російською мовою перекладається як «устойчивое развитие». Він має не лише екологічну складову, але й економічну й соціальну.

Приклади впровадження концепції:

Будівництво доріг, будівель має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень — щоб не погіршувати стан довкілля.

Зростання виробництва зерна не повинно супроводжуватися виснаженням чи іншим погіршенням якості ґрунту.

Видобування корисних копалин (наприклад металевих руд, вугілля) має супроводжуватися створенням підприємств, що не залежать від цього видобутку. Таким чином, щоб після вичерпання майбутні покоління (а часто й поточні) не мали економічних проблем.

У приватному сенсі — заробітна плата повинна компенсувати витрати на відновлення здоров'я, погіршене через виконувану роботу.

Медичні препарати та хірургічні операції повинні не лише вирішувати поточну проблему, але й не призвести до погіршення стану здоров'я пацієнта у майбутньому, часто це включає і здоров'я наступних поколінь.

У червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) відбулася Конференція ООН з навколишнього середовища й розвитку. Ця конференція відома ще як саміт «Планета Земля», оскільки в ній брали участь керівники 178 країн світу, представники 1600 неурядових організацій.

Визначення Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) (збігається із законом). Сталий розвиток — це такий розвиток, за якого економічна діяльність дозволяє задовольняти потреби теперішнього покоління без загрози для наступних поколінь так само задовольняти свої потреби.

Це міра потреб людини у екосистемах планети. Це стандартизований показник, що відображає попит людської популяції на природний капітал, який може навіть перевищувати екологічну спроможність планети до регенерації цього капіталу. Цей показник розраховується як для окремої людини так і для групи людей і представляється площею біологічно продуктивної поверхні суходолу та води, необхідної як для постачання природних ресурсів, що споживаються людиною чи групою людей, так і для поглинання відходів, пов'язаних з цим споживанням. За допомогою обрахунку е.с. вплив життєдіяльності людини на оточуюче середовище представляється у глобальних гектарах суходолу та водної поверхні, що концептуально значно простіше для сприйняття. Дане поняття дозволяє порівняти потреби окремої людини, сім'ї, громади, нації та цивілізації в цілому в природньому капіталі з обсягами екологічних ресурсів, що є у розпорядженні, а також, з можливостями для їх відновлення.

Цей термін був введений в обіг у 1992 році канадським професором Вільямом Різом. Хоча термін цей вже добре відомий і набув широкого вжитку, проте методи обрахунку продуктивної поверхні суходолу і води відрізнялися у різних авторів. У 2006 році з'явився перший погоджений стандарт обрахунку, який зробив результати більш порівнюваними та послідовними. Другий стандарт методології було схвалено у 2009 році. Завдяки цим методологіям стало можливим оцінити площі планетарних екосистем, які слід мобілізувати для того, щоб підтримати життєдіяльність людства в рамках існуючого способу життя та господарювання. Розрахунки е.с. людства у 2007 році засвідчили що цивілізації потрібно у 1,5 рази більше площі у вигляді різнорідних екосистем планети ніж на той час було в наявності на Землі. Це означає, що людство використовує екологічні ресурси планети у 1,5 рази швидше, ніж планета встигає відновити їх.

Визначення Всесвітнього фонду дикої природи (WWF)

Природно-заповідний фонд України

Екологічний слід — це індикатор людського тиску на планету. Він сумує всі екологічні послуги, яких потребує людина, і що вимагають простору. Екологічний слід вимірює кількість біологічно продуктивної землі та водного простору, необхідних для продукування ресурсів для однієї особи чи популяції, а також для асиміляції сміття, що ця популяція продукує. Так само, як екологічний слід, рахується і біоздатність Землі до продукування природних ресурсів, забезпечення землею людей для будівництва, до утилізації та асиміляції сміття, в т.ч. викидів вуглецю. І екологічний слід (репрезентує потребу в ресурсах), і біоздатність (репрезентує доступність ресурсів) виражають у «глобальних гектарах» (gha), де 1 га репрезентує продукуючу здатність 1 га землі в середньому по планеті.

Ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Основними функціями природоохоронних територій є: підтримка чи розширення зони природного існування певних видів; підтримка чи покращення поширення, міграції та/або генетичного обміну певних видів; відновлення якості ареалів існування; захист видів, які знаходяться під загрозою зникнення, уразливих, ключових чи комплексних видів; підтримка чи покращення гідрологічних функцій; підтримка чи покращення екологічної якості; контроль ерозії; захист цінних ландшафтних форм; підтримка біоценозу на території, забруднених радіацією; та забезпечення взаємозв'язку з сусідніми транскордонними територіями. Державне управління природно-заповідним фондом України здійснює Міністерство екології та природних ресурсів України. Існує спеціальний ЗУ «Про природно-заповідний фонд України».

Екологічна мережа

Єдина територіальна система, яка включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водоохоронні, пожежозахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України, і є частиною структурних територіальних елементів екологічної мережі — природних регіонів, екологічних коридорів, буферних зон.

ЗУ «Про екологічну мережу» від 24 червня 2004 року.

Ще одне визначення

Екологічна мережа — єдина територіальна система, яка створюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та

Ядерна безпека

біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» визначає цей термін, як — дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку радіаційна безпека — дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки.

Глосарій МАГАТЄ (рос.) Безопасность означает защиту людей и охрану окружающей среды от радиационных рисков и обеспечение безопасности установок и деятельности, связанных с радиационными рисками. Термин «безопасность», используемый в настоящем документе и в нормах безопасности МАГАТЭ, включает безопасность ядерных установок, радиационную безопасность, безопасность обращения с радиоактивными отходами и безопасность перевозки радиоактивного материала, но не включает не связанные с радиацией аспекты безопасности.

Ще одне визначення

Ще такий термін використовують для характеристики АЕС.

Напр., ядерна безпека — це властивість реакторної установки та атомної станції з певною імовірністю запобігти виникненню ядерної аварії.

Відновлювальна енергетика

Це енергетична галузь, що спеціалізується на отриманні та використанні енергії з відновлюваних джерел енергії. До відновлюваних джерел енергії належать періодичні або сталі потоки енергії, що розповсюджуються в природі і обмежені лише стабільністю Землі як космопланетарного елемента: променева енергія Сонця, вітер, гідроенергія, природна теплова енергія тощо. Розвиток цієї енергетичної галузі має величезне значення з огляду на подальшу долю людства, оскільки горючі корисні копалини, що є основою виробництва енергії на початку ХХІ ст., мають обмежені запаси, які рано чи пізно будуть вичерпані. Ідеальним для виживання людства був би сталий розвиток, концепція, за якою виробництво й споживання в суспільстві були б збалансовані так, щоб не залежати від ресурсів, доступних лише тимчасово. Ще одне визначення

Відновлювальні джерела енергії — невикопні джерела енергії, які постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі такі як енергія сонця, вітру, геотермальна, аеротермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів.

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Навчальне видання

ШУТЯК	Софія Володимирівна
АЛЕКСЄЄВА	Єлизавета Андріївна
ВОЙТЮК	Ірина Анатоліївна
КРАВЧЕНКО	Олена Валеріївна
КУЦЬ	Наталія Романівна
МЕЛЕНЬ-ЗАБРАМНА	Ольга Мар'янівна
ПАНЬКЕВИЧ	Марта Богданівна
ЛЕВІНА	Галина Миколаївна
ШУМІЛО	Олексій Михайлович

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ

*Навчально-методичний посібник
для тренерів (суддів-викладачів)*

Відповідальний за випуск *С. В. Шутяк*
За загальною редакцією *О. В. Кравченко*

Підписано до друку 16.03.2016 р. Формат 60*84/16.
Гарнітура Minion Pro. Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 15,8
Наклад 200 прим. Зам. № 1937

Друк «Компанія «Манускрипт»»
вул. Руська, 16/3, м. Львів, 79008
тел./факс: (032) 235-52-20, тел./факс: (032) 235-51-40.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 3628 від 19. 11. 2009 р.

Не для продажи

ISBN 978-966-2400-50-2

9 789662 400502